

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГАНУЛ АНТОН МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 94(477):353.2 "1751/1786"

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛА
ІВАНА ХОРВАТА В НОВІЙ СЕРБІЇ (1751-1786)**

07.00.02 – Всесвітня історія
03 – Гуманітарні науки (032 Історія)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Ганул А.М.

Науковий керівник:
Яровий Валерій Іванович
доктор історичних наук, професор

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Ганул А.М. Адміністративно-господарська діяльність генерала Івана Хорвата в Новій Сербії (1751-1786). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 «Всесвітня історія». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2017.

Події, які мали місце на території сучасної України в добу Нового часу варті розгляду не лише з погляду українського державотворення, а й у контексті всіх процесів, що відбувались в європейському регіоні, незалежно від їхнього значення для історії української державності. В середині XVIII ст. українські землі були поділені між різними державними утвореннями, зокрема, значна їхня частина була під владою Російської імперії. Поряд з існуванням інституту гетьманства на Лівобережжі та Запорозької Січі у нижній течії Дніпра, частина території правобережної Наддніпрянщини в середині XVIII ст. перебувала у складі Речі Посполитої. У той же час, широка смуга запорозько-польського прикордоння на початку 1750-х рр. стала місцем спрямування організованої російським урядом колонізації степових земель балканськими народами православного віросповідання. Створена на цих землях нова адміністративно-територіальна одиниця – Нова Сербія, хоч і була проектом Російської імперії, однак стала новою віхою в історії Південної України і уособленням так званого «фронтиру» (порубіжжя) – терміну, що в західній історіографії позначає зону взаємодії різних суспільств і є предметом окремого напрямку в дослідженнях всесвітньої історії.

У контексті переселення південних слов'ян та волохів до Російської імперії, а також внутрішньополітичного життя Нової Сербії, привертає до себе увагу постать Івана Самійловича Хорвата. На початку 1750-х рр. він переселився в українські землі у званні полковника, очолив Новосербський

корпус і, будучи його командиром, досяг звання генерал-поручика. Отримавши привілеї від російського уряду, генерал поступово сконцентрував у своїх руках практично всю владу в Новій Сербії, що за дванадцять років призвело до ліквідації цього військово-поселенського утворення та значних політико-адміністративних трансформацій в регіоні. Дана дисертаційна робота присвячена адміністративно-господарській діяльності І. Хорвата в Новій Сербії у другій половині XVIII ст.

У дисертації проаналізовано стан наукової розробки даної проблеми та джерельну базу. Визначено особливості дослідження цієї теми в історіографії, що полягає у її невиокремленні більшістю дослідників з загального контексту історії освоєння степових українських земель іноземними колоністами у XVIII ст. З'ясовано, що досліджувана проблема загалом є недостатньо відображеною як в українській, так і в зарубіжній історіографії, а також встановлено ступінь розкриття окремих її аспектів у історичній науці. Охарактеризовано джерельну базу, яка складається з архівних і опублікованих документів, мемуарної літератури та інших матеріалів. У дослідженні використано документи з фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Державних архівів Дніпропетровської та Одеської областей, Російського державного архіву давніх актів та інших установ.

Автором відстежено процес переселення полковника І. Хорвата в українські землі, починаючи від організації міграції граничарів Військового кордону з території Австрійської імперії. З'ясовано особливості адміністративної та військової діяльності І. Хорвата як командувача Гусарського полку й Новосербського військового корпусу, а також визначено його повноваження. Досліджено відносини адміністрації Нової Сербії на чолі з генералом з населенням сусідніх територій, як-то запорозьким козацтвом та поляками. Висвітлено діяльність І. Хорвата щодо гайдамацьких набігів на новосербські населені пункти. Прослідковано стосунки генерала з

іншими посадовими особами, причетними до організації балканських поселень на українських землях.

У дисертації визначено вплив І. Хорвата на розвиток соціальних, торговельно-економічних та земельних відносин у Новій Сербії. Встановлено внесок генерала в землеробське освоєння колишніх задніпрських місць, а також досліджено вплив міграції балканського населення на господарське життя мешканців регіону. Проаналізовано участь І. Хорвата в новосербській торгівлі та визначено її особливості. Здійснено аналіз майнового становища та приватної власності генерала, з'ясовано шляхи та специфіку накопичення ним матеріальних статків. Досліджено стосунки І. Хорвата з підлеглими військовослужбовцями та цивільним населенням Нової Сербії. Виявлено взаємозв'язок між діяльністю генерала у фінансовій сфері та невдоволенням його політикою з боку місцевих мешканців.

Автором встановлено внесок І. Хорвата у церковну й освітню політику на території Нової Сербії, зокрема, вплив на облаштування духовного життя переселенців. Досліджено його діяльність зі сприяння будівництву в Новій Сербії церков та монастиря, а також спроби заснувати окрему єпископську кафедру. Проаналізовано відносини генерала з російським та сербським православним духовенством, а також залучення ним останніх до Новосербського поселення у якості священиків та вчителів. З'ясовано, що І. Хорват приділяв особливу увагу питанням організації церковного устрою, зокрема, висував пропозиції щодо наділення духовенства землею та матеріальним забезпеченням.

У роботі розкрито особливості перебігу судової справи І. Хорвата та висвітлено останні роки його життя. Визначено передумови розслідування кримінальної справи проти генерала, простежено хід слідства та встановлено причини затяжного характеру слідчих дій. Досліджено взаємозв'язок між зловживаннями І. Хорвата та ліквідацією Нової Сербії і створенням на її землях Новоросійської губернії. Відстежено життя

відставного генерала у засланні на Вологодщині та після повернення з заслання до Слобідської України.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові принципи історизму, комплексності та системності. Вони реалізуються через застосування в роботі ряду методів історичного дослідження (архівної евристики, історико-біографічного, проблемно-хронологічного). Сукупність цих принципів та методів дослідження дала можливість викласти матеріал у послідовній формі та всебічно висвітлити адміністративно-господарську діяльність генерала І. Хорвата.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в роботі було вперше комплексно розкрито як адміністративно-військові, так і суспільно-господарські аспекти діяльності І. Хорвата у Новій Сербії, а також з нових позицій досліджено його особистий внесок у розвиток новоствореного поселення. До наукового обігу залучено масив неопублікованих архівних документів, частина з яких дає можливість точно визначити дату смерті І. Хорвата та датувати час його народження. Вперше ґрунтовно висвітлено малодосліджені питання теми, розгляду яких в історіографії приділялось найменше уваги, зокрема, безпосередній вплив діяльності генерала на стан церковної сфери у Новій Сербії, його заслання та подальше життя на території Слобідської України. Крім того, на підставі систематизації наявних джерел було уточнено біографічні відомості про життя та діяльність І. Хорвата до та після його переселення в українські землі, а також переглянуто наукові уявлення про вплив генерала на розвиток соціальної, торговельно-економічної та земельної сфери в Новій Сербії. Набули подальшого розвитку дослідження стосунків І. Хорвата з підлеглими військовослужбовцями та місцевим населенням; вивчення відносин адміністрації Нової Сербії на чолі з І. Хорватом з населенням сусідніх володінь Речі Посполитої, запорозьким козацтвом та гайдамаками; аналіз майнового становища та приватної власності І. Хорвата.

Результати дослідження можуть бути використані під час подальшого вивчення процесів, пов'язаних з історією України й Центральної та Східної Європи XVIII ст., зокрема, переселення балканських колоністів та господарського освоєння українських земель; у дослідженнях, присвячених діяльності політичних та військових діячів іноземного походження в українських землях в період Російської імперії; для написання робіт з регіональної історії та історії сербів в Україні, лекційних курсів і навчальних посібників на дану тематику; історико-краєзнавчої роботи серед громадськості.

Ключові слова: Іван Хорват, Нова Сербія, переселення, граничари, військове поселення, адміністрація, Новомиргород, генерал.

SUMMARY

Hanul Anton. Administrative-economic activity of general Ivan Khorvat in New Serbia (1751-1786). – Qualification research work as a manuscript.

Thesis for a candidate's degree in historical sciences in speciality 07.00.02 – World History. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2017.

The events that took place in the territory of modern Ukraine in the period of the modern history are worth considering not only through the prism of Ukrainian state formation, but also in the context of all processes that occurred in the European region, regardless of their significance for the history of Ukrainian statehood. In the middle of the 18th century Ukrainian lands were divided between different state formations, in particular, a large part of them was under the rule of the Russian Empire. Along with the existence of Hetmanate on Left-bank Ukraine and Zaporozhian Sich in the lower reaches of the Dnipro river, in the middle of the 18th century the large area of Right-bank of Naddnipryanshchyna was a part of Polish-Lithuanian Commonwealth. At the same time, in the early 1750's the broad band of the Zaporozhian-Polish borderland became a focus of the Russian-led colonization of the steppe terrains by the Orthodox Balkan people.

On these lands a new administrative-territorial unit New Serbia was created. Although it was a project of the Russian Empire, however, it has become a new milestone in the history of Southern Ukraine and the embodiment of the so-called «frontier», a term that in western historiography denotes a zone of interaction of different communities and that is the subject of especial studies of world history.

In the context of the relocation of the southern Slavs and Vlachs to the Russian Empire, as well as the internal political life of New Serbia, the figure of Ivan Samiilovych Khorvat is drawn to the attention. In the early 1750's he moved to Ukrainian lands in the rank of colonel, headed the New Serbian Military Corps, and, being its commander, became the lieutenant-general. Receiving privileges from the Russian government, he gradually concentrated in his hands virtually all the power in New Serbia, which over the course of twelve years led to the elimination of this military settlement and significant political and administrative transformations in the region. This dissertation is devoted to the administrative and economic activity of I. Khorvath in New Serbia in the second half of the 18th century.

The dissertation analyzes the state of scientific development of this problem and its source base. The specialty of the researching of this topic in historiography is determined, it is the review of this issue by majority of its researchers in the general context of the history of colonization of Ukrainian steppe terrains by foreign colonists in the 18th century. It is revealed that the problem being investigated is not represented enough both in Ukrainian and in foreign historical science, as well as the degree of consideration of certain aspects of it in historiography is established. The source base, which consists of archival and published documents, memoirs and other materials, is described. The study uses documents from the funds of the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, the Manuscript Institute of Vernadsky National Library of Ukraine, the State Archives of Dnipropetrovsk and Odesa regions, the Russian State Archive of Ancient Acts and other institutions.

The author traces the process of I. Khorvat's resettlement to the Ukrainian lands, starting with the organization of the Serbian Grenzers' migration from the territory of the Austrian Empire. The features of administrative and military

activity of I. Khorvat as a commander of the Hussar Regiment and the New Serbian Military Corps, as well as his powers are determined. The relationship between the administration of New Serbia headed by a general, and the population of neighboring territories, such as Zaporozhian Cossacks and Poles, was also explored. I. Khorvat's activities concerning the Haidamakas' raids on New Serbian settlements are elucidated. His relations with other officials involved in the organization of Balkan settlements in Ukrainian lands were followed in the dissertation.

This thesis defines the influence of I. Khorvat on the development of social, trade, economic and land relations in New Serbia. The contribution made by General to the agricultural development of the former «places beyond the Dnipro» was established, and the influence of migration of Balkan population on the economic life of the local region's inhabitants was explored. The article analyzes the participation of I. Khorvat in the New Serbian trade and identifies its features. The analysis of his material status and private property has been carried out, the ways and the specifics of accumulation of material wealth have been determined. The relations between I. Khorvat and subordinate servicemen as well as the civilian population of New Serbia were also examined. The correlation between General's activities in the financial sphere and the dissatisfaction with his policy by the local people was revealed.

The author established the contribution of I. Khorvat to church and educational policy in the territory of New Serbia, in particular, the influence on the arrangement of the settlers' spiritual life. General's efforts carried out to promote the construction of churches and monasteries in New Serbia, as well as his attempts to establish a separate bishop's chair were explored in this work. The relations of General with Russian and Serbian Orthodox clergy and the involvement of them to New Serbia as priests and teachers are also analyzed. It was ascertained that I. Khorvat paid special attention to the organization of the church system, in particular, put forward proposals on the providing of priests to the lands and material provision.

This thesis reveals the features of I. Khorvat's trial and highlights the last years of his life. The conditions of investigation of a criminal case against General have been determined, the course of investigation has been traced and the reasons for the prolongation of investigative actions have been also established. The link between I. Khorvat's abuses and the liquidation of New Serbia and the creation of Novorossiia Governorate on its former lands was explored. The life of retired General in exile to Vologda region and after his return from there to Slobozhanshchyna is also monitored.

The methodological basis of this research consists of the general scientific principles of historicism, complexity and systemicity. They are implemented through the application of a number of methods of historical research (archival heuristics, historical-biographical and problem-chronological methods). The combination of these principles and methods of research gave the opportunity to present the material in a consistent form and to highlight comprehensively the administrative and economic activity of General I. Khorvat.

The scientific novelty of the research consists in the fact that this work for the first time comprehensively discloses both the military-administrative and socio-economic aspects of I. Khorvat's activities in New Serbia, as well as his contribution to the development of this region was explored in a new way. An array of unpublished archival documents, some of which make it possible to accurately determine the date of I. Khorvat's death and his birth, are involved to the scientific circulation. For the first time, a thoroughly elucidated little-studied issues of the subject to whose consideration in the historiography the least attention was paid, in particular, General's influence on the state of the religious sphere in New Serbia, his exile and further life on the territory of Slobozhanshchyna. In addition, based on the systematization of available sources, biographical information on the life and activities of I. Khorvat before and after his resettlement into Ukrainian lands was clarified, as well as scientific views on the influence of General on the development of social, commercial, economic and land issues in New Serbia were revised. It further developed the study of I. Khorvat's relations

with subordinate military personnel and local population; study of the relationship of the administration of New Serbia, headed by I. Khorvat, with the population of the neighboring possessions of Polish-Lithuanian Commonwealth, the Zaporozhian Cossacks and the Haidamakas; analysis of private property and material status of I. Khorvat.

The results of this study can be used to further study processes related to the history of Ukraine and the Central and Eastern Europe in the 18th century, in particular, the migration of Balkan colonists and economic development of Ukrainian lands; in studies devoted to the activities of political and military figures of foreign origin in Ukrainian lands during the existing of the Russian Empire; for writing the works on regional history and history of Serbs in Ukraine, lecture courses and training manuals on this topic; for regional studies and historical work among the public.

Key words: Ivan Khorvat, New Serbia, resettlement, Grenz infantry, military settlement, administration, Novomyrhorod, general.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані у фахових виданнях:

1. Ганул А.М. Церковна та освітня політика Івана Хорвата в Новій Сербії / А.М. Ганул // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Т. 28. – К., 2014. – С. 143–153.
2. Ганул А.М. До питання про заслання новосербського генерала Івана Хорвата до Вологди та слобожанський період його діяльності (1764-1786 рр.) / А.М. Ганул // Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць. – К., 2015. – Вип. 47. – С. 34–39.
3. Ганул А.М. Майновий стан Івана Хорвата в Новій Сербії / А.М. Ганул // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2016. – Вип. 45. – С. 70–74.
4. Hanul A. The life of a serbian general Ivan Horvat from rise to fall (1722-1786) / A. Hanul // Српске студије. – Београд: Службени гласник, 2016. – Књ. 7. – С. 116–132.
5. Ганул А.М. Адміністративні повноваження Івана Хорвата у Новій Сербії (1752-1762) / А.М. Ганул // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Вип. 130. – К., 2016. – С. 18–23.

Тези, опубліковані за матеріалами наукових конференцій:

1. Ганул А.М. Походження сербського полковника Івана Хорвата та його діяльність до переселення на територію України / А.М. Ганул // Шевченківська весна – 2015: історія: матеріали XIII Міжнародної наукової конференції молодих учених / Редкол.: проф. І. К. Патриляк (голова), доц. А. О. Руккас (заст. голови), О. Р. Магдич (відп. редактор). – К.: Логос, 2015. – С. 447–449.
2. Ганул А.М. Документи фондів Харківського намісницького та Чугуївського духовного правління (1786–1787 рр.) як джерело з датування смерті Івана Хорвата / А.М. Ганул // Історико-краєзнавчі дослідження:

традиції та інновації : матеріали II міжнародної наукової конференції (Суми, 24-25 березня 2016 року). У 2-х частинах. Частина II / за ред. В.С. Бугрія. – Суми: ФОП Цьома С.П., 2016. – С. 63–66.

3. Ганул А.М. Діяльність Івана Хорвата щодо гайдамацьких набігів на території Нової Сербії (1755–1761 рр.) / А.М. Ганул // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського): матеріали IX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених (Київ, 21 квітня 2016 року) / Редкол.: проф. І.К. Патріляк (голова), ас. І.Г. Адамська (заст. голови), О.Р. Магдич (відп. редактор) – К., 2016. – С. 333–337.

4. Ганул А.М. Матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві як джерело з дослідження діяльності Івана Хорвата на українських землях (1752-1786) / А.М. Ганул // Сімнадцять джерелознавчі читання, присвячені 150-річчю з дня народження Михайла Грушевського: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Київ, 16 листопада 2016 р.) / Редкол.: проф. Щербак М. Г. (голова), проф. Калакура Я. С., проф. Палієнко М. Г., доц. Павленко С. Ф., асист. Коломієць Н. А. (секретар). – К., 2016. – С. 157–159.

5. Ганул А.М. Іван Хорват як очільник Нової Сербії у сучасній британській та американській історіографії / А.М. Ганул // Славістична збірка. – Вип. III: Збірка за матеріалами Третього Міжнародного Славістичного колоквиуму. До 90-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, професора Павла Степановича Соханя (1926–2013). До 25-річчя заснування Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (м. Київ, 18 листопада 2016 р.) / За ред. Д. Гордієнка та В. Корнієнка. – К., 2017. – С. 204–214.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. Історіографія проблеми та джерельна база дослідження.....	20
1.1. Історіографія проблеми	20
1.2. Джерельна база дослідження.....	40
РОЗДІЛ 2. Переселення І. Хорвата до Російської імперії та його адміністративна діяльність в Новій Сербії.....	53
2.1. Еміграція балканського населення до Російської імперії.....	53
2.2. Адміністративно-військова діяльність І. Хорвата як командира Гусарського полку та Новосербського військового корпусу	69
2.3. Відносини адміністрації Нової Сербії з Кошем Війська Запорозького, представниками гайдамацтва та населенням прикордонних територій Речі Посполитої.....	94
РОЗДІЛ 3. Суспільно-господарська діяльність генерала І. Хорвата в період керівництва Новою Сербією	113
3.1. Зміни соціально-економічного становища в краї.....	113
3.2. Вплив діяльності І. Хорвата на стан церковно-освітньої сфери в Новій Сербії.....	140
РОЗДІЛ 4. Засудження, заслання та останні роки життя І. Хорвата (1762-1786).....	164
4.1. Розслідування справи та засудження І. Хорвата.....	164
4.2. Відбування покарання на засланні та останні роки життя.....	183
ВИСНОВКИ.....	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	206
ДОДАТКИ.....	238

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДАДО – Державний архів Дніпропетровської області

ДАОО – Державний архів Одеської області

ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського

ЗООИД – Записки одесского общества истории и древностей

ПСЗ – Полное собрание законов Российской империи

РГАДА – Российский государственный архив древних актов

РГИА – Российский государственный исторический архив

ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України в
м. Києві

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. На початку 50-х рр. XVIII ст. частина земель на правобережжі Дніпра, що становила широку прикордонну смугу між володіннями Речі Посполитої та Запорозької Січі, стала місцем організованої урядом Російської імперії колонізації степових територій вихідцями з Балкан православного віросповідання. Засноване в цьому регіоні адміністративно-територіальне та військове утворення Нова Сербія стало порубіжною зоною взаємодії та суперництва різних суспільств (т. зв. «фронтіром»). З огляду на це, вивчення історії Новосербського поселення як складової частини Великого Степу на порубіжжі Австрійської, Османської та Російської імперій є важливим в контексті європейської історії XVIII ст.

Історія Нової Сербії безпосередньо пов'язана з постаттю її керівника та лідера балканської еміграції до Російської імперії – Івана Самійловича Хорвата. Діяльність сербського генерала на території краю становить значний інтерес для дослідження історії заселення Південної України. Вона розкриває механізм освоєння цього регіону іноземними колоністами, шлях розвитку Новосербського поселення та відносини місцевих мешканців з переселенцями.

Актуальність теми зумовлена також її недостатньою науковою розробкою та відсутністю у вітчизняній історіографії фундаментального дослідження, присвяченого різним сторонам діяльності І. Хорвата в українських землях.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у межах програми науково-дослідницьких робіт «Україна в загальноєвропейських історичних процесах: пошуки цивілізаційного вибору», затвердженої вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (державний реєстраційний номер №16БФ046-01).

Мета дослідження – дослідити спрямованість і характер діяльності генерала І. Хорвата в якості керівника Нової Сербії та проаналізувати його роль як організатора розбудови господарського життя поселення в другій половині XVIII ст.

Відповідно до мети роботи визначено такі головні **завдання дослідження**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження;
- відстежити організацію переїзду І. Хорвата до Нової Сербії;
- з'ясувати адміністративні та військові повноваження генерала як командира Гусарського полку та Новосербського військового корпусу;
- дослідити характер відносин керівництва Нової Сербії на чолі з І. Хорватом з населенням сусідніх територій;
- визначити вплив генерала на розвиток соціальних, торговельно-економічних та земельних відносин у Новій Сербії;
- встановити внесок генерала у церковну й освітню політику на території краю;
- показати майновий стан та обсяг приватної власності І. Хорвата, а також його стосунки з підлеглими військовослужбовцями та цивільним населенням;
- розкрити зміст судової справи, порушеної проти І. Хорвата та висвітлити останні роки його життя.

Об'єктом дослідження є Нова Сербія в другій половині XVIII ст. як адміністративно-територіальне та військово-поселенське утворення, засноване російським урядом на українських землях.

Предметом дослідження є адміністративна діяльність генерала І. Хорвата та його вплив на суспільно-господарські відносини в Новій Сербії.

Хронологічні межі роботи встановлені як 1751–1786 рр. Нижня межа визначена часом прибуття балканських переселенців на чолі з І. Хорватом в українські землі. Верхня межа пов'язана з датою смерті генерала.

Географічні межі роботи визначаються територією сучасної Кіровоградської області, де були розташовані Нова Сербія, фортеця Святої Єлисавети та Новослобідський козацький полк; прилеглими територіями Черкаської, Полтавської, Дніпропетровської, Миколаївської та Одеської областей, а також північною частиною Харківської області України й окремими районами Російської Федерації.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Методологічним підґрунтям дослідження є загальнонаукові принципи історизму, комплексності та системності. Принцип історизму передбачає, що вивчення історичної події відбувається у розвитку та з урахуванням конкретної ситуації, а предмет історичного дослідження розглядається нерозривно з оточуючим середовищем. З огляду на це, у роботі діяльність І. Хорвата висвітлюється в контексті тих процесів, що відбувались у центрально-східноєвропейському регіоні в середині XVIII ст. Комплексний підхід полягає у різносторонньому дослідженні явища на основі поєднання відомостей різних джерел з метою його детальної різносторонньої характеристики. Згідно з принципом системності, діяльність І. Хорвата розглядається як система, що потребує вивчення у взаємозв'язку з іншими явищами і процесами. Загальнонаукові принципи реалізуються через застосування ряду методів історичного дослідження (архівної евристики, історико-біографічного, проблемно-хронологічного), а також загальнонаукових методів (аналізу та синтезу, індукції та дедукції). Принципи архівної евристики ґрунтуються на випрацюванні в процесі дослідження методики результативного пошуку документів в архівних установах, що сприяло виявленню у фондах потрібних джерел, їхньому критичному аналізу та залученню до наукового обігу. Історико-біографічний метод спрямований на опис, реконструкцію та аналіз обставин життя, результатів діяльності та психологічного портрету І. Хорвата як історичної особи. Проблемно-хронологічний метод, застосований у роботі, передбачає поділ широкої теми на ряд більш вузьких, кожна з яких розглядається в хронологічній послідовності. Сукупність цих принципів та

методів дослідження дала можливість викласти матеріал у послідовній формі та всебічно висвітлити адміністративно-господарську діяльність генерала І. Хорвата.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в роботі вперше комплексно розкрито як військово-адміністративні, так і суспільно-господарські аспекти діяльності генерала І. Хорвата у Новій Сербії та з нових позицій досліджено його особистий внесок у розвиток новоствореного поселення. Залучено до наукового обігу масив неопублікованих архівних документів. Систематизовано й уточнено відомості про життя та діяльність І. Хорвата до та після його переселення в українські землі. Ґрунтовно висвітлено малодосліджені питання теми, розгляду яких в історіографії приділялось найменше уваги, зокрема, безпосередній вплив діяльності І. Хорвата на стан церковної сфери у Новій Сербії, його заслання та подальше життя на території Слобідської України. Виявлено документи, що дають можливість точно визначити дату смерті генерала та датувати час його народження.

Особистий внесок здобувача полягає у постановці наукової проблеми та самостійному її вирішенні. Результати, одержані автором в процесі дослідження, здобуті ним самостійно і є достовірними та об'єктивними. Наукові публікації у фахових виданнях та доповіді на конференціях є одноосібними.

Апробація дослідження. Матеріали та положення дисертації представлено у формі доповідей і тез на всеукраїнських та міжнародних конференціях і колоквіумах: міжнародній науковій конференції «Шевченківська весна» (м. Київ, 1-3 квітня 2015 р.), всеукраїнській науковій конференції «Історія Степової України XVII–XX ст.» (м. Запоріжжя, 15-16 травня 2015 р.), міжнародній історико-краєзнавчій конференції «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» (м. Суми, 24-25 березня 2016 р.), міжнародній науковій конференції «Дні науки історичного факультету» (м. Київ, 21 квітня 2016 р.), всеукраїнській науковій

конференції «Сімнадцять джерелознавчі читання» (м. Київ, 16 листопада 2016 р.) та міжнародному колоквіумі «Третій Міжнародний славістичний колоквіум» (м. Київ, 18 листопада 2016 р.).

Публікації. Основні матеріали та положення дисертації викладено у 10 публікаціях, 5 з яких – у наукових фахових виданнях, у тому числі одна стаття – в зарубіжному науковому виданні. Окремі положення та результати дослідження висвітлено у 5 публікаціях тез та виступів на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях і колоквіумах.

Структура роботи підпорядкована меті та науковим завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків (таблиць, документів, ілюстрацій та карт). Список використаних джерел та літератури складається з 296 позицій. Загальний обсяг рукопису становить 249 сторінок, з них основного тексту – 190 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

До вивчення проблеми діяльності І. Хорвата як в Новій Сербії, так і поза її межами звертались переважно українські, російські, сербські та македонські історики у контексті переселення представників південних слов'ян з Балкан до Російської імперії. Історіографію, що репрезентує погляди як вітчизняних, так і зарубіжних істориків на досліджувану проблему, умовно можна поділити на такі періоди:

- період з 1770-х до 1910-х рр.;
- період з 1920-х до 1980-х рр.;
- період з 1990-х рр. до сьогодення.

Початок історіографії з досліджуваного питання був покладений сербськими істориками ще за життя І. Хорвата. Так, у 1772 р. З. Орфеліном у Венеції була опублікована праця в двох частинах, присвячена російському імператору Петру І. Автор здійснив огляд політичної історії Російської імперії, в якому з-поміж інших регіонів держави виокремив Нову Сербію та навів текст імператорської грамоти І. Хорвату від 11 січня 1752 р. З. Орфелін протиставляв І. Хорвата рядовим емігрантам (сербам та чорногорцям), називаючи його греком, і вважав саме етнічний чинник основним у конфліктах генерала з балканськими переселенцями до Російської імперії під командою І. Шевича.¹

В одному з випусків друкованого видання «Літопис Матиці сербської», виданому в Буді (нині у складі Будапешту) в 1833 р., була опублікована біографія російського генерала сербського походження Петра Текелія.

¹ Орфелин З. Житие и славные дела государя императора Петра Великого самодержца всероссийского: С предположением краткой географической и политической истории о Российском царстве. – Венеция: Типография Дмитрия Феодозия, 1772 . – Ч. 1. – С. 17–23.

Автори вказували на його роль у звільненні І. Хорвата з заслання, водночас героїзуючи особу П. Текелія, а також наголошували на дружніх відносинах між обома офіцерами. Крім того, у статті наводилась коротка біографічна довідка про новосербського керманича, у якій І. Хорват помилково названий Самуїлом (угорською мовою – Шаму).²

Незважаючи на окремі публікації сербських істориків, перший хронологічний період історіографії питання діяльності І. Хорвата в Новій Сербії представлений здебільшого працями науковців Російської імперії. Фундаментальні дослідження історії Новосербського поселення беруть свій початок з діяльності Одеського товариства історії та старожитностей у першій половині XIX ст. Процес колонізації балканцями південних регіонів Російської імперії докладно проаналізував А. Скальковський у праці «Хронологическое обозрение истории Новороссийского края»³ та інших роботах⁴, залучивши до дослідження значний масив архівних документів. Автор відстежив створення Новосербського поселення та діяльність І. Хорвата з позицій історичної науки періоду Російської імперії.

О. Вейдемейер у роботі, присвяченій періоду правління імператриці Єлизавети, побіжно висвітлював створення Нової Сербії на чолі з І. Хорватом у контексті політики імператриці по переселенню балканців в українські землі.⁵ Значний інтерес для дослідження діяльності І. Хорвата становить публікація Н. Попова, присвячена безпосередньо історії Нової

² Биография Петра Авраамовича Текели, российског генерала // Летопись Матицы сербской. Год. IX. – Будим, 1833. – Ч. 2 (33). – С. 10–12.

³ Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1731-1825. – Одесса, 1836. – Ч.1. – 289 с.

⁴ Його ж: История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. – Одесса, 1846. – Ч. 2. – 367 с.; Його ж: Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – Одесса, 1848. – 156 с.; Його ж: Опыт статистического описания Новороссийского края. – Одесса, 1850. – Ч. 1. – 364 с.

⁵ Вейдемейер А. Царствование Елисаветы Петровны. – СПб., 1834. – Ч. 1. – С. 138–141.

Сербії.⁶ Робота є досить заангажованою, адже Н. Попов висвітлює особу генерала виключно з позитивного боку і замовчує та видозмінює окремі факти, пов'язані з негативними сторонами діяльності очільника Новосербського поселення.

Наукові розвідки з даної тематики публікувались також у періодичному виданні товариства «Записки Одесского общества истории и древностей». Так, дослідженню Нової Сербії в контексті історії краю другої половини XVIII ст. та заснуванню на цих територіях церков присвятив свої праці архієпископ Катеринославський Гавриїл (Розанов).⁷ Г. Соколов у нарисі з історії Єлисаветграда⁸ (сучасне м. Кропивницький) також частково простежив й історію Нової Сербії, зокрема, події, пов'язані з будівництвом фортеці Святої Єлисавети. Родовід нащадків І. Хорвата досліджував В. Ястребов.⁹

Діяльність І. Хорвата в Новій Сербії неодноразово висвітлювалась на сторінках періодичного видання «Киевская старина». Так, у публікації архімандрита Арсенія¹⁰ розкриваються взаємини генерала з представниками православного духовенства, зокрема, з архімандритом С. Добрашевичем, а також досліджується будівництво в Новій Сербії монастиря. У статті А. Андрієвського¹¹ йшлося про прибуття сербських переселенців на чолі з

⁶ Попов Н. Военные поселения сербов в Австрии и России // Вестник Европы. – СПб., 1870. – Кн. 6. – С. 584–614.

⁷ Гавриил, архиепископ. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // ЗООИД. – Одесса, 1848. – Т. 2. – С. 140–210; Його ж: Отрывок повествования о Новороссийском крае, из оригинальных источников почерпнутый // ЗООИД. – Одесса, 1853. – Т. 3. – С. 79–129.

⁸ Соколов Г. Историческая и статистическая записка о военном городе Елисаветграде // ЗООИД. – Одесса, 1848. – Т. 2. – С. 384–401.

⁹ Ястребов В.Н. Дополнение к родословной Хорватов // Труды VI археологического съезда. – Одесса, 1889. – Т. IV. – С. 87–90.

¹⁰ Арсений, архимандрит. Софроний Добрашевич, архимандрит Новой Сербии // Киевская старина. – К., 1884. – Т. X. – С. 276–304.

¹¹ А[ндрієв]ський А. Сербь в Києве // Киевская старина. – К., 1885. – Т. 12. – С. 505–511.

І. Хорватом до Києва та їхнє перебування там впродовж зими 1751-1752 рр. Заслужують на увагу також статті І. Горновського¹² та інших авторів.¹³

Історик С. Соловйов у праці «История России с древнейших времен»¹⁴ розглядав діяльність І. Хорвата з приведення до Російської імперії переселенців та участь генерала у прикордонних конфліктах мешканців Нової Сербії з населенням прикордонних територій Речі Посполитої. Також С. Соловйов висвітлював діяльність І. Хорвата з організації козацько-гусарських загонів для рейдів до населених пунктів на прикордонні території Речі Посполитої. У контексті дослідження історії Російської імперії в період правління імператриці Єлизавети до теми сербського переселення в українські землі на чолі з І. Хорватом звертався М. Костомаров.¹⁵

Публікаціями довідкового характеру, присвяченими І. Хорвату, де його біографія та діяльність розкриваються цілісно, є доволі об'ємна за своїм обсягом енциклопедична стаття про генерала з «Российского биографического словаря» 1901 р.¹⁶, матеріали Енциклопедичного словника Ф. Брокгауза та І. Єфрона¹⁷, Військово-енциклопедичного лексикону¹⁸, Енциклопедії військових та морських наук¹⁹ та ін. Діяльність відставного генерал-поручика

¹² Горновский И. А. К истории заселения и устройства Екатеринославской губернии // Киевская старина. – К., 1903. – Т. 80. – С. 131–135.

¹³ [С. Е.] Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербию // Киевская старина. – К., 1883. – Т. 7. – С. 135–198; Д-ский В. Сербские выходцы в Новороссии и их духовенство // Киевская старина. – К., 1904. – Т. 84. – Отд. II. – С. 106–107.

¹⁴ Соловьёв С.М. История России с древнейших времен. Кн. 5. – СПб., 1896. – Т. 24. – С. 1027–1028.

¹⁵ Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей в 2-х книгах. – М.: СВАРОГ, 1994. – Кн. 2. – С. 773–774.

¹⁶ Русский Биографический словарь. – СПб., 1901. – Т. 21. – С. 411–413.

¹⁷ Брокгауз Ф., Ефрон И. Энциклопедический словарь. – СПб., 1898. – Т. 24 (а). – 958 с.; 1903. – Т. 37 (а). – С. 559.

¹⁸ Военный энциклопедический лексикон, издаваемый обществом военных и литераторов. Издание второе. – СПб, 1857. – Т. 13. – С. 498–499.

¹⁹ Энциклопедия военных и морских наук / Под ред. Леера Г. А. – СПб.: Типография В. Безобразова, 1897. – Т. 8. – 1897. – С. 229.

на засланні розглядали на сторінках періодики Вологодської губернії П. Шюц²⁰ та ін.²¹, а також І. Токмаков.²²

Заселення балканськими колоністами південних регіонів Російської імперії та специфіку сербської колонізації на землях Нової Сербії досліджував Д. Багалій.²³ Дослідник з Новоросійського університету в Одесі Є. Загоровський у своїх працях²⁴ на основі опублікованих документів «Повного зібрання законів Російської імперії» та «Сенатського архіву» розглянув різні аспекти діяльності І. Хорвата на посаді командувача Новосербським корпусом та командира Гусарського полку в контексті організації управління Новою Сербією.

Значення для дослідження церковної історії Нової Сербії має збірник матеріалів авторства Катеринославського єпископа Ф. Макаревського²⁵ та історичні розвідки протоієрея С. Патенка.²⁶ У праці М. Петрова²⁷

²⁰ Шюц П. О корнильевских минеральных источниках // Вологодские губернные ведомости. – Вологда, 1856. – № 20. – С. 155–157.

²¹ Заметка о сербском генерале Иване Хорвате // Прибавления к Вологодским епархиальным ведомостям. – Вологда, 1884. – № 12. – С. 259–260.

²² Токмаков И. Описание Корнилиево-Комельского Введенского мужского монастыря с приложением краткого историко-медико-топографического очерка Корнилиево-Комельских минеральных лечебных источников. – М., 1897. – С. 33–34.

²³ Багалей Д. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. – К., 1889. – 115 с.

²⁴ Загоровский Е. Славянская колонизация Новороссии в XVIII веке. – К., 1913. – 59 с.; Його ж: Очерки по истории славянской колонизации в Новороссии в XVIII веке // Военно-исторический вестник. – К., 1912. – № 4. – С. 125–148.

²⁵ Макаревский Ф. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии: Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия. – Екатеринослав, 1880. – Вып. 1. – 573 с.

²⁶ Патенко С, протоиерей. Город Новомиргород, его храмы и духовное управление // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1880. – № 13. – С. 387–403; № 15. – С. 455–463; Його ж: Сведения о новомиргородском Николаевском соборе // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1866. – № 24. – С. 63–73.

²⁷ Петров Н.И. Воспитанники Киевской Академии из Сербов с начала синодального периода и до царствования Екатерины II (1721–1762 гг.) //

досліджувалось переселення до Нової Сербії випускників навчальних закладів м. Києва сербського походження. У контексті історії фортеці Святої Єлисавети та, частково, Новосербського поселення привертає увагу книга О. Пашутіна з історії Єлисаветграда.²⁸

Серед науковців на території українських земель у складі Австро-Угорської імперії на початку XX ст. тему українсько-сербських відносин розробляв член Наукового товариства імені Шевченка у Львові В. Гнатюк.²⁹

Другий період репрезентований як працями українських та російських дослідників радянської доби, так і науковими здобутками істориків з країн Східної та, частково, Західної Європи і Північної Америки.

У 1920-ті рр. посилюється інтерес до новосербської проблематики в сербській історіографії. Одним з найбільш повних досліджень з історії заснування та розвитку сербських поселень в українських землях є монографія спеціаліста з сербської історії з часів середньовіччя до XIX ст. М. Костића «Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија»³⁰ («Сербські поселення в Росії: Нова Сербія та Слов'яносербія»). Ця робота була видана в Белграді в 1923 р. і перевидана під назвою «Нова Србија и Славеносрбија»³¹ в Нові-Саді у 2001 р. У своїй праці М. Костић використовував документи австрійських архівів і докладно дослідив період життя та діяльності І. Хорвата, що передував його переселенню в українські землі. Автор здебільшого акцентував увагу на участі генерала в організації

Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – СПб., 1904. – Т. IX., Кн. 4. – С. 1–16.

²⁸ Пашутин А.Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. – Елисаветград, 1897. – 311 с.

²⁹ Гнатюк В. Зносини українців з сербами // Науковий збірник, присвячений професорові Михайлові Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). – Львів, 1906. – С. 373–408.

³⁰ Костић М. Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија // Насеља и порекло становништва по архивским документима. Књ. 14. – Српски етнографски зборник. Књ. 26. – Београд, 1923. – 139 с.

³¹ Його ж: Нова Србија и Славеносрбија. – Нови Сад, 2001. – 192 с.

процесу переселення граничарів Військового кордону до Російської імперії та на його подальшому внеску в розвиток Новосербського поселення.

Українська історіографія 20-30-х рр. XX ст., присвячена заселенню Південної України, представлена роботами дослідників з історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук. У цей час історики починають вперше детально розглядати питання створення Нової Сербії під кутом зору української науки.

Н. Полонська-Василенко досліджувала організацію адміністрації Нової Сербії та, зокрема, владні повноваження І. Хорвата на території краю у контексті історії освоєння південноукраїнських земель. Її робота була продовжена вже в еміграції у Німеччині в 40-х – 60-х рр. XX ст. На основі документів Дніпропетровського крайового архіву (нині втрачених) дослідницею було опубліковано працю «Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734–1775)», перша частина якої стосується заселення Нової Сербії та Слов'яносербії.³² У роботі «Запоріжжя XVIII століття та його спадщина» автор негативно оцінює діяльність І. Хорвата, називаючи генерала «сербським зайдою», який претендував на території вольностей Війська Запорозького. Н. Полонська-Василенко зазначає, що, будучи тогочасною «персоною грата», І. Хорват мав велику довіру від уряду, хоча й не заслуговував на неї.³³

М. Ткаченко у своїй статті ґрунтовно висвітлив процес заселення балканцями території Нової Сербії, розглянувши його як втручання прийшлого елементу на землі Запорозької Січі у рамках політики Російської імперії по просуванню в причорноморські степи.³⁴ У контексті вивчення

³² Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734–1775). – Мюнхен, 1960. – Ч. 1 – 222 с.

³³ Її ж: Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т. 1. – С. 59–94.

³⁴ Ткаченко М. Утворення Нової Сербії на запорізьких землях в 1752 р. // Україна. – К., 1926. – № 2–3. – С. 146–159.

діяльності І. Хорвата в Новій Сербії заслуговує на увагу також стаття С. Шамрая³⁵, який досліджував історію освоєння Степової України XVIII ст.

Після Другої світової війни інтерес українських істориків до тематики Нової Сербії зменшився. На відміну від російської історіографії радянського періоду, період 50-х – 80-х рр. XX ст. в українській радянській історичній науці характеризується майже повною відсутністю праць з історії колонізації Південної України. Це частково пов'язано як з ідеологізацією історичної науки, так і з репресіями проти наукових кадрів та виїздом частини істориків за кордон. Натомість, в УРСР у цей час розвиваються дослідження з історії козацтва. Варто виділити працю В. Голобуцького «Запорізька Січ в останні роки свого існування. 1734–1775», в якій автор, досліджуючи політику російського уряду щодо Запорожжя, побіжно висвітлює створення Нової Сербії та участь І. Хорвата в її управлінні.³⁶

Однією з провідних тем в російській історіографії радянського періоду другої половини XX ст. були міжнаціональні зв'язки східних та південних слов'ян. Серед наукового доробку дослідників цього часу можна виділити праці А. Бажової³⁷, дослідження В. Кабузана³⁸, фундаментальне видання «История Югославии»³⁹ та ін. Заселення Нової Сербії у контексті історії волоських поселень на території Південної України, включно з діяльністю І. Хорвата, ґрунтовно досліджував російський історик В. Шишмарьов.⁴⁰

³⁵ Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина й Лизаветчина) // Записки історико-філологічного відділу. – К., 1929. – Кн. 24. – С. 207–302.

³⁶ Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734-1775. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 415 с.

³⁷ Бажова А.П. Русско-югославянские отношения во второй половине XVIII в. – М., 1982. – 288 с.

³⁸ Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX века. – М., 1976. – 307 с.

³⁹ История Югославии / Под ред. Бромлея Ю.В., и др. – М., 1963. – Т.1. – 753 с.

⁴⁰ Шишмарёв В.Ф. Романские поселения на юге России: Научное наследие // Труды Архива Академии Наук СССР. – Ленинград, 1975. – Вып. 26. – 244 с.

До теми переселення сербів на чолі з полковником І. Хорватом до Російської імперії в контексті подій, що стали результатом демілітаризації Помориського Військового кордону, звертався в 1950-х рр. сербський історик Д. Попович у роботі «Срби у Војводини»⁴¹ («Срби у Воєводині»).

Македонські історики, які в другій половині ХХ ст. також досліджували історію Нової Сербії, здебільшого намагались довести македонське походження лідерів переселення граничарів Військового кордону до Російської імперії. Так, А. Матковський у роботі «Македонскиот полк во Украина»⁴² («Македонський полк в Україні»), де досліджується історія Македонського гусарського польового полку в Російській імперії, відстоював думку щодо походження І. Хорвата з македонських земель. Залучивши ряд архівних та опублікованих матеріалів, історик проаналізував переселення балканців на українські землі, а також діяльність генерала зі створення у Новій Сербії Македонського та Болгарського гусарських полків. Посилаючись на опубліковані церковні документи, А. Матковський називає І. Хорвата «волохом з Македонії» (арумуном), з особою якого пов'язана еміграція македонського населення з Австрійської імперії.⁴³

У західноєвропейській та американській історіографії другої половини ХХ ст. історія Новосербського поселення та діяльність І. Хорвата поверхово висвітлювались здебільшого дослідниками проблем історії Російської імперії ХVIII ст. (зокрема, питань зовнішньої експансії), або ж у контексті колонізації Європейського Степу та освоєння східноєвропейського «фронтіру» (порубіжжя). Висвітлення діяльності І. Хорвата в роботах британських та американських дослідників подекуди містить неточності і має тривіальний характер, адже західні автори користувались, насамперед, доступними для них опублікованими джерелами та працями істориків зі

⁴¹ Поповић Д. Срби у Војводини. – Нови Сад: Штампарија «Будућност», 1959. – Књ. 2. – С. 124–130.

⁴² Матковски А. Македонскиот полк во Украина. – Скопје, 1985. – 288 с.

⁴³ Там само. – С. 166–167.

слов'янських країн. Питань господарської діяльності І. Хорвата в Новій Сербії вони майже не торкались: переважно мова йде про ті факти й оцінки з військово-адміністративного облаштування поселення та його ліквідації, які розглядаються у численних українських та російських працях, і яким також приділяла увагу сербська історіографія.

Так, дослідник зі США В. Макнілл у своїй праці поставив собі за мету репрезентувати новий погляд на історію так званої «Дунайської та Понтійської Європи», до якої він включив землі України, Румунії та Угорщини як регіон, що тривалий час був зоною військових дій між Австрійською, Османською та Російською імперіями. Автор побіжно висвітлює передумови та початок переселення сербів на чолі з І. Хорватом до Російської імперії, називаючи генерала «сербським авантюристом», якого російська імператриця Єлизавета уповноважила створити автономну військову колонію в степових землях між Південним Бугом та Дніпром.⁴⁴

Зазначена тема привертала увагу й тих західних істориків, які займалися дослідженнями біографій російських імператорів XVIII ст. Так, у монографії американського історика Дж. Александра, присвяченій дослідженню біографії російської імператриці Катерини II, автор називає І. Хорвата безрозсудною, що під час правління імператриці призвело до офіційного зміщення генерала з посади та його заслання.⁴⁵

У статті канадського дослідника Х. Дайка «New Serbia and the Origins of the Eastern Question, 1751–55» («Нова Сербія та походження Східного питання, 1751–55») досліджуються питання міжнародної дипломатії, дотичні до сербського переселення на територію сучасної України. Спираючись на матеріали Австрійського державного архіву у Відні, автор аналізує відносини австрійського уряду з Російською та Османською імперіями (так зване «Східне питання»), а також ставлення австрійських урядовців до

⁴⁴ McNeill W.H. Europe's Steppe Frontier, 1500–1800. – Chicago & London, 1964. – p. 191.

⁴⁵ Alexander J.T. Catherine the Great: life and legend. – Oxford, 1989. – p. 88.

проблеми переселення колишніх граничарів Військового кордону до Російської імперії. У контексті витоків «Східного питання», ключовою стороною якого в середині XVIII ст. була Нова Сербія, історик розглядає і особу І. Хорвата – в якості лідера сербської міграції, одного з авторів «амбітної порубіжної схеми» з набору військовослужбовців до Гусарського та Пандурського полків, їхнього виведення на російську службу та поселення на колишніх землях Запорозької Січі.⁴⁶

Британський історик Р. Бартлетт поверхово розглядав діяльність І. Хорвата в останні роки існування Нової Сербії в контексті проблем іноземної колонізації в Російській імперії. Робота в радянських архівних установах (Москва, Ленінград) дозволила йому залучити до свого дослідження широку джерельну базу. Праця має об'ємний вступний розділ, де автор дослідив передісторію планомірної колонізації доби імператриці Катерини II, торкаючись і попередніх, менш чисельних хвиль переселення іноземців до Російської імперії. Р. Бартлетт простежив, що Нова Сербія перебувала практично під автономним контролем І. Хорвата, тому до ліквідації поселення призвело саме переслідування генералом власних цілей, беззаконня, а також його невдала військова політика.⁴⁷

Третій період в історіографічних дослідженнях представлений роботами сучасних українських та зарубіжних істориків, які на підставі опрацювання додаткових джерел висунули нові концепції щодо історії Нової Сербії, а також систематизували та узагальнили науковий доробок дослідників попередніх років. Разом з тим, сучасну українську історіографію (кін. XX – поч. XXI ст.), за нечисленними винятками, репрезентують праці, що в загальному контексті зачіпають ті чи інші аспекти досліджуваної проблеми. Фундаментальної роботи, цілеспрямовано

⁴⁶ Dyck H.L. *New Serbia and the Origins of the Eastern Question, 1751–55: A Habsburg Perspective* // *Russian Review*. – Vol. 40, No. 1 (Jan., 1981). – Lawrence, 1981. – pp. 1–19.

⁴⁷ Bartlett R.P. *Human capital: The settlement of foreigners in Russia, 1762-1804*. – Cambridge, 1979. – p. 109.

присвяченої різним сторонам діяльності І. Хорвата, в українській історіографії немає.

Значним внеском у дослідження новосербської тематики є праця О. Посунько «Історія Нової Сербії та Слов'яносербії»⁴⁸, присвячена аналізу сербської колонізації середини XVIII ст. як одного з епізодів заселення балканцями українських земель. На основі залучення широкого масиву архівних та опублікованих документів, а також ґрунтовного опрацювання вітчизняної та зарубіжної історіографії, О. Посунько було досліджено структуру адміністративно-територіального устрою Нової Сербії (зокрема, й управлінські повноваження І. Хорвата), проаналізовано відносини переселенців з місцевим населенням та розглянуто проблеми розвитку господарства колоністів. У численних публікаціях дослідниці висвітлювались питання відносин новосербців з запорозьким козацтвом⁴⁹, гайдамаками⁵⁰ та населенням сусідніх з Новою Сербією територій, що входили до складу Речі Посполитої⁵¹, а також інші аспекти даної теми.

На рубежі XXI ст. підвищився інтерес вітчизняних дослідників до новосербської проблематики в контексті українсько-сербських зв'язків, чому сприяло налагодження культурного співробітництва між Україною та

⁴⁸ Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя, 1998. – 80 с.; Її ж: Історія Нової Сербії та Слов'яносербії (1751–1764 рр.) [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Посунько Ольга Миколаївна; Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1997. – 212 с.

⁴⁹ Її ж: «Такова Россия для бродяг...» (взаємовідносини запорізького козацтва з сербськими колоністами у середині XVIII ст. у контексті урядової політики) // Січеславський альманах: Збірник наукових праць з історії українського козацтва. – Дніпропетровськ, 2005. – № 1. – С. 154–166.

⁵⁰ Її ж: Запорозька Січ і Гайдамачина у 50-ті на початку 60 х рр. XVIII ст. // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ.: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2010. – Вип. 8. – С. 248-259;

⁵¹ Її ж: Російсько-польські порубіжні стосунки на кордонах Нової Сербії // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ.: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2006. – Вип. 4. – С. 26-38.

Союзною Республікою Югославія. Були опубліковані нові монографії та збірники статей, присвячені переселенню сербів в українські землі. Новосербську тематику в цей час почали цілеспрямовано вивчати такі українські дослідники як П. Рудяков⁵², В. Мільчев⁵³, С. Шевченко⁵⁴, В. Пірко⁵⁵ та ін.

За результатами міжнародної наукової конференції «Сеоба срба у Руско царство в половине 18. века», що відбулась у травні 2003 р. у м. Нові-Сад (Югославія), сербсько-українським товариством було опубліковано збірник статей⁵⁶, авторами яких були українські, сербські, македонські, російські та інші історики, які досліджували українсько-сербські та українсько-південнослов'янські відносини. У збірнику були представлені наукові розвідки таких вітчизняних вчених як О. Посунько⁵⁷, П. Рудяков⁵⁸,

⁵² Рудяков П. «В службу и вечное подданство...»: Сербские поселения Новая Сербия и Славяносербия на украинских землях (1751-1764). – К., 2001. – 122 с.

⁵³ Мільчев В. Світоглядні імперативи військових поселенців Нової Сербії (згідно матеріалів епістолярної спадщини) // Студії з історії Степової України. – Запоріжжя, 2003. – Вип.1. – С. 53–59; Його ж: Мільчев В.І. Запорозьке гайдамацтво XVIII століття як традиційний здобичницький промисел козацтва // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXIV. – С. 40-50.

⁵⁴ Шевченко С. Українська доля Нової Сербії. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини (Кіровоградщина в українсько-сербських зв'язках (1752-2002)). – Кіровоград, 2004. – 168 с.

⁵⁵ Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст. – Донецьк, 2004. – 224 с.

⁵⁶ Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. Зборник радова са међународног научног скупа у Новом Саду, 7–9. маја 2003. – Нови Сад, 2005. – 568 с.

⁵⁷ Посунько О. Матеріали архівосховищ України до історії сербської колонізації середини 18 ст. та її наслідків. – С. 461–472.

⁵⁸ Рудяков П. Переселение сербов в Россию в 18 веке в контексте украинско-сербских исторических связей 18-19 вв. – С. 359–376.

Л. Сухих⁵⁹, О. Чумак⁶⁰, С. Шевченко⁶¹, К. Шляховий⁶² та ін., в яких так чи інакше йшлося про особу І. Хорвата та його діяльність як на території Нової Сербії, так і за її межами.

У праці літературознавця Є. Пащенка «Сто років з Подунав'ї. Українсько-сербські зв'язки доби бароко»⁶³, що була одним з етапів втілення наукового проекту «Українське бароко», автор дослідив роль київських освітніх центрів у культурних зв'язках між сербами та українцями XVII-XVIII ст. Є. Пащенко звернувся до теми переселення сербів (зокрема, родини Хорватів) в українські землі, а також акцентував увагу на діяльності І. Хорвата, спрямованій на розвиток освіти у Новій Сербії шляхом запрошення до поселення випускників Київської академії та ченців Києво-Печерського монастиря сербського походження.

У книзі «Гетьманська Україна» (складова частина багатотомного видання «Україна крізь віки») авторства дослідників історії України козацької доби О. Гуржія та Т. Чухліба розглядалось становище «задніпрських місць» у 1740-х рр., напередодні переселення на ці землі балканців. Зокрема, в роботі висвітлювалось освоєння територій майбутньої Нової Сербії українським населенням.⁶⁴

Дослідник А. Пивовар в коментарях до опублікованих документів у праці «Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в

⁵⁹ Сухих Л. Заснування сербських військово-поселенських колоній на території України. – С. 196–212.

⁶⁰ Чумак О. До історії діяльності канцелярії Новосербського корпусу. – С. 265-270.

⁶¹ Шевченко С. Долі балканців та їх нащадків після ліквідації Нової Сербії. – С. 333–345.

⁶² Шляховий К. Архімандрит Софроній Добрашевич та Новосербський монастир. – С. 288-296; Його ж: Нова Сербія в топонімах Кіровоградщини. – С. 322–332.

⁶³ Пащенко Є. Сто років з Подунав'ї. Українсько-сербські зв'язки доби бароко. – К., 1995. – 351 с.

⁶⁴ Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна / Україна крізь віки. У 13-ти тт. – Т. 8. – К.: Альтернативи, 1999. – С. 76–77.

документах середини XVIII століття»⁶⁵ розглянув питання володіння І. Хорватом населеними пунктами на території Нової Сербії. Автор дослідив національний склад переселенців, виведених генералом на українські землі, а також перейменування ним новосербських шанців на нові назви, привнесені сербами з території Військового кордону.

Діяльність І. Хорвата у Новій Сербії в контексті відносин новосербських поселенців з мешканцями Новослобідського козацького полку детально розглядав дослідник історії полку С. Дідик.⁶⁶

А. Макидонов у своїх працях довідкового характеру⁶⁷ зібрав та систематизував найбільш повний на даний момент список представників управлінського апарату Південної України XVIII ст. Роботи автора ґрунтуються на значному масиві документальних матеріалів, що дає змогу спиратись на них під час дослідження адміністративних повноважень посадових осіб на території Новосербського поселення, визначення термінів їхнього перебування на посаді, а також конкретизації даних про окремих новосербських офіцерів, які були пов'язані з діяльністю І. Хорвата.

⁶⁵ Пивовар А.В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. – К., 2003. – 336 с.

⁶⁶ Дідик С.С. Новослобідський козацький полк (1753–1764 рр.) [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Дідик Сергій Сергійович; Запорізький національний ун-т. – Запоріжжя, 2009. – 279 с; Його ж: Дві моделі колонізації півдня України (з історії Нової Сербії і Новослобідського козацького полку) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2006. – Вип. XX. – С. 35–40; Його ж: Зносини адміністрації Нової Сербії і Новослобідського козацького полку з іноземними урядовцями // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових статей. – Київ: ХІК, Часи козацькі, 2007. – Вип. 16. – С. 269–275; Його ж: Запорожці і новослободжани – співучасники по гайдамацьких справах // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2015. – Вип. 44. – Т. 1. – С. 68–71.

⁶⁷ Макидонов А.В. К светской и церковной истории Новороссии (XVII-XIX вв.). – Запорожье, 2008. – 140 с.; Його ж: Персональный состав административного аппарата Новороссии XVIII века. – Запорожье, 2011. – 336 с.

У дисертаційній роботі використані сучасні вітчизняні енциклопедичні видання, в яких містяться статті, присвячені досліджуваній темі (зокрема, це «Енциклопедія історії України»⁶⁸ та «Малий словник історії України»⁶⁹). Довідкова стаття про І. Хорвата, автором якої є О. Іваненко, міститься у біографічній частині енциклопедичного словника-довідника «Україна в міжнародних відносинах»⁷⁰ під редакцією М. Варварцева, підготовленого Інститутом історії України НАН України.

Питання створення Нової Сербії та її реформування на Новоросійську губернію розглядала Я. Верменич у праці «Південна Україна на цивілізаційному пограниччі». Дослідниця оцінює генерала І. Хорвата як «сумнозвісного авантюриста», діяльність якого призвела до провалу військово-колонізаційного проекту сербських та балканських переселенців до Російської імперії.⁷¹

Наслідком напрацювань українських дослідників у сфері історії Південної України стала публікація колективної праці «Лицарі Дикого поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря»⁷² за участі фахівців Інституту історії України НАН України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Українського інституту національної пам'яті. Ця робота є складовою частиною науково-популярної серії книг «Історія без цензури», започаткованої громадським просвітницьким проектом «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт». Один з сюжетів книги «Нова Січ і початок

⁶⁸ Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К., 2004. – Т. 2. – С. 19–21; 2010. – Т. 7. – С. 436–480; Т. 8. – С. 249–250.

⁶⁹ Малий словник історії України / Відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Либідь, 1997. – С. 104.

⁷⁰ Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 6. – К., 2016. – С. 294–296.

⁷¹ Верменич Я.В. Південна Україна на цивілізаційному пограниччі. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – С. 114.

⁷² Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря / Авт. кол.: О. Бачинська, Т. Вінцковський, В. Грибовський, Н. Діанова, А. Домановський, М. Майоров, В. Маслійчук, Б. Черкас, О. Шишко; Упоряд. К. Галушко. – Харків, 2016. – 352 с.

землеробської колонізації Південної України», автором якого є В. Грибовський, стосується, зокрема, створення Нової Сербії та діяльності І. Хорвата з організації військових підрозділів на території поселення.

Помітне значення для дослідження діяльності І. Хорвата в Новій Сербії має монографія російського дослідника А. Кірпи́чонка «Сербские поселения на Украине в середине XVIII века».⁷³ Ґрунтовне опрацювання дослідником російських архівів дозволило йому розкрити такі маловідомі в історіографії сфери діяльності І. Хорвата, як торгівля та лихварство, а також більш детально дослідити хід слідства над генералом. Разом з тим, А. Кірпи́чонок припускається помилок у датуванні окремі подій, як-то часу набуття родиною Хорватів дворянства в Австрійській імперії, дати народження І. Хорвата та ін.

Стаття Ю. Костяшова «Генерал Иван Хорват – сербский авантюрист на русской службе (вторая половина XVIII века)»⁷⁴ присвячена особі І. Хорвата і ґрунтується на джерелах, що також зберігаються у фондах архівів Російської Федерації (зокрема, Архіву внутрішньої політики Російської імперії та Російського державного військово-історичного архіву). Незважаючи на те, що публікація Ю. Костяшова містить окремі неточності і в ній висвітлюються виключно негативні сторони діяльності генерала, стаття є цінною з огляду на комплексний характер дослідження особи І. Хорвата та цитовані автором архівні документи. Останні стосуються, зокрема, судового розслідування справи колишнього керівника Нової Сербії. Діяльність

⁷³ Кирпи́ченок А.И. Сербские поселения на Украине в середине XVIII века. – СПб: Нестор, 2007. – 222 с.; Кирпи́ченок А.И. К выходу книги «Сербские поселения на Украине в середине XVIII в.» // Петербургская библиотечная школа. – СПб., 2006. – № 1–2. – С. 114–120.

⁷⁴ Костяшов Ю.В. Генерал Иван Хорват – сербский авантюрист на русской службе (вторая половина XVIII века) // Славяноведение. – М., 2012. – № 2. – С. 34–41.

генерала з вербування сербів до Новосербського корпусу опосередковано розглядалась також у інших роботах Ю. Костяшова.⁷⁵

Вагомий внесок у дослідження історії перебування І. Хорвата на засланні зробила О. Шигаревська.⁷⁶ У наукових розвідках, які спираються на документи з російських архівів, дослідниця вперше в історіографії висунула думку про те, що І. Хорват помер не на засланні, як вважалося тривалий час, а повернувся до Слобідської України близько 1774–1776 рр. Дослідженнями російсько-південнослов'янських зв'язків та балканської колонізації на півдні Російської імперії займалися також російські історики І. Лещиловська⁷⁷ та О. Белова⁷⁸, однак діяльність І. Хорвата згадувалась у їхніх роботах побіжно. Порівняльний аналіз військових поселень австрійського Військового кордону та Нової Сербії здійснила у своїх статтях Т. Кандаурова.⁷⁹

Стаття сербського історика Л. Церовича «Јован Хорват – вођ прве сеобе срба у Руско царство»⁸⁰ («Іван Хорват – очільник першої сербської міграції до Російської імперії») стала розширенням та систематизованим доповненням

⁷⁵ Його ж: Сербь в Австрийской монархии в XVIII веке. – Калининград, 1997. – 220 с.

⁷⁶ Шигаревская О. Сербский генерал в Вологде // Вологодский лад. – Вологда, 2013. – №2. – С. 190–199; Її ж: Что связывает сербского генерала Хорвата с Вологдой? // Красный Север. – Вологда, 2013. – 16 сентября (№ 170). – С. 4.

⁷⁷ Лещиловская И.И. Славянские народы Юго-Восточной Европы и Россия. – М., 2003. – 315 с.

⁷⁸ Белова Е.В. Границы Новой Сербии: южнославянская колонизация России в 1740–1760-е гг. // Вестник РУДН. Серия: История России. – М., 2008. – № 1. – С. 82–94; Її ж: Белова Е.В. Из прошлого Новороссии: сербы на охране российских границ (1750-1760-е гг.) // Новый исторический вестник. – М., 2008. – № 17. – С. 39–49.

⁷⁹ Кандаурова Т.Н. Военные поселения в Европе и России XVIII–XIX веков // Новая и новейшая история. – М., 2010. – № 5. – С. 84–109; Кандаурова Т.Н. Военные поселения как цивилизующие практики развития отдельных территорий: опыт австрийской Военной границы и России // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Історичні науки. – Чернігів, 2015. – № 134. – С. 165–172.

⁸⁰ Церовић Љ. Јован Хорват – вођ прве сеобе срба у Руско царство // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 183–195.

до висвітлення сюжетів про життя та діяльність генерала у попередній монографії дослідника «Срби у України»⁸¹ («Срби в Україні»). Л. Церович здійснив значний внесок у дослідження особи І. Хорвата, зокрема, його діяльності до переїзду в Російську імперію та впливу на духовне життя Нової Сербії (церковне будівництво, розвиток освіти тощо). Роботи дослідника є показовим зразком погляду сербської історіографії на діяльність І. Хорвата з урахуванням більше позитивних, аніж негативних її сторін. Наприклад, Л. Церович детально не пояснює причини засудження новосербського генерала, і оцінює цей факт, а також ліквідацію Нової Сербії виключно негативно.⁸² Тема еміграції сербів до Російської імперії побіжно розглядається також у статтях істориків Л. Лаліча⁸³, Я. Рамача⁸⁴ та А. Рачуниці.⁸⁵

Історію роду Хорватів у контексті генеалогії сербських дворянських родів досліджував генеалог А. Бачко.⁸⁶ Умови служби сербських граничарів на Військовому кордоні в Австрійській імперії та зміни на цих територіях в першій половині XVIII ст., що спричинили їхню подальшу міграцію до Російської імперії, детально простежив С. Чиркович у фундаментальній праці з історії сербського народу.⁸⁷

Македонський дослідник В. Стойчев у праці з військової історії Македонії називає І. Хорвата одним з тих офіцерів, які здобули найвище звання генерал-майора серед «македонців» на російській службі (поряд з

⁸¹ Його ж: Срби у України. – Нови Сад, 2002. – 416 с.

⁸² Там само. – С. 144–147.

⁸³ Лалић С. Срби – штаб-офицери и генерали у руској војсци у 18. веку // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 271-287.

⁸⁴ Рамач Ј. Исељавање срба у Јужну Русију/Україну средином 18. века и досељавање русина из Североисточне Угарске у Бачку – додирне тачке и разлике // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 377–384.

⁸⁵ Рачуница А. Разлози сеобе срба из Далмације у Руско Царство током 18. вијека // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 52–65.

⁸⁶ Бачко А. Белешке о везама између Срба и Руске Империје // Зборник за српску етнографију и историју. Књ. 7. – Београд, 2015. – С. 117–118.

⁸⁷ Чиркович С.М. История сербов. [Пер. с серб.] – М., 2009. – 448 с.

Ф. Чорбою та іншими сербськими військовими діячами). Автор відзначає заслуги І. Хорвата і помилково стверджує, що генерал був засуджений до 20 років позбавлення свободи (за «сувору норовливість») та засланий до Сибіру, де й помер у 1780 р. В. Стойчев згадує також про створення в Новій Сербії Македонського полку.⁸⁸ М. Здравева у своїй статті⁸⁹ також досліджує історію балканських переселенців до Нової Сербії і відстоює походження роду І. Хорвата з регіону на межі сучасних Албанії та Республіки Македонія.

Американський історик В. Сандерленд дослідив процес зростання експансії Російської імперії та колонізації нею степових територій. На відміну від російських та деяких західних істориків, В. Сандерленд розглядає зовнішню експансію Російської імперії не як спонтанне освоєння та органічне приєднання степових територій внаслідок демографічних чи економічних чинників, а як цілеспрямовану колонізацію, що мала чітко імперський характер. Автор називає генерал-майора І. Хорвата «наполегливим рекрутером», який очолив полки, набрані з балканських добровольців та організовані в напівавтономний військовий округ на території Російської імперії, в «місцях за Дніпром». Також дослідник акцентує увагу на виселенні з цих територій кількох тисяч запорозьких козаків та українців, що перейшли сюди на проживання з території Речі Посполитої.⁹⁰

Історію Нової Сербії та діяльність І. Хорвата побіжно досліджував також Б. Девіс. Він простежив, зокрема, витоки переселення сербів в українські землі, висвітлив організацію генералом полків і шанців, національний склад Нової Сербії, адміністрацію цього військово-адміністративного утворення на

⁸⁸ Стойчев В. Воена историја на Македонија. – Скопје, 2000. – С. 321–322; Stojcev V. Military history of Macedonia. Vol. 1. – Skopje, 2004 – 777 p.

⁸⁹ Здравева М. Переселеници из Македоније у Руско Царство средином 18. века // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 135–145.

⁹⁰ Sunderland W. Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe. – Ithaca, 2004. – p. 3–51.

чолі з І. Хорватом та І. Глебовим та створення канцелярії Новосербського корпусу. Подана автором чисельність перших груп сербів, які прибували до Російської імперії, є неточною і відрізняється від даних, що містяться у документах.⁹¹

Діяльність І. Хорвата з організації сербських поселень поперехово висвітлювали також сучасний британський історик Дж. ЛеДонн⁹² та німецький дослідник Е. Амбургер.⁹³ Французька дослідниця Ф. Ліштенан у біографічному дослідженні, присвяченому російській імператриці Єлизаветі, розглядала діяльність І. Хорвата з організації переселення сербів до Російської імперії⁹⁴, зокрема, його зустріч у Відні з дипломатом М. Бестужевим-Рюїнім.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база, пов'язана з сербським переселенням на територію сучасної України у XVIII ст. та діяльністю І. Хорвата є обширною й досить різноманітною за походженням матеріалів. Вона складається з архівних та опублікованих документів, мемуарної літератури, картографічних матеріалів та, частково, джерел матеріального характеру. За деякими винятками, усі ці джерела створені в період з початку 1750-х до кінця 1780-х рр.

Серед використаних у дисертації джерел провідне місце займають архівні документи, які нині зберігаються в архівних установах України та інших держав. Так, у роботі використані описи фондів Архіву Воєводини (Архив Војводине; м. Нові-Сад, Сербія). Насамперед, це фонд Іллірійської придворної комісії та делегації (Иллирска дворска комисија и депутација,

⁹¹ Davies B. *Empire and Military Revolution in Eastern Europe: Russia's Turkish Wars in the Eighteenth Century*. – London & New York, 2011. – p. 255–257.

⁹² LeDonne J. *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831*. – Oxford, 2004. – p. 114.

⁹³ Amburger E. *Militärsiedlungen in Rußland im 18. und 19. Jahrhundert und ihr Einfluß auf Siedlungsbild und Ortsnamen // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, 1993. – № 41. – Н. 1. – pp. 23–43.

⁹⁴ Лиштенан Ф. Елизавета Петровна. Императрица, не похожая на других. [Пер. с фр.]. – М., 2012. – С. 354.

фасц. 4Б), де містяться матеріали про участь І. Хорвата у сербському громадсько-політичному житті до переїзду в українські землі, зокрема, свідчення про його присутність на Карловацькому церковному соборі 1749 р. Створена австрійською імператрицею Марією Терезією у 1745 р., Іллірійська придворна комісія за два роки була перетворена на придворну делегацію з резиденцією в м. Осієку (нині на території Хорватії), а пізніше перенесена до Відня. Цій установі передавались більшість справ, що стосувались сербів у Австрійській імперії, які представники цього народу могли вирішувати самостійно, без узгодження з адміністративною владою. У реєстрах фонду комітату Бач-Бодрог (Бачко-Бодрошка жупанија, VIII/2) містяться відомості про зустрічі Дмитра Хорвата, рідного брата І. Хорвата з сербськими священиками на території Австрійської імперії.

Значна частина матеріалів, які стосуються Нової Сербії та, зокрема, діяльності командира Гусарського полку та Новосербського військового корпусу І. Хорвата, зберігаються в даний час на території Російської Федерації. Насамперед, в Російському державному архіві давніх актів (Российский государственных архив древних актов; РГАДА, м. Москва) у фонді Кабінету Катерини II (ф. 10) зберігається об'ємна слідча справа про зловживання І. Хорвата, включно з матеріалами, що висвітлюють особливості розмежування земель на території Нової Сербії. У фонді Сенату та його установ (ф. 248) є описи сенатських книг та описи справ Канцелярії Сенату; серед останніх містяться поіменні відомості Гусарського полку про чисельний склад ротних шанців та відомості командирів рот й інших офіцерських чинів (зокрема, щодо кількості нерухомого майна та худоби у власності І. Хорвата). Крім того, фонд Сенату та його установ включає в себе описи меморій про слухання справ та реєстр журналів і протоколів 1-го Сенатського департаменту, а також реєстри вирішених справ Святійшого Синоду та Колегії економії синодального правління, де є відомості щодо проживання І. Хорвата у Вологді та повернення йому у володіння сіл.

У фонді канцелярії Синоду (ф. 796) Російського державного історичного архіву (Российский государственный исторический архив; РГИА, м. Санкт-Петербург) зберігаються журнали засідань Синоду та укази, які оформляла синодальна канцелярія, відомості про стан єпархій, монастирів, приходів, церковних місій та духовних навчальних закладів. Серед них є справа про будівництво І. Хорватом Миколаївського монастиря на території Нової Сербії, датована 1769 р. Тут же міститься сенатська справа про надання в липні 1755 р. у власність І. Хорвату сіл на території Белгородської губернії.

В українських архівних установах також зберігається великий масив матеріалів з даної проблематики, які за своїм значенням є не менш важливими для дослідження теми. Чільне місце у дослідженні діяльності генерала І. Хорвата як під час управління Новою Сербією, так і після його відсторонення від посади, займають матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ЦДІАК України). Умовно їх можна розділити на декілька груп за фондами.

Першу групу складають фонди адміністративних установ м. Києва, Гетьманщини та Запорозжя – передусім, фонд Київської губернської канцелярії (ф. 59), Генеральної військової канцелярії (ф. 51), Архіву Коша Нової Запорізької Січі (ф. 229) та Канцелярії гетьмана Розумовського (ф. 269). У дисертації використане листування І. Хорвата та інших посадових осіб з київськими генерал-губернаторами з приводу питань, пов'язаних з організацією Новосербського поселення, як-то прибуття поповнення до полків Нової Сербії, асигнування І. Хорвату фінансів на забезпечення краю (в тому числі, й на утримання армії), діяльність гайдамаків у краї та відносини генерала з ними та ін. Окремі документи фонду свідчать про візити до І. Хорвата представників сербського духовенства. Фонд Генеральної військової канцелярії (ф. 51) містить справи, що стосуються господарських питань, таких як утиски генералом мешканців слобід на території Нової Сербії та примушування їх до панщини, укладання І. Хорватом контракту з архітектором для будівництва церкви в Новомиргородському шанці та ін.

Фонд Канцелярії гетьмана Розумовського (ф. 269) містить документи, які висвітлюють відносини новосербських поселенців з лівобережним козацтвом, запорожцями і гайдамаками та дії І. Хорвата з цього приводу. Деякі матеріали також зберігаються у фонді Архіву Коша Нової Запорізької Січі (ф. 229). В основному це документи, які стосуються боротьби І. Хорвата з гайдамацькими загонами, а також справа про конфіскацію майна генерала за розтрату державних коштів.

Фонди церковних інституцій Наддніпрянської України репрезентують другу групу архівних джерел. Передусім, це збірки матеріалів Київської та Переяславсько-Бориспільської духовних консисторій (ф. 127 та ф. 990), яким у різний час в церковному відношенні підпорядковувалась Нова Сербія. Дані документи різняться між собою за ступенем змістовності та інформативності. В них міститься клопотання І. Хорвата перед Київським митрополитом щодо надання духовного сану сербським священикам, а також пропозиції та вказівки генерала новосербському духовенству з приводу церковного устрою на території поселення – документ, який вперше вводиться в науковий обіг. Крім того, матеріали цих фондів дають інформацію про кількість мешканців у деяких слободах на території майбутньої Нової Сербії та про церкви краю до приходу на ці терени переселенців на чолі з І. Хорватом.

Третю групу архівних документів ЦДІАК України становлять фонди світських та духовних установ, а також приватних осіб, що дозволяють проаналізувати діяльність І. Хорвата на території Слобідської України. Це, зокрема, цивільні фонди – Харківське намісницьке правління (ф. 1709), Слобідсько-українська губерньська канцелярія (ф. 1710), Канцелярія харківського і воронезького генерал-губернатора (ф. 1959) та Харківський верхній земський суд (ф. 1892), фонди духовних установ – Салтівське духовне правління (ф. 2003), Чугуївське духовне правління (ф. 2008) та Белгородська духовна консисторія (ф. 2009), а також приватний фонд поміщиків Пассеків (ф. 1631). Матеріали цих фондів дають змогу скласти уявлення про наслідки керівництва Новосербським поселенням для І. Хорвата. Вони вперше

залучені до наукового обігу, адже раніше дослідники обмежували діяльність І. Хорвата в Російській імперії виключно географічними межами Нової Сербії.

Фонди цивільних та церковних керівних органів Слобожанщини містять джерела щодо набуття генералом маєтків у Белгородській губернії, долі слобід І. Хорвата після його засудження та повернення на терени сучасної Харківської області після заслання. Матеріали цих збірок висвітлюють кількість населення у слободах І. Хорвата, активність генерала з приводу земельних суперечок з сусідами та передання його нерухомого майна у спадок дружині та синам. Окрім того, документи фондів Чугуївського духовного та Харківського намісницького правлінь дають змогу вперше встановити точну дату смерті І. Хорвата та вирахувати дату його народження.

При підготовці дисертації використані документи з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ), фактологічний матеріал яких безпосередньо стосується досліджуваної теми. Вагома частина джерел зосереджена у фонді Архіву фортеці Святої Єлисавети (ф. IX). У ньому містяться документи, що висвітлюють діяльність І. Хорвата щодо гайдамацьких нападів на території Нової Сербії, його листування з комендантом фортеці О. Глебовим, господарські та фінансові питання Новосербського поселення, долю маєтку генерала в Новомиргороді після його заслання та ін.

Цінним для використання у дослідженні є чорновий варіант машинопису Н. Полонської-Василенко «Адміністративний устрій Нової Сербії», датований 1937 р., що зберігається в особовому фонді Н. Полонської-Василенко (ф. 42). У чернетці автором використано значну кількість документальних матеріалів Дніпропетровського крайового архіву (зокрема, фонду канцелярії Новосербського корпусу), втрачених під час Другої Світової війни, які не використовувались в сучасній науковій літературі. Окрім цього, у фонді зберігаються копії документів 1740–1770-х рр. (клопотань, листів, ордерів, відомостей, боргових переписок та ін.) з архівів фортеці Святої Єлисавети, Генеральної військової канцелярії та інших зібрань і фондів для збірника

документів «Заселення Південної України в XVIII столітті». Ці документи є важливим додатком до вивчення даної теми.

Деякі документи ІР НБУВ, що стосуються діяльності І. Хорвата на території Нової Сербії, містяться у фонді Київської духовної академії (ф. 160), зібранні документів викладачів університету Святого Володимира (ф. VIII), збірці О. Лазаревського (ф. I), колекції історичних матеріалів В. Антоновича (ф. II), а також фонді Одеського товариства історії та старожитностей (ф. V). У архівному фонді журналу «Україна» історико-філологічного відділу АН УРСР (ф. X) збереглися чернетки робіт на новосербську тематику авторства істориків М. Ткаченка та І. Степанова.

У фонді 1684 Державного архіву Дніпропетровської області (ДАДО) зберігається опис архіву канцелярії Новосербського корпусу, складений у 1929 р. співробітником Дніпропетровського крайового архіву В. Грековим. Опис окремих документів є досить розлогим і дозволяє сформувати уявлення про зміст джерел, втрачених під час Другої світової війни. Фонд Херсонської духовної консисторії (ф. 37) з Державного архіву Одеської області (ДАОО) з-поміж інших документів містить грамоти, надані Київським митрополитом та Переяславським єпископом новосербським священикам внаслідок клопотань І. Хорвата. Зокрема, мова йде про полкового священика Гусарського полку П. Булича. В роботі також використані матеріальні джерела з музейної кімнати Новомиргородської міської ради, зокрема, свинцева закладна табличка Михайлівської церкви в Новомиргородському шанці з написом, який фіксує участь І. Хорвата в заснуванні цього храму.

Матеріали фондів українських архівів використовували у своїх дослідженнях ті сучасні українські історики, до сфери наукових інтересів яких так чи інакше входить історія Нової Сербії та суміжних земель (В. Пірко, О. Посулько, В. Дмитрієв, С. Дідик, В. Мільчев та ін.). Разом з тим, значна частина архівних документів, використаних у даній дисертації, вперше вводиться до наукового обігу. Інші матеріали раніше публікувались в тематичних збірниках та в якості додатків до наукових праць.

Опубліковані матеріали поряд з архівними документами складають окремий блок джерел. Частину документів, що стосуються встановлення кордону між Річчю Посполитою та Новоросійською губернією, опублікував ще наприкінці XVIII ст. у Варшаві секретар прикордонної комісії І. Ігнатовський.⁹⁵ У збірці містяться відомості про слободу І. Хорвата біля Новомиргорода та деякі господарські споруди у його власності. В цьому контексті на особливу увагу заслуговує карта польсько-російського кордону італійського картографа Р. Дзанноні (1772 р.)⁹⁶, яка попри значні неточності у розташуванні нанесених на неї об'єктів є дуже деталізованою та інформативною.

У 1830 р. було опубліковано перше видання «Повного зібрання законів Російської імперії», 13-ий, 14-ий, 15-ий та 16-ий томи якого відповідають періоду існування Нової Сербії.⁹⁷ У тексті дисертації використані як сенатські та імператорські укази, так і указні грамоти та інструкції, що стосуються Новосербського поселення. Ці документи актового характеру дозволяють визначити склад адміністративних повноважень І. Хорвата на посаді командира Гусарського полку та командувача Новосербським корпусом, а також дослідити адміністративно-господарські сторони організації життя переселенців на території краю.

Що стосується археографічних публікацій другої половини XIX ст., то тут варто виділити «Архів князя Воронцова»⁹⁸, 40 томів якого були

⁹⁵ Ihnatowski I. Dzieło Kommissyi Granicznej między Ukrainą Polską y Nowo Rossyą. – Warszawa, 1781. – Cz. 2. – 99 s.

⁹⁶ Rizzi Zannoni G.A. Carte des Frontieres de Pologne et de Russie, contenant la Partie Meridionale de l'Ukraine et le cours du Dnieper depuis Kiovie jusqu'a la Samara // Режим доступу: <http://igrek.amzp.pl/11767753>. [Електронний ресурс. Дата відвідування: 25.01.2018]

⁹⁷ Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание первое: с 1649 по 12 декабря 1825 года. – СПб.: Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. 13: 1749–1753. – 957 с.; Т. 14: 1754–1757. – 862 с.; Т. 15: 1758–1762. – 1050 с.; Т. 16: 1762–1765. – 1018 с.

⁹⁸ Архив князя Воронцова. Кн.6 – М.: Типография В. Готье, 1873. – 532 с.; Кн. 7. – М., 1875. – 688 с.; Кн. 25. – М., 1882. – 514 с.

опубліковані у Москві. У дисертації використані матеріали 6-ої, 7-ої та 25-ої книг, де міститься щоденник донесень Колегії іноземних справ, реляція російського дипломата О. Обрескова з Константинополя та лист графу О. Воронцову від дипломата Ф. Бехтєєва з Варшави. Ці документи, де містяться згадки про І. Хорвата, датовані періодом з листопада 1752 р. по січень 1758 р.⁹⁹

У 1878 р. у Санкт-Петербурзі було опубліковано третій том видання «Опись высочайшим указам и повелениям, хранящимся в Санкт-Петербургском Сенатском Архиве за XVIII век»¹⁰⁰, укладений дослідником П. Барановим, в якому містяться відомості про надання І. Хорвату військового звання генерал-лейтенанта. Також заслуговують на увагу документи «Сенатського архіву», опубліковані в 1897–1907 рр. Мова йде про протоколи Сенату Російської імперії за 1752–1763 рр., зібрані у томах 8-12, що відповідають хронологічним рамкам роботи.¹⁰¹ Тут містяться матеріали, які висвітлюють відносини І. Хорвата з головним командиром Новосербського поселення, комендантом фортеці Святої Єлисавети та командирами Слов'яносербії, адміністративні повноваження генерала, його боротьбу з нападами гайдамаків на території краю, придушення заворушень чорногорців у Новомиргородському шанці в січні 1760 р. та ін.

Значну кількість архівних документів в другій половині XIX – на початку XX ст. було опубліковано у виданнях «Записок Одесского общества истории и древностей» завдяки археографічній роботі таких

⁹⁹ Архив князя Воронцова. Кн. 6. – С. 238.; Архив князя Воронцова. Кн. 7. – С. 309–313; Архив князя Воронцова. Кн. 25. – С. 193.

¹⁰⁰ Баранов П. Опись высочайшим указам и повелениям, хранящимся в Санкт-Петербургском Сенатском Архиве за XVIII век. – СПб., 1878. – Т. 3. – 513 с.

¹⁰¹ Сенатский архив. Т. 8. – СПб, 1897. – 746 с.; Т. 9. – СПб, 1901. – 712 с.; Т. 10. – СПб, 1903. – 612 с.; Т. 11. – СПб, 1904. – 483 с.

дослідників як В. Сафонов¹⁰², архієпископ Гавриїл (Розанов)¹⁰³, М. Мурзакевич¹⁰⁴ та А. Андрієвський.¹⁰⁵

У другій половині ХХ ст. публікація джерел з новосербської тематики набула цілеспрямованого тематичного характеру. Так, у 1970 р. під редакцією історика та джерелознавця І. Бутича в Києві був опублікований збірник документів, що стосуються гайдамацького руху в Україні у ХVІІІ ст.¹⁰⁶ Видання містить матеріали, які висвітлюють діяльність І. Хорвата з приводу набігів гайдамаків на Нову Сербію та відносини генерала з населенням прикордонних територій Речі Посполитої. Частина опублікованих документів, датованих 1759 р., перекладена з польської мови (це, зокрема, матеріали, що стосуються нападів з території Нової Сербії на землі, що належали київському воєводі Ф. Потоцькому, а також меморіал невідомого адресанта великому коронному гетьману Я. Браницькому про становище в українських землях). Відомості про нерухомість у власності І. Хорвата та чисельність підданих йому кріпаків містяться в опублікованому збірнику описів Харківського намісництва.¹⁰⁷

Політичним та культурним відносинам Російської імперії з південнослов'янськими землями у ХVІІІ ст. була присвячена збірка актових документів, опублікована у Москві в 1984 р.¹⁰⁸ До видання увійшли як вже

¹⁰² Сафонов В. Записка о сербском деле 1752 года // ЗООИД. – Одесса, 1858. – Т. 4. – С. 355–358.

¹⁰³ Сборник Гавриила, архиепископа Екатеринославского, Херсонского и Таврического // ЗООИД. – Одесса, 1868. – Т. 7. – С. 305–320.

¹⁰⁴ Мурзакевич Н. Генерал-поручик Иван Самуилович Хорват // ЗООИД. – Одесса, 1872. – Т. 8. – С. 267–271.

¹⁰⁵ Андреевский А. Дела, касающиеся запорожцев, с 1715–1774 г. // ЗООИД. – Одесса, 1910. – Т. 14. – С. 283–718.

¹⁰⁶ Гайдамацький рух на Україні в ХVІІІ ст. Збірник документів / Упоряд. І.Л. Бутич та ін. – К., 1970. – 660 с.

¹⁰⁷ Описи Харківського намісництва кінця ХVІІІ ст: Описово-статистичні джерела / АН УРСР. Археограф, комісія та ін. Упоряд. В.О. Пірко, О.І. Гуржій; Редкол. П.С. Сохань (відп. ред.) та ін. – К., 1991. – 224 с.

¹⁰⁸ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в ХVІІІ в. Документы / Сост. Бажова А.П., и др. – М., 1984. – 430 с.

раніше опубліковані, так і неопубліковані архівні документи. Документальні джерела у виданні репрезентовані здебільшого імператорськими указами, грамотами, донесеннями та реляціями військовослужбовців. Безпосередньо діяльності І. Хорвата стосуються такі документи, як реляція дипломата М. Бестужева-Рюміна імператриці Єлизаветі про намір сербів на чолі з І. Хорватом перейти на російську службу, указ та рескрипт імператриці М. Бестужеву-Рюміну з цього приводу та указна імператорська грамота І. Хорвату за підписом Сенату з переліком умов поселення сербів та їхньої військової служби в Російській імперії. Крім того, у контексті даної теми привертає увагу відомість про зарплатню офіцерів Сербського гусарського та пандурського полків, два прохання Далматинського єпископа Симеона Концаревича до Синоду та доповідь слідчої комісії по розслідуванню зловживань генерала І. Хорвата.

Окремі архівні документи з досліджуваної теми епізодично публікувались у фундаментальних виданнях та наукових статтях. Щодо перших спроб таких публікацій в Україні періоду незалежності варто згадати одну зі статей О. Посунько, в якій було введено в науковий обіг документи з фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві та Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Серед них необхідно виділити два ордери І. Хорвата військовому осавулу П. Калнишевському (грудень 1757 р.) та два листи генерала кошовому отаману Г. Федорову (липень 1756 р. та жовтень 1758 р.).¹⁰⁹

Дослідник А. Пивовар, який здійснює археографічну роботу з пошуку та публікації документів по історії Нової Сербії, в 2003 р. опублікував деякі джерела, що безпосередньо стосуються діяльності І. Хорвата. Це, зокрема, витяг з відомостей, представлених в Сенат при рапорті генерала про

¹⁰⁹ Посунько О.М. Взаємовідносини Запорозької Січі з Новою Сербією та Слов'яносербією // Південна Україна XVIII–XIX ст. Записки науково-дослідної лабораторії ЗДУ. – Запоріжжя, 1995. – Вип. 1. – С. 21–26.

національний склад військових та інших новоприбулих поселенців у полках Нової Сербії (грудень 1754 р.) та відомості про жителів Миргородського полку, які перейшли на проживання в поселення Нової Сербії та Новослобідського козацького полку (1758 р.).¹¹⁰

Також у дисертації використані документи з окремих збережених збірок канцелярії Новосербського корпусу, що зберігаються в Державному архіві Дніпропетровської області і були опубліковані як окремий том багатотомного видання «Джерела з історії Південної України». Мова йде про матеріали, що висвітлюють пропозиції І. Хорвата новосербській канцелярії з приводу торговельних питань.¹¹¹

Важливе місце серед опублікованих матеріалів займають джерела особового походження, зокрема, мемуарна література. У дисертації використані мемуари С. Пищевича, О. Пищевича, К. Дашкової, М. Муравйова, Й.-А. Гільденштедта та О. Гангелова. Так, у спогадах учасника подій сербського переселення до Російської імперії, генерал-майора С. Пищевича, завершених автором у 1785 р.¹¹², зібрані дані про історію переселення сербів в українські землі та їхнє життя в прикордонних областях. Ця робота є змістовним джерелом з історії діяльності І. Хорвата у Новій Сербії, адже С. Пищевич у тексті мемуарів багато уваги приділив особі генерала, описуючи, зокрема, негативні сторони його діяльності. Його син О. Пищевич, у 1806 р. також опублікував роботу мемуарного характеру, де виклав примітки з приводу власного бачення історії так званого «Новоросійського краю».¹¹³ Ця публікація потребує особливого критичного ставлення з огляду на досить прихильне ставлення О. Пищевича до І. Хорвата.

¹¹⁰ Пивовар А.В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. – К., 2003. – 336 с.

¹¹¹ Канцелярія Новосербського корпусу. Упоряд.: В. Мільчев, О. Посулько // Джерела з історії Південної України. Т. 7. – Запоріжжя, 2005. – С. 352.

¹¹² Известие о походе Симеона Степановича Пищевича (1731–1785) / Под ред. Н. Попова. – М., 1884. – 561 с.

¹¹³ Примечания Александра Пищевича на Новороссийский край // Киевская старина. – К., 1884. – Т. 8. – С. 111–134.

Мемуари княгині К. Дашкової, написані в 1804–1805 рр., містять інформацію про І. Хорвата в контексті його відносин з вищими державними посадовцями та імператором Петром III.¹¹⁴ Згадки К. Дашковою про генерала також вимагають критичного ставлення, враховуючи те, що будучи наближеною до майбутньої імператриці Катерини II автор була учасницею дворцевого перевороту. Останньому періоду перебування І. Хорвата на посаді присвячені спогади колишнього коменданта фортеці Святої Єлисавети генерал-майора М. Муравйова, написані в 70-х рр. XVIII ст. Автор висвітлює зловживання І. Хорвата та процес його подальшого відсторонення від керівництва Новою Сербією.¹¹⁵ Уривчасті та опосередковані свідчення про І. Хорвата є у щоденнику академіка Санкт-Петербурзької Академії наук Й.-А. Гіндельштедта (1774 р.)¹¹⁶, а також у спогадах декабриста О. Гангеблова, опублікованих у 1888 р.¹¹⁷

Окрему групу опублікованих джерел становлять епістолярії, в яких також містяться відомості про І. Хорвата. Так, у статті фахівця з історії парамілітарних спільнот Східної та Центральної Європи XVII-XVIII ст. В. Мільчева були опубліковані листи, надіслані сербськими переселенцями своїм родичам та знайомим до Австрійської імперії в листопаді 1753 р.¹¹⁸ За цими епістоляріями можна прослідкувати як оцінки прийшлим населенням поселенського устрою на території Нової Сербії, так і

¹¹⁴ Записки княгини Е.Р. Дашковой / Россия XVIII столетия в изданиях Вольной русской типографии А.М. Герцена и Н.П. Огарева. – М., 1990. – 528 с. – Репринтное воспроизведение.

¹¹⁵ Записки М. А. Муравьева // Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.: Альманах. – М., 1994. – Т. V. – С. 7–81.

¹¹⁶ Гильденштедт Й.-А. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року. – К., 2005. – 50 с.

¹¹⁷ Воспоминания декабриста Александра Семеновича Гангеблова. – М., 1888. – 282 с.

¹¹⁸ Мильчев В. Світоглядні імперативи військових поселенців Нової Сербії (згідно матеріалів епістолярної спадщини) // Студії з історії Степової України. – Запоріжжя, 2003. – Вип. 1. – С. 53–59.

суб'єктивне ставлення переселенців до І. Хорвата у той період, коли його авторитарне правління у Новій Сербії ще не досягло своєї кульмінації.

Таким чином, комплексний аналіз української та зарубіжної історіографії питання адміністративно-господарської діяльності І. Хорвата в Новій Сербії дає підстави стверджувати, що ця тема ще не знайшла повного відображення в науковій літературі. Українська історіографія розглядає дану тему переважно в контексті заселення та освоєння Південної України загалом та, зокрема, Нової Сербії, а також протиставляє прийшлих балканських колоністів місцевому українському населенню. Сербські дослідники звертають увагу на І. Хорвата як на лідера однієї з найбільших еміграційних хвиль в історії сербського народу; при цьому домінує позитивне ставлення до генерала. Російська історіографія висвітлює здебільшого ті аспекти, що стосуються міжнаціональних зв'язків південних слов'ян з українцями та росіянами, а також приділяє особливу увагу питанням засудження І. Хорвата та негативного впливу його діяльності на інтереси Російської імперії та державну казну (причому сама колонізація оцінюється здебільшого позитивно). У західній історіографії новосербська тематика практично не розроблялась відокремлено від дослідження імперської політики з колонізації степових регіонів.

Критичний підхід до аналізу опублікованих праць свідчить про потребу у подальшому дослідженні діяльності генерала з залученням додаткових джерел та врахуванням здобутків як українських, так і зарубіжних дослідників. Масив архівних документів з даної тематики є обширним і розпорошеним по українських та зарубіжних архівних сховищах. Кількість наявних джерел є достатньою, і в цілому вони дають можливість скласти уявлення про адміністративне управління І. Хорвата у Новій Сербії, вплив генерала на суспільно-господарське життя в краї та його діяльність після відсторонення від керівництва поселенням. Критичне опрацювання цих джерел дозволяє виконати поставлені дослідницькі завдання.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕСЕЛЕННЯ І. ХОРВАТА ДО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА ЙОГО АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ В НОВІЙ СЕРБІЇ

2.1. Еміграція балканського населення до Російської імперії.

У першій половині XVIII ст. історичні області Австрійської імперії Банат, Бачка, Бараня та Срем, заселені переважно сербами, входили до складу Військового кордону – мілітаризованого прикордонного регіону на півдні Австрійської імперії, який слугував захисним рубежем від османської загрози.¹¹⁹ Населення цих територій мало статус граничарів, які були звільнені від феодальних повинностей і підпорядковувались австрійському уряду через посередництво військових командирів. Попри те, що граничари мали перед власним командуванням зобов'язання з перебування в гарнізонах та на військових об'єктах, а також виконання окремих видів робіт на користь офіцерів, на території Військового кордону не існувало кріпацтва та податкових зборів. Граничари, які були переважно сербами, мали можливість отримати освіту і досягти вищих командних постів завдяки особистим заслугам, а також обирати власного митрополита, що був політичним представником сербів в Австрійській імперії. Усе це робило становище тамтешнього населення Військового кордону відносно сприятливим та досить привілейованим.¹²⁰

Переселення сербів до Російської імперії в середині XVIII ст. було не спонтанним, а зумовленим об'єктивними чинниками. За підсумком австро-турецької війни (1735–1739 рр.), згідно з Белградським мирним договором 18 вересня 1739 р. Габсбурзька імперія втратила території на південь від р. Сави та Дунаю; внаслідок цього було закріплено поділ сербських земель між Австрійською та Османською імперіями. Оскільки

¹¹⁹ История Югославии / Под ред. Бромлея Ю.В., и др. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т.1. – С. 262–264; Кандаурова Т.Н. Военные поселения в Европе и России XVIII–XIX веков // Новая и новейшая история. – М., 2010. – № 5. – С. 87–88.

¹²⁰ Чиркович С.М. История сербов. [Пер. с серб.]. – М.: Весь Мир, 2009. – С. 206–207.

витрати по утриманню граничарів Військового кордону покладались на сусідні з ним угорські адміністративно-територіальні одиниці Австрійської імперії, угорський парламент наполіг на проведенні демілітаризації тих ділянок Військового кордону, що були розташовані в нижній течії р. Тиси та вздовж берегів р. Моришу (так званий Потиський та Помориський Військовий кордон) та переведенні їх під пряму владу Угорщини.¹²¹

Інкорпорація земель Потиського та Помориського Військового кордону юридично була закріплена угорським парламентом у 1741 р., на початку правління австрійської імператриці Марії Терезії. На практиці цей процес відбувався поступово з метою послаблення супротиву сербських граничарів. Їм дозволили переселятись у інші області, де продовжував діяти режим Військового кордону, а офіцерам були запропоновані дворянські звання та маєтки. У 1751 р. було створено перехідне територіальне об'єднання – Потиський адміністративний дистрикт, що тимчасово залишався у підпорядкуванні Двірцевої палати у Відні. На території дистрикту заборонялось відчуження земельних наділів граничарів, не існувало панщини та були зменшені податки. Однак сербське населення колишнього Потиського та Помориського Військового кордону сприйняло перспективи майбутнього життя під владою угорців як загрозу їхній особистій свободі, віросповіданню та етнічній самобутності, відмовлялось визнавати будь-які зміни у своєму становищі й чинило опір демілітаризації. Граничари звинувачували австрійський уряд у нехтуванні їхніми заслугами, адже через його потурання угорському парламенту¹²² вони втратили свої колишні привілеї і опинились перед загрозою залежності від угорських землевласників.¹²³ До того ж, у

¹²¹ Чиркович С.М. Вказ. праця. – С. 197–198; Церовић Љ. Срби у Украјини. – Нови Сад: Српско-украјинско друштво, 2002. – С. 40–41.

¹²² Там само. – С. 198–199.

¹²³ Лециловская И.И. Славянские народы Юго-Восточной Европы и Россия. – М.: Наука, 2003. – С. 283.

1752 р. окремий патент зобов'язав граничарів брати участь у всіх війнах, які вела Австрійська імперія.¹²⁴

Політика демілітаризації Військового кордону співпала з запрошенням з боку російського уряду до переселення в південні регіони Російської імперії православних народів Балканського півострова. Метою такої політики було зміцнення обороноздатності південних кордонів держави шляхом поповнення російського війська балканцями, які мали бойовий досвід у війнах проти Османської імперії. Крім того, російський уряд планував вирішити проблему господарського освоєння нещодавно приєднаних степових територій задля сприяння їхньому економічному розвитку.¹²⁵

Військові підрозділи, що склались із сербів, існували в російському війську ще задовго до початку правління імператриці Єлизавети. Зокрема, за імператора Петра I було створено Сербський гусарський полк, до складу якого впродовж 1723–1725 рр. було набрано близько 300 військовослужбовців. У 1728 р. полк був поселений на території Бахмутської провінції.¹²⁶

1 вересня 1740 р. Сенат Російської імперії видав указ про дозвіл сербам та іншим іноземцям, які приймали російське підданство, купувати землі на території Київської губернії та Слобідської України.¹²⁷ Також указом Військової колегії київському генерал-губернатору М. Леонтьєву від 15 квітня 1743 р. наказувалось скеровувати до гусарських полків сербів, що прибували сюди з австрійських та османських володінь.¹²⁸ 19 січня 1751 р. імператриця

¹²⁴ Чиркович С.М. Вказ. праця. – С. 207.

¹²⁵ Там само. – С. 199; Мордвінцев В.М. Селяни київських монастирів і переселення південних слов'ян в Україну в середині XVIII століття // Вісник Київського університету. Історія. – К.: РВЦ «Київський університет», 1998. – Вип. 37. – С. 58; Дружинина Е.И. Ключук-Кайнарджийский мир 1774 года (его подготовка и заключение). – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1955. – С. 34.

¹²⁶ Шпитальов Г. Українська ландміліція. – К., 2013. – С. 26.

¹²⁷ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы / Сост. А.П. Бажова, и др. – М.: Наука, 1984. – С. 110.

¹²⁸ Там само. – С. 116–117.

Єлизавета Петрівна видала російському надзвичайному послу у Відні, графу Михайлу Бестужеву-Рюміну указ про необхідність захисту інтересів православного населення в австрійських володіннях.¹²⁹ Серби-граничари були зацікавленими у такій міграції, тому серед них активізувався переселенський рух.¹³⁰

Одним з представників заможного вищого сербського офіцерства на австрійському Військовому кордоні був полковник Іван Самійлович Хорват (Йован Хорват, 1722–1786). Разом з іншими офіцерами він став на чолі незаможних граничарів, що рятувались від безземелля та податків, які мали тенденції до збільшення.¹³¹ Про авторитет І. Хорвата свідчить той факт, що впродовж усього XVIII ст. лише 32-м офіцерам сербського походження на Військовому кордоні вдалось дослужитись до вищих командних постів й отримати звання полковників та генералів.¹³² Усвідомивши сприятливі перспективи еміграції граничарів з Військового кордону, за короткий термін він узяв керівництво незадоволеними у свої руки і зібрав навколо себе групу сербських офіцерів, що прагнули переселитись до Російської імперії.¹³³

Однозначної інформації щодо місця народження І. Хорвата немає. За однією з версій, він походив з Петроварадинського шанцю¹³⁴ (м. Нові-Сад, Воєводина) Славонського генералату Угорського королівства¹³⁵, за іншою –

¹²⁹ Там само. – С. 138–139.

¹³⁰ История Югославии. – С. 266.

¹³¹ Бажова А.П. Русско-югославянские отношения во второй половине XVIII в. – М.: Наука, 1982. – С. 120.

¹³² Чиркович С.М. Вказ. праця. – С. 207.

¹³³ Костић М. Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија // Насеља и порекло становништва по архивским документима. Уред. Јован Цвијић. Књ. 14. – Српски етнографски зборник. Књ. 26. – Београд: Српска краљевска академија: Штампарија «Родолуб», 1923. – С. 43–44.

¹³⁴ Костић М. Там само. – С. 131; Матковски А. Македонскиот полк во Украина. – Скопје: Мисла, 1985. – С. 166; Кирпичёнок А. Сербские поселения на Украине в середине XVIII века. – СПб: Нестор, 2007. – С. 41.

¹³⁵ Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1731-1823. – Одесса: Городская типография, 1836. – Ч. 1. – С. 20.

з села Куртич (неподалік Араду, Румунія).¹³⁶ Згідно з даними сповідних розписів та метричних книг Чугуївського духовного правління, народження І. Хорвата припадає на травень-листопад 1722 р.¹³⁷ Раніше існували версії датування цієї події в період з 1723 по 1725 рр.¹³⁸, або 1712¹³⁹ чи 1713 р.¹⁴⁰

Хоча прізвище Хорват (Горват) має типово угорське походження (угор. *Horváth*)¹⁴¹, за національністю І. Хорват був сербом. Згідно з дослідженнями сучасних сербських та македонських істориків, його рід міг походити з Македонії, із села Арвати неподалік озера Преспа (кордон сучасної Албанії та Республіки Македонія).¹⁴² Ймовірно є переселення родини Хорватів з македонських земель під час або одразу після антиосманського повстання Карпоша 1689 р.¹⁴³ У сербській історіографії другої половини XVIII – першої половини XIX ст. з'являлись твердження щодо нібито грецького походження їхнього роду.¹⁴⁴ Очевидно, малось на увазі

¹³⁶ Церовић Љ. Јован Хорват – вођ прве сеобе срба у Руско царство // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 183.

¹³⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 2008, оп. 1, спр. 30а, арк. 551 зв.; Там само, спр. 41, арк. 297 зв.

¹³⁸ Шигаревская О. Сербский генерал в Вологде // Вологодский лад. – Вологда, 2013. – №2. – С. 196.

¹³⁹ Кирпичёнок А. Вказ. праця. – С. 41.

¹⁴⁰ Церовић Љ. Вказ. праця. – С. 183.

¹⁴¹ Dudás G. A bácskai nemes családok // A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve. – Zombor, 1893. – É. IX. – L. 87–89.

¹⁴² Матковски А. Вказ. праця. – С. 166; Церовић Љ. Вказ. праця. – С. 183; Здравева М. Пересельници из Македоније у Руско Царство средином 18. Века // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 138.

¹⁴³ Матковски А. Вказ. праця. – С. 166.

¹⁴⁴ Орфелин З. Житие и славные дела государя императора Петра Великого самодержца всероссийского: С предположением краткой географической и политической истории о Российском царстве. – Венеция: Типография Дмитрия Феодозия, 1772 . – Ч. 1. – С. 23; Биография Петра Авраамовича Текели, российског генерала // Летопись Матицы сербской. Год. IX. – Будим, 1833. – Ч. 2 (33). – С. 11–12.

«грецьке» (православне) віросповідання Хорватів¹⁴⁵, адже додатковими джерелами ця версія не підкріплювалась.

Антропонім Хорват часто зустрічається в документах Архіву Воєводини (м. Нові-Сад), адже був поширеним серед угорців та воєводинських сербів. Через тісні контакти Івана та його батька з православною церквою, хорватське походження принаймні їхньої гілки роду Хорватів малоймовірне; до того ж, хорвати-католики не зазнавали утисків з боку угорської адміністрації у релігійному відношенні і не мали потреби переселятись до Російської імперії.¹⁴⁶ Однак вірогідно, що дуже далекі предки І. Хорвата, як і інші носії цього прізвища, могли походити саме з хорватських земель.¹⁴⁷

Дід Івана, Марко Хорват, зацікавившись привілеями з боку імператора Священної Римської імперії Леопольда I, переселився з османських володінь до імперії Габсбургів у 1670-х рр. Про нього відомо лише те, що він належав до старого аристократичного роду і займався торгівлею.¹⁴⁸ Ще напередодні Великого переселення сербів з територій під османською владою до Австрійської імперії¹⁴⁹, у 1689 р. Марко, Анастасій, Йован та Нікола з роду Хорватів отримали від імператора «диплом на дворянство та герб». Син Марка Хорвата, Самуїл, відзначився на військовій службі на боці Габсбургів під час повстання Ференца Ракоці 1703–1711 рр., після чого став командувачем гарнізону Великого Варадину (Орадя, Румунія). У 1726 р. за вірність та заслуги від імператора Карла VI він отримав маєтки¹⁵⁰

¹⁴⁵ Бачко А. Белешке о везама између Срба и Руске Имперіје // Зборник за српску етнографију и историју. Књ. 7. – Београд, 2015. – С. 117.

¹⁴⁶ Пашенко Є. Сто років з Подунав'ї. Українсько-сербські зв'язки доби бароко. – С. 287-288.

¹⁴⁷ Бачко А. Вказ. праця. – С. 117.

¹⁴⁸ Церовић Љ. Вказ. праця. – С. 184.

¹⁴⁹ Церовић Љ. Срби у Украјини. – С. 51.

¹⁵⁰ Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи, начатый в 1797 году. – СПб., 1801. – Ч.6. – С. 151; Брокгауз Ф., Ефрон И. Энциклопедический словарь / Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб: Типография акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1903. – Том 37 (а). – С. 559; Рудяков П.

та право додати до свого прізвища *de Kurtics* – «Откуртич»¹⁵¹ (фамільний додатак, що означав дворянський стан¹⁵² та походження з певної місцевості). Відповідно, додатак «Откуртич» був утворений від назви села Куртич, яке Самуїл Хорват одержав у володіння разом з двома неосвоєними земельними наділами. У 1751 р. Хорвати продали свій маєток і переселились до Російської імперії¹⁵³, де дворянство їхнього роду було підтверджене.¹⁵⁴

Здобувши військову освіту, під час війни за «австрійську спадщину» майор І. Хорват командував пішим полком сербської ландміліції Помориського кордону на баварському (1743 р.) та рейнському (1744 р.) театрах воєнних дій. Після повернення на Помориський Військовий кордон у 1745 р. його у чині підполковника було відправлено на службу до шанця Печки (Печіка, повіт Арад, Румунія).¹⁵⁵ Дружиною І. Хорвата була Магдалина, дочка австрійського дворянина.¹⁵⁶

З-поміж сербського офіцерства І. Хорват користувався найбільшим авторитетом і славою не стільки як військового діяча, а як поборника православ'я, продовжувача справи батька.¹⁵⁷ Будучи заможним офіцером, окрім військової діяльності І. Хорват підтримував сербські православні

«В службу и вечное подданство...»: Сербские поселения Новая Сербия и Славяносербия на украинских землях (1751-1764). – К.: АртЕк, 2001. – С. 30; Церовић Љ. Јован Хорват – вођ прве сеобе срба у Руско царство. – С. 184.

¹⁵¹ Кирпичёнок А. Вказ. праця. – С. 41.

¹⁵² Кеппен П. Хронологический указатель материалов для истории инородцев Европейской России. – СПб.: Типография Императорской академии наук, 1861. – С. 421.

¹⁵³ Биография Петра Авраамовича Текели, российског генерала. – С. 11; Antonija Čota Rekettye. Lemeš u osimu plemenitog ravničarskog drača // Klasje naših ravni. Časopis za književnost, umjetnost i znanost. – Subotica, 2011. – №3-4. – S. 98; Бачко А. Вказ. праця. – С. 117–121.

¹⁵⁴ Павлюченко О. Сербі та чорногорці в Україні (XIX – поч. XX ст.): Біографічний словник. – К.: КЖД «Софія», 2009. – С. 152.

¹⁵⁵ Церовић Љ. Јован Хорват – вођ прве сеобе срба у Руско царство. – С. 184; Костић М. Вказ. праця. – С. 131.

¹⁵⁶ ЦДІАК України, ф. 1709, оп. 2, спр. 912, арк. 172 зв.

¹⁵⁷ Церовић Љ. Јован Хорват – вођ прве сеобе срба у Руско царство. – С. 183-184.

обителі, зокрема, в 1746–1750 рр. надавав фінансову допомогу монастирям Бездин (у сумі 300 форинтів)¹⁵⁸ та Ходош-Бодрог біля Араду, а також жертвував кошти православної церкві Святого Миколи в Печці.¹⁵⁹

Окрім безпосередньої фінансової підтримки церков та монастирів, І. Хорват брав участь у сербському громадському житті, яке на той час було нерозривно пов'язане з православною церквою. Зокрема, І. Хорват був делегатом щонайменше на одному церковному соборі за списком офіцерів-границарів Військового кордону¹⁶⁰ – Карловацькому соборі 1749 р., де митрополитом Гірськокарловацької єпархії було обрано колишнього арадського єпископа Павле Ненадовича.¹⁶¹ Це підтверджується звітом барона Крістіана Гельфрайха, королівського комісара на соборі, де серед присутніх був також і підполковник Хорват.¹⁶² Окрім єпископів, у церковному зібранні в м. Карловац взяли участь по 25 представників від духовенства, офіцерів-границарів та міського населення. Таким чином, Карловацький собор був першим собором Сербської православної церкви, який мав характер церковно-народного. Відтоді сербські офіцери стали на таких соборах особливо впливовою групою, з якої почало формуватись сербське дворянство.¹⁶³

Олександр Гангеблов, мати якого походила з сербського роду Чорбів, писав у мемуарах, що представники родини Хорватів (поряд з іншими заможними родами Текеліїв, Шевичів, Прерадовичів та Чорбів), «будучи пригнобленими за власну православну віру, виселились з Цісарщини

¹⁵⁸ Там само. – С. 193.

¹⁵⁹ Там само. – С. 184.

¹⁶⁰ Церовић Љ. Срби у Украјини. – С. 51.

¹⁶¹ Церовић Љ. Јован Хорват – вођ прве сеобе срба у Руско царство. – С. 184.

¹⁶² Архив Војводине. – Илирска дворска депутација. Фасц. 4Б, бр. 11. – Извештај барона Кристијана Хелффрајха, краљевског комесара, о Народном Сабору у (Сремским) Карловцима, избору митрополита Павла Ненадовића, уз похвале на коректном држању владика и официра: пуковника Рашковића, потпуковника Секуле Витковића, потпуковника Вука Исаковича, потпуковника Хорвата и потпуковника Продановића. – 1749 година. – 1–27 л.

¹⁶³ Чиркович С.М. Вказ. праця. – С. 207–208.

до Росії».¹⁶⁴ Однак незважаючи на те, що родина Хорватів була відомою завдяки своїй підтримці православної церкви, релігійний чинник у їхньому переселенні відігравав другорядну роль: як і для рядових граничарів, для І. Хорвата першочерговими були саме соціально-економічні фактори, пов'язані з можливістю отримати в Російській імперії права та привілеї, втрачені на Військовому кордоні.

Безпосередніми ініціаторами переселення до Російської імперії у середовищі сербського офіцерства були брати Іван, Микола та Федір Чорби. Однак враховуючи те, що австрійській імператриці Марії-Терезії було відомо про їхнє невдоволення владою Габсбургів, вони б не отримали від уряду дозволу на виїзд зі значною кількістю граничарів. За таких умов організацію переселення перебрав на себе І. Хорват.¹⁶⁵ У грудні 1750 р. разом зі своїм братом Дмитром¹⁶⁶ та іншими офіцерами він звернувся до російського посла у Відні М. Бестужева-Рюміна з ініціативою набору православного населення до кількох полків та їхнє переселення до Російської імперії для військової служби.¹⁶⁷ 22 травня 1751 р. М. Бестужев-Рюмін у реляції до імператриці Єлизавети повідомив про намір сербів перейти на російську службу і зазначав, що «вельми майстерний офіцер» полковник І. Хорват та інші сербські військові командири бажають назавжди залишитись у російському підданстві та просять відвести їм землі біля Батурина чи деінде на території Гетьманщини.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Воспоминания декабриста Александра Семеновича Гангеблова. – М.: Университетская типография, 1888. – С. 226.

¹⁶⁵ Матковски А. Вказ. праця. – С. 171; Шевченко С. Долі балканців та їх нащадків після ліквідації Нової Сербії // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 335.

¹⁶⁶ Лиштенан Ф. Елизавета Петровна. Императрица, не похожая на других. – М.: Астрель, 2012. – С. 354.

¹⁶⁷ Скальковский А. Вказ. праця. – С. 20.

¹⁶⁸ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. – С. 139–140.

І. Хорват пообіцяв М. Бестужеву-Рюміну організувати для переселення до Російської імперії гусарський полк чисельністю 1 тис. осіб і за власний кошт забезпечити солдатів мундирами, амуніцією та кіньми, а також повністю взяти на себе їхній переїзд, «не вимагаючи за те анінайменшої собі нагороди».¹⁶⁹ Крім того, полковник запропонував набрати з людей православного віросповідання для переселення ще один полк регулярних пандурів (піхотинців) чисельністю 2 тис. осіб, але вже просив відшкодувати йому кошти, витрачені на організацію цього підрозділу. Для себе І. Хорват просив надати йому чин генерал-майора та пожиттєве командування полком, яке мало перейти і до його дітей.¹⁷⁰ Таким чином мало бути створене військове поселення на зразок австрійського Військового кордону.¹⁷¹ Однак І. Хорват наставляв на тому, щоб серби в Російській імперії були організовані в полки, які мали б статус по типу не прикордонної ландміліції, а регулярного війська.¹⁷²

М. Бестужев-Рюмін прийняв пропозицію І. Хорвата й запропонував йому просити дозволу на переселення у влади Австрійської імперії. З цим проханням І. Хорват звернувся до Гофкрігсрату (Надвірної військової ради) у Відні. За поданням цього державного органу, імператриця Марія Терезія під час свого перебування в Пресбурзі (Братислава, Словаччина) 5 липня 1751 р. дозволила І. Хорвату залишити австрійську армію і безперешкодно вивести військовослужбовців до Російської імперії, «враховуючи тісну дружбу та союз з російським двором». Окрім І. Хорвата, було також схвалено звільнення з військової служби капітана демілітаризованого шанцю Надлак на

¹⁶⁹ Там само. – С. 140.

¹⁷⁰ Там само. – С. 140–142.

¹⁷¹ Кандаурова Т.Н. Военные поселения как цивилизующие практики развития отдельных территорий: опыт австрийской Военной границы и России // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Історичні науки. – Чернігів, 2015. – № 134. – С. 165–172; Шляховий К. Нова Сербія в топонімах Кіровоградщини // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. — С. 323.

¹⁷² Пеунов В. Сербская линия // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 505.

Помориському Військовому кордоні (Недлак, Румунія) Миколи Чорби та інших офіцерів (загалом 29 осіб).¹⁷³

Наміри І. Хорвата співпали з інтересами владних кіл Російської імперії щодо захисту південних кордонів від османів, татар і поляків шляхом заснування на цих територіях військових поселень.¹⁷⁴ Указом імператриці Єлизавети від 13 липня 1751 р., відправленим послу М. Бестужеву-Рюміну, пропозицію І. Хорвата щодо переїзду військовослужбовців було схвалено. Окрім солдатів чисельністю достатньою для формування двох полків, Єлизавета Петрівна дозволила переселення й усіх інших охочих представників сербського народу «як єдиновірних» з населенням імперії. Сербам було наказано прибути до Києва і з'явитись до місцевого генерал-губернатора для сприяння в поселенні і подальших вказівок.¹⁷⁵ Переважну більшість умов І. Хорвата, викладених ним М. Бестужеву-Рюміну, було задоволено імператрицею, однак прохання полковника надати переселенцям землі на території Гетьманщини, з огляду на густоту заселення тамтешніх українських територій не могло бути реалізоване¹⁷⁶; натомість, їм пообіцяли обширні родючі землі в інших місцях імперії.¹⁷⁷ Одним з вагомих факторів на користь дозволу еміграції стала обіцянка І. Хорвата привести людей зі своїми кінями та власним спорядженням, оскільки на той час російській кавалерії не вистачало кінської упряжі.¹⁷⁸

На території королівства Угорщини у складі Австрійської імперії полковник І. Хорват мав власних вербувальників-офіцерів, які займались

¹⁷³ Костић М. Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија. – С. 44-45.

¹⁷⁴ Греков В. Вказ. праця. – С. 112.

¹⁷⁵ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. – С. 144–145.

¹⁷⁶ Сухих Л. Заснування сербських військово-поселенських колоній на території України // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 198.

¹⁷⁷ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. – С. 144–145.

¹⁷⁸ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 64.

рекрутингом колишніх сербських граничарів на російську службу. Передусім, такі заходи зустрічали супротив з боку Угорської двірцевої канцелярії.¹⁷⁹ Представники угорської адміністрації, на відміну від австрійських урядовців, з самого початку намагались будь-яким чином завадити виведенню сербів за кордон, що змушувало І. Хорвата приховувати власні наміри. Так, полковник одержав лист від президента Угорської королівської придворної палати графа Антала Грассалковича, в якому той виставляв Російську імперію в негативному світлі та «з образою і без належної чемності в титулі» висловлювався щодо російської імператриці.¹⁸⁰ Пізніше, 26 серпня 1751 р. А. Грассалкович схвально відгукувався з приводу нібито безуспішного завершення вербування граничарів І. Хорватом, адже був помилково переконаний у невдалому результаті цієї справи.¹⁸¹

Через те, що проти переселення граничарів виступила також сербська православна церква, І. Хорват здійснював вербування таємно від митрополита Гірськокарловацької єпархії П. Ненадовича. Останній не бажав втрачати значну кількість парафіян і, крім того, був у цілому лояльним до австрійської влади. Так, 27 липня 1751 р. П. Ненадович за власним бажанням подав імператриці Марії Терезії детальний звіт зі списком тих сербських офіцерів, які бажають переїхати до Російської імперії разом з І. Хорватом.¹⁸²

За повідомленням М. Бестужева-Рюміна, І. Хорват заявив, що терміново виїде до Російської імперії одразу після того, коли дізнався про схвалення сербського переселення імператрицею Єлизаветою. Разом з тим полковник зауважив, що поки виведе з Австрійської імперії близько 500–600 осіб

¹⁷⁹ Там само. – С. 65–76.

¹⁸⁰ Цит. за: Архив князя Воронцова. Кн. 7. Бумаги государственного канцлера графа Михаила Ларионовича Воронцова. – М.: Типография Готье, 1875. – С. 311.

¹⁸¹ Белова Е.В. Из прошлого Новороссии: сербы на охране российских границ (1750-1760-е гг.) // Новый исторический вестник. – М., 2008. – № 17. – С. 40.

¹⁸² Чиркович С.М. Вказ. праця. – С. 199; Костић М. Вказ. праця. – С. 49–50; Поповић Д. Срби у Војводини. – Нови Сад: Штампарија «Будућност», 1959. – Књ. 2. – С. 125.

включно з жінками і дітьми, а решту переселенців буде залучати до майбутнього поселення поступово.¹⁸³ Напередодні від'їзду І. Хорват вдався до інтриг проти свого суперника, сербського підполковника з Військового кордону Івана Шевича.¹⁸⁴ Знаючи, що разом з іншою частиною сербських переселенців той також планує переселитись, І. Хорват випередив І. Шевича і поквапився першим виїхати до Російської імперії, аби здобути ряд привілеїв від російського уряду і підготувати переселенцям зі своєї команди житла для зимівлі.¹⁸⁵

Після отримання дозволу на переїзд сербів до Києва, прописаного у рескрипті імператриці Єлизавети послу М. Бестужеву-Рюміну від 3 вересня 1751 р.¹⁸⁶, І. Хорват на чолі своєї групи переселенців виїхав до Російської імперії. Їхній маршрут пролягав через місто Токай¹⁸⁷ (Угорщина), яке слугувало транзитним пунктом для емігрантів з огляду на розміщення там російського представництва, очолюваного полковником Вишневським (сербом за походженням). Офіційним призначенням цього представництва була закупівля токайського вина для потреб російського імператорського двору, однак додатково тамтешні службовці займались вербуванням на угорських територіях сербських військовослужбовців для переселення до Російської імперії.¹⁸⁸

Після Токаю шлях переселенців пролягав через м. Шаторальяуйхей (сучасна Угорщина), Східну Словаччину, міста Дуклю, Ярослав (Польща),

¹⁸³ Костяшов Ю.В. Генерал Иван Хорват – сербский авантюрист на русской службе (вторая половина XVIII века). – С. 35.

¹⁸⁴ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 41-42.

¹⁸⁵ Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича 1731–1783. Под ред. Н.А. Попова. – Москва: Университетская типография, 1884. – С. 176; Попов Н. Военные поселения сербов в Австрии и России // Вестник Европы. – СПб., 1870. – Кн. 6. – С. 605.

¹⁸⁶ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. – С. 147–148.

¹⁸⁷ Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. – С. 316–317.

¹⁸⁸ Поповић Д. Вказ. праця. – С. 126.

Жовкву, Броди, Бердичів, Паволоч і Васильківський форпост (Україна).¹⁸⁹ Назустріч сербам, згідно з рескриптом імператриці Єлизавети, до київських форпостів було відправлено підполковника С. Пучкова, призначеного тимчасовим комісаром переселенців. Першопочаткову допомогу та розквартирування новоприбулих повинен був забезпечити київський генерал-губернатор М. Леонтьєв.¹⁹⁰

Перша група сербських переселенців (218 осіб), на чолі якої був І. Хорват, дісталась до Києва 10 жовтня 1751 р. До їх складу входили військовослужбовці, жінки, діти та слуги.¹⁹¹ Власне військових серед новоприбулих було 77 осіб. Всупереч обіцянкам І. Хорвата за власний кошт забезпечити переїзд майбутніх гусарів, зафіксованим у рескрипті М. Бестужева-Рюміна імператриці Єлизаветі, полковник скаржився київському генерал-губернатору М. Леонтьєву на значні витрати під час дороги. І. Хорват просив видати йому та супутникам заробітну платню авансом на наступний рік та, окрім цього, 2 тис. крб в якості компенсації. В умовах відсутності додаткових фінансів у Київській губернській канцелярії, І. Хорвату видали кошти, призначені для ремонту київських фортифікацій; також було задоволене прохання І. Хорвата щодо надання йому та його почту паспортів і 10-ти підвод, необхідних для їхнього візиту до Санкт-Петербургу.¹⁹²

І. Хорват прибув до російської столиці 24 грудня 1751 р.¹⁹³ Ініціативи, які він оприлюднив там, отримали повне схвалення у російських можновладців на спільному засіданні Сенату та Військової колегії. Його

¹⁸⁹ Известие о походе Симеона Степановича Пищевича. – С. 317–338.

¹⁹⁰ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. – С. 148.

¹⁹¹ Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое (1649–1825) / Под. ред. М. М. Сперанского. – СПб.: Типография II Отд. Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 13 (1749–1753). – С. 554.

¹⁹² Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 35.

¹⁹³ Стојчев В. Вказ. праця. – С. 319.

пропозиції, з-поміж іншого, стосувались будівництва фортифікацій в «задніпрських місцях» (в тогочасній діловодній мові так позначали частину запорозьких вольностей на території Правобережної України, де пізніше було створено Нову Сербію) та пожвавлення на цих територіях ремесел і торгівлі.¹⁹⁴ Крім того, І. Хорват висунув проект по формуванню вже не двох (про що йшла мова у Відні), а аж чотирьох полків – двох гусарських і двох пандурських, загальною чисельністю в 16 тис. осіб. За розпорядженням імператриці Єлизавети він отримав в нагороду за приїзд 3 тис. крб для себе, таку ж суму на розподіл між 13-ма військовими різного рангу, що його супроводжували (майор, три капітани, два поручики, прапорщик, унтер-офіцер, капрал та чотири рядових гусари)¹⁹⁵, а також одержав 10 тис. крб зарплатні на рік.¹⁹⁶ На кожного поселенця для першопочаткового утримання І. Хорват мав отримати по 10 крб.¹⁹⁷

Після того, як до команди І. Хорвата влилось декілька груп новоприбулих переселенців, до кінця 1751 р. їхня чисельність нараховувала близько 400-800 осіб, враховуючи військовослужбовців, членів їхніх родин та слуг.¹⁹⁸ Згідно з рескриптом імператриці Єлизавети дипломату М. Бестужеву-Рюміну, станом на 22 січня 1752 р. до Російської імперії прибуло 299 сербів, з яких військовослужбовців разом з рядовими лише

¹⁹⁴ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 35–36.

¹⁹⁵ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. – С. 157.

¹⁹⁶ Там само. – С. 151; Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 36.

¹⁹⁷ Русский Биографический словарь. – СПб.: Типография В. Безобразова, 1901. – Т. 21. – С. 411.

¹⁹⁸ Рудяков П. Переселение сербов в Россию в 18 веке в контексте украинско-сербских исторических связей 18-19 вв. // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 366; Лециловская И.И. Вказ. праця. – С. 284.

115 осіб, а членів їхніх родин разом зі слугами – 184.¹⁹⁹ З січня по квітень 1752 р. на територію Нової Сербії переселилось понад 800 осіб обох статей.²⁰⁰

Взявшись за реалізацію складного завдання з переселення балканського населення в українські землі, І. Хорват не мав реальних підстав для того, аби привести до Російської імперії обіцяну чисельність військовослужбовців. Разом з тим, він привернув до переселення сербів значну увагу з боку російських урядовців, що відповідало його інтересам з приводу подальшого просування по військовій службі.²⁰¹ Одним з факторів, які завадили генералу переселити до Російської імперії значну кількість людей, була зміна політики австрійського уряду щодо еміграції сербів. Уряд безперешкодно видав лише 276 паспортів для виїзду граничарів, допоки не помітив, що з Австрійської імперії масово виїжджає найбільш боєздатна частина прикордонних військ, розміщених переважно в недостатньо заселених територіях, які підпорядковувались угорській адміністрації.²⁰² Не пізніше вересня 1752 р.²⁰³ імператриця Марія-Терезія видала указ, який забороняв вербувати сербів для переселення до Російської імперії.²⁰⁴ Після цього було заарештовано деяких рекрутингових агентів І. Хорвата та здійснено ряд інших репресивних заходів щодо граничарів з боку урядовців.²⁰⁵ Протидія з боку австрійської

¹⁹⁹ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. – С. 157.

²⁰⁰ Соловьёв С.М. История России с древнейших времен. Кн. 5. – СПб.: Товарищество «Общественная польза», 1896. – Т. 24. – С. 1027.

²⁰¹ Рудяков П. «В службу и вечное подданство...»: Сербские поселения Новая Сербия и Славяносербия на украинских землях (1751-1764). – С. 36–37.

²⁰² Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. – С. 147.

²⁰³ Архив князя Воронцова. Кн. 7. – С. 309–311.

²⁰⁴ Сафонов В. Записка о сербском деле 1752 года // ЗООИД. – Одесса: Городская типография, 1858. – Т. 4. – С. 355-356; Поповић Д. Вказ. праця. – С. 126; История Югославии. – С. 266.

²⁰⁵ McNeill W.H. Europe's Steppe Frontier, 1500–1800. – Chicago & London: University of Chicago Press, 1964. – P. 191; Белова Е.В. Граничары Новой Сербии: южнославянская колонизация России в 1740–1760-е гг. // Вестник РУДН. Серия: История России. – М., 2008. – № 1. – С. 86.

влади подальшому переселенню сербів стала надалі одним з основних чинників недостатньої комплектації створених в українських землях військових підрозділів.

2.2. Адміністративно-військова діяльність І. Хорвата як командира Гусарського полку та Новосербського військового корпусу

І. Хорват прибув до Російської імперії у жовтні 1751 р. ще у званні полковника австрійської армії²⁰⁶ (отримане ним в період між 1745 та 1751 рр.); 10 жовтня 1751 р. імператриця Єлизавета надала йому обіцяний чин генерал-майора російського війська.²⁰⁷ Згідно з шостим пунктом «Жалуваної грамоти про заснування двох гусарських та двох пандурських полків, надання їм земель, жалування, привілеїв та прав, про йменування новозаселеної ними країни Новою Сербією, а створеного там укріплення фортецею Святої Єлисавети», виданої І. Хорвату імператрицею 11 січня 1752 р., переселенцям було відведене новостворене на Правобережжі «поселення гусарських та пандурських полків», що отримало назву Нова Сербія.²⁰⁸ Це адміністративно-територіальне утворення простягалось вздовж польського кордону від р. Синюха (притока Південного Бугу) до Дніпра.

Згідно з Сенатським указом від 29 грудня 1751 р., територія Нової Сербії була визначена «починаючи від гирла річки Кагарлика прямою лінією до верхів'я річки Тура, а з верхів'я річки Тура на гирло річки Кам'янки, від гирла річки Кам'янки на верхів'я річки Березівки, від верхів'я річки Березівки на вершину річки Омельника, і по ній вниз, навіть до її гирла, де вона впадає в Дніпро, відступаючи від польського кордону по

²⁰⁶ Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи, начатый в 1797 году. – СПб., 1801. – Ч. 6. – С. 151; ПСЗ. – Т. 13. – С. 553.

²⁰⁷ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. – С. 150; ПСЗ. – Т. 13. – С. 554;

²⁰⁸ Там само. – С. 582.

20 верст»²⁰⁹ (на практиці цієї вимоги дотримано не було²¹⁰; див. Додаток 3). Більшість мешканців задніпрських місць на той час становили козаки, адже ці землі адміністративно входили до складу правобережних паланок Нової Січі, заснованої в 1734 р. на березі р. Підпільна (притока Дніпра).²¹¹ Так, згідно з реєстрами населення 1752 р., 79,2% жителів цих територій були вихідцями з Гетьманщини, Запорозжя та Слобожанщини (3170 дворів), 4,8% – з правобережних володінь Речі Посполитої та Молдавського князівства (195 дворів), а 16% вважались корінними мешканцями (643 двори).²¹²

Правовий статус територій, до яких переселилось балканське населення, неодноразово змінювався впродовж другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Так, згідно з Андрусівським перемир'ям 1667 р., вольності Війська Запорозького повинні були перебувати під спільною владою Речі Посполитої та Московської держави. На основі договору між цими двома державами у 1686 р. було підписано «Вічний мир», за умовами якого задніпрські місця мали залишатись незаселеними.²¹³ Прутський договір 1711 р. в результаті російсько-турецької війни закріпив землі Запорозжя за Османською імперією²¹⁴, однак згідно з Лубенським договором, укладеним влітку 1734 р. між Кошем Запорозької Січі та Російською імперією, ці території переходили

²⁰⁹ Там само. – С. 572.

²¹⁰ Січова О.В. Ставлення гетьманського уряду К. Розумовського до створення Нової Сербії // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 126.

²¹¹ Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. – Одесса: Городская типография, 1846. – Ч. 2. – С. 54–55; Ткаченко М. Утворення Нової Сербії на запорізьких землях в 1752 р. // Україна. – К., 1926. – № 2–3. – С. 149; Панашенко В. Адміністративний устрій Південної України XVIII ст. // Історія, історіографія, джерелознавство. Історичний збірник. – К.: Інтел, 1996. – С. 82–83.

²¹² ПСЗ. – Т. 13. – С. 729–730; Шамрай С. Вказ. праця. – С. 237–238.

²¹³ Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря / Авт. кол.: О. Бачинська, Т. Вінцовський, В. Грибовський, Н. Діанова, А. Домановський, М. Майоров, В. Маслійчук, Б. Черкас, О. Шишко; Упоряд. К. Галушко. – Харків: КСД, 2016. – С. 244.

²¹⁴ Шамрай С. Вказ. праця. – С. 208.

під російський протекторат. Остаточо вони відійшли до козацької старшини й були закріплені за Російською імперією після російсько-турецької війни 1735–1739 рр.²¹⁵

Створення Нової Сербії відокремлювало землі Запорожжя від Гетьманщини та правобережних володінь Речі Посполитої, що давало змогу російському уряду регулювати відносини з цими територіями відповідно до державних інтересів з більшою ефективністю.²¹⁶ Першопочатково за наказом імператриці Єлизавети Сенатом було підготовлено указ про заборону новоприбулим переселенцям виселяти попередніх мешканців цих земель, що проживали у населених пунктах біля польського кордону. Однак вже невдовзі це розпорядження було скасовано у присутності імператриці на спільній конференції Сенату та Колегії іноземної справ.²¹⁷ З огляду на те, що українці поселились тут без дозволу російського уряду, вони підлягали виселенню в попередні місця їхнього проживання (територія Лівобережної України); відповідно до інструкції Сенату І. Глебову «Про поселення в задніпрських місцях сербів та інших народів, що прибули з генерал-майором Хорватом» від 3 лютого 1752 р., колишнім мешканцям наказано було продати їхні житла новоприбулим поселенцям.²¹⁸

Відповідно до третього пункту спільної резолюції Сенату та Військової колегії, викладеної в указі від 29 грудня 1751 р., при новоствореному поселенні переселенців із Балкан запроваджувалась посада «головного командира». Першопочатково ним було обрано «надійну персону з генералітету», генерал-майора та лейб-гвардії майора Д. Чернцова, однак за наполяганням Військової колегії²¹⁹ його було призначено командувачем

²¹⁵ Там само. – С. 215–216; Шевченко С. Українська доля Нової Сербії. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини. – С. 7.

²¹⁶ Шамрай С. Вказ. праця. – С. 237.

²¹⁷ Архив князя Воронцова. Кн. 7. – С. 312–313.

²¹⁸ ПСЗ. – Т. 13. – С. 599.

²¹⁹ Там само. – С. 572.

Українського ландміліційного корпусу та начальником Української лінії²²⁰ – системи укріплених фортифікацій на Лівобережжі. Натомість, головним командиром Новосербського поселення відповідно до імператорського указу від 4 січня 1752 р. був призначений генерал-майор артилерії І. Глебов. Таке рішення не задовольнило І. Хорвата, який прагнув сконцентрувати всю владу на території Нової Сербії у своїх руках, тож на його прохання Сенат вже 9 січня 1752 р. ухвалив рішення не вказувати прізвище І. Глебова у жалуваній грамоті І. Хорвату. В свою чергу, останньому було пояснено, що заміщення посади головного командира особою з числа вищого російського офіцерства є вимушеним кроком з огляду на те, що новоприбулі поселенці не знають «російських звичаїв та обрядів».²²¹

Першим та четвертим пунктами «жалуваної грамоти» від 11 січня 1752 р. І. Хорвату було доручено створити з переселенців православного віросповідання два гусарських та два пандурських полки. Кожен з цих підрозділів повинен був мати власного командувача, але «головна команда» над усіма ними повинна була здійснюватись тими особами, яким, відповідно до тексту імператорської грамоти, «регулярне наше військо в команду доручене буде».²²² За свідченнями одного з переселенців, генерал-майора С. Пищевича, посада «головного командира» запроваджувалась Сенатом «для всіляких порядків та утримання казни»²²³, тобто, його діяльність повинна була мати переважно контролюючі функції, хоча прерогативи головного командира в документі не були чітко прописаними. Що ж до терміну «Новосербський корпус», то він часто вживається у тогочасних документах в якості позначення сукупності усіх військових формувань на території Нової

²²⁰ Макидонов А.В. Персональный состав административного аппарата Новороссии XVIII века. – Запорожье: Просвіта, 2011. – С. 26.

²²¹ Сенатский архив. – СПб: Сенатская типография, 1897. – Т. 8. – С. 425–427.

²²² ПСЗ. – Т. 13. – С. 582.

²²³ Известие о походе Симеона Степановича Пищевича. 1731–1783 / Под ред. Н.А. Попова. – М.: Университетская типография, 1884. – С. 176.

Сербії, що перебували під прямим чи непрямим керівництвом І. Хорвата – Гусарського та Пандурського полків, а також Новомиргородського гарнізону.

Відповідно до першого пункту «жалуваної грамоти», І. Хорват був призначений командиром одного з гусарських полків. Полковництво у ньому було спадковим: після смерті Івана керівництво Гусарським полком повинно було перейти до його синів.²²⁴ Загальне керівництво Новосербським військовим корпусом, окрім командування власне Гусарським полком, також здійснював І. Хорват. Всупереч проекту генерала по приведенню сюди чотирьох військових підрозділів, спочатку корпус складався лише з двох поселених на території Нової Сербії полків – Гусарського Хорватового та Пандурського піхотного, а також Новомиргородського гарнізону, створеного у грудні 1755 р. в адміністративному центрі Нової Сербії (Новомиргород, Кіровоградська область). У березні 1759 р. додатково було утворено два польових гусарських полки – Македонський та Болгарський, які також підпорядковувались Новосербському військовому корпусу. Штаб-квартирою Гусарського Хорватового полку та водночас Новосербського корпусу, а відтак і резиденцією генерала та адміністративним центром Нової Сербії став п'ятибастіонний Новомиргородський шанець²²⁵, розташований в низовині біля р. Велика Вись та оз. Лонго неподалік володінь Речі Посполитої і оточений з півночі та півдня пагорбами.²²⁶ Головне командування І. Хорвата над Новосербським корпусом підтверджувалось заснуванням особливого штабу та канцелярії генерала у цьому ж шанці.²²⁷

²²⁴ ПСЗ. – Т. 13. – С. 582–584.

²²⁵ Макидонов А.В. Вказ. праця. – С. 33–37; Шмидт А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния. – СПб.: Типография Калиновского, 1863. – Ч. 1. – С. 30–31; Военный энциклопедический лексикон, издаваемый обществом военных и литераторов. Издание второе. – СПб, 1857. – Т. 13. – С. 498.

²²⁶ Патенко С, протоиерей. Город Новомиргород, его храмы и духовное управление // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1880. – № 13. – С. 387.

²²⁷ Загоровский Е. Славянская колонизация Новороссии в XVIII веке. – К., 1913. – С. 30–31.

І. Хорват офіційно керував Гусарським полком з 1 січня 1752 до 4 березня 1754 р.; потім вісім місяців посаду почергово обіймали прем'єр-майор М. Чорба та підполковник Д. Перич. 4 листопада того ж року І. Хорват вдруге приступив до виконання обов'язків і лишався на посаді до 19 лютого 1755 р., коли його знову замінили прем'єр-майори К. Юзбаш та М. Чорба. Третя каденція І. Хорвата формально тривала з 19 серпня 1755 по 1 січня 1756 р. Відтоді Гусарським полком почергово командували капітани Ф. Чорба та О. Константинов, підполковник А. Хорват (син Івана Самійловича), прем'єр-майор М. Цветинович та майор Пашкевич (ім'я невідоме). Таким чином, офіційне перебування І. Хорвата на посаді командира Гусарського полку тривало близько трьох років, а його неповнолітнього сина – півтора роки.²²⁸ Зважаючи на вік останнього, здійснювати реальне командування військовим підрозділом він не міг, тому Гусарський полк впродовж тривалого часу залишався під фактичним керівництвом І. Хорвата.

Перший пункт імператорської «жалуваної грамоти» надавав І. Хорвату право поселяти в Новій Сербії лише православних сербів, македонців, болгар та волохів.²²⁹ Організацію військових формувань з представників цих народів він розпочав навесні 1752 р., після зимівлі переселенців у Києві. Впродовж зими військова команда І. Хорвата поповнилась²³⁰, а вже у рапорті від 3 березня 1752 р., поданому київському генерал-губернатору М. Леонтьєву, генерал доповідав про прибуття до свого полку поповнення у складі 22-х рядових солдатів, прапорщика, капітан-поручика та капітана, не уточнюючи їхнє походження.²³¹ Навесні 1752 р. до Нової Сербії разом із сім'ями прибули близько 70-ти військовослужбовців, що перейшли під командування І. Хорвата.²³² Того ж року він відправив до османських володінь

²²⁸ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф. 42, спр. 267, арк. 28.

²²⁹ ПСЗ. – Т. 13. – С. 582.

²³⁰ Сухих Л. Вказ. праця. – С. 200.

²³¹ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 2146, арк. 1.

²³² Лециловская И.И. Вказ. праця. – С. 284.

у Причорномор'ї своїх людей для підмови щодо таємного виведення болгар та волохів з цих територій до себе на службу.²³³

Напружені стосунки І. Хорвата з сербськими офіцерами І. Шевичем та Р. Прерадовичем, які переселились в українські землі у 1753 р., були однією з причин створення в українських землях ще одного військово-поселенського утворення – Слов'яносербії. Не забажавши підпорядковуватись І. Хорвату, ці офіцери стали конкурентами генерала у справі організації та виведення балканців до Російської імперії. Р. Прерадович скаржився в Колегію іноземних справ Російської імперії, що вербувальники І. Хорвата переманюють його людей до Нової Сербії, а їхні дії на території Австрійської імперії є необережними і заважають переселенню.²³⁴

Командири Слов'яносербії намагались отримати від російської влади частину тих привілеїв, на які до 1753 р. претендував лише І. Хорват. У свою чергу, генерал був занепокоєний появою в українських землях конкурентів, тому чинив їм супротив. Так, І. Хорват почав доносити на офіцерів з команди І. Шевича, яких він знав ще на Військовому кордоні нібито як писарів. Крім того, генерал скаржився на те, що І. Шевич начебто ще напередодні переселення силоміць включив до своєї групи тих сербських офіцерів, які збирались вирушити до Російської імперії саме разом І. Хорватом, але з різних причин затримались на території Угорщини. Таким чином новосербський командувач сподівався розколоти команду І. Шевича і змусити перейти під своє командування невелику групу військовослужбовців під командою Р. Прерадовича.²³⁵

З метою вчинення супротиву слов'яносербським командирам І. Хорват відправляв до Києва своїх офіцерів під виглядом торговців для купівлі сукна та інших речей для потреб полкового обмундирування. Насправді ж ці

²³³ ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 1355, арк. 29.

²³⁴ Примечания Александра Пишчевича на Новороссийский край // Киевская старина. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1884. – Т. 8. – С. 113; Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 36.

²³⁵ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 104; ПСЗ. – Т. 13. – С. 842.

офіцери були агентами, які таємно підмовляли новоприбулих до команд І. Шевича та Р. Прерадовича переселенців відмовитись від перебування під керівництвом слов'яносербських командирів і схилили їх до переходу в Нову Сербію. Маючи широкі повноваження, І. Хорват інколи самотійно міг утримувати охочих переселитись до Слов'яносербії²³⁶, попри те, що місце майбутнього проживання іммігрантів визначав київський генерал-губернатор.²³⁷

Хоча Новосербський корпус як військово-адміністративна одиниця повинен був перебувати під управлінням Військової колегії, І. Хорват наоліг на тимчасовому підпорядкуванні Нової Сербії безпосередньо Сенату.²³⁸ Тим самим військове поселення отримало своєрідну територіальну автономію, адже було підпорядковане державному органу, що стояв вище у владній ієрархії. Планувалось, що коли генерал набере необхідну кількість людей до полків, вони перейдуть під управління Військової колегії. Однак через відсутність повної їх комплектації Нова Сербія, на відміну від Слов'яносербії, до кінця свого існування підпорядковувалась Сенату, де І. Хорват здобув підтримку з боку прихильних до нього осіб.²³⁹

Управління Новою Сербією І. Хорватом в перші роки характеризувалось відсутністю серйозних зловживань, а стосунки між ним та головним командиром І. Глебовим були відносно поступливими.²⁴⁰ Згідно з шостим пунктом інструкції Сенату І. Глебову від 3 лютого 1752 р., генерали повинні були спільно вирішувати ряд питань, як-то щодо майбутнього будівництва фортеці Святої Єлисавети, розподілу земель у Новій Сербії та тимчасового «суду й розправи» цивільних осіб. З приводу останнього Сенат наказував обом

²³⁶ Известие о походе Симеона Степановича Пищевича. – С. 178.

²³⁷ ІР НБУВ, ф. 42, спр. 267, арк. 6.

²³⁸ Известие о походе Симеона Степановича Пищевича. – С. 178; ПСЗ. – Т. 13. – С. 843.

²³⁹ РГАДА, ф. 248, оп. 41, кн. 3344, арк. 458 і зв; Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1998. – С. 39.

²⁴⁰ Загоровский Е. Вказ. праця. – С. 47.

за потреби звертатись до Київської губернської канцелярії. Що ж до військового судочинства, то це питання І. Хорват мав вирішувати самостійно згідно з військовим статутом²⁴¹; на його розсуд також повністю передавалось питання відкриття шинків та торгових крамниць.²⁴²

Предметом непорозуміння між генералами стала необхідність будівництва в Новій Сербії шанців – земляних фортифікаційних укріплень.²⁴³ І. Глебов відстоював думку щодо спорудження кількох фортифікацій великого розміру, тоді як І. Хорват наполягав на більшій кількості невеликих шанців.²⁴⁴ За пропозицією генерала, шанці в Гусарському полку повинні були розташовуватись на відстані 8 верст один від одного, а в Пандурському – 6 верст.²⁴⁵ І. Хорвату вдалось відстояти свою позицію і на території Гусарського та Пандурського полків з'явилося по 20 шанців, кожен з яких був центром окремої роти.²⁴⁶ Шанці малий вигляд бастіону чотирикутної або п'ятикутної форми з довжиною по фронтальній стороні близько 100 сажнів (понад 200 м).²⁴⁷ Вони були окопані ровами, оточені земляним валом та укріплені з урахуванням загрози на прикордонні.²⁴⁸

²⁴¹ ПСЗ. – Т. 13. – С. 589–605.

²⁴² Там само. – С. 583–584.

²⁴³ Брокгауз Ф., Ефрон И. Энциклопедический словарь / Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб: Типография акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1903. – Том 39. – С. 150; Крип'якевич І. та ін. Історія українського війська / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич та ін. – Львів: Видання Івана Тиктора, 1936. – Кн. 1. – С. 272–274; Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] / Гол. ред. М.П. Бажан. – 2-ге вид. – Т. 12. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1985. – С. 362.

²⁴⁴ Посулько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1998. – С. 27.

²⁴⁵ ПСЗ. – Т. 13. – С. 574.

²⁴⁶ Rizzi Zannoni G.A. Carte des Frontieres de Pologne et de Russie, contenant la Partie Meridionale de l'Ukraine et le cours du Dnieper depuis Kiovie jusqu'a la Samara [Електронний ресурс. Дата відвідування: 25.01.2018] // Режим доступу: <http://igrek.amzp.pl/11767753>.

²⁴⁷ Тимофеев В.И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 39.

²⁴⁸ Гавриил, архиепископ. Орывок повествования о Новороссийском крае, из оригинальных источников почерпнутый // ЗООИД. – Одесса: Городская типография, 1853. – Т. 3. – С. 83.

На противагу І. Глебову, І. Хорвату як іноземцю спочатку заборонялось вести дипломатичні відносини з сусідніми державами, хоча згодом його несаможиттєвість у зовнішній політиці та власній посольській службі стала компенсуватись інформацією з кореспонденції, що надходила до канцелярії Новосербського корпусу.²⁴⁹ У питаннях, які регулювались у Київській губернській канцелярії, генерал мав певні обмеження, адже першопочатково міг вирішувати їх тільки через головного командира І. Глебова.²⁵⁰ Оскільки загальне керівництво дипломатичними відносинами краю з Річчю Посполитою, Запорозькою Січчю, Кримським ханством та Османською імперією було прерогативою київського генерал-губернатора, І. Хорват був незадоволеним з цього приводу і намагався здобути певну самостійність від Києва, внаслідок чого реальний вплив генерал-губернатора на стан справ у Новій Сербії з часом став залежати від авторитету І. Хорвата.²⁵¹

Несанкціонована переписка генерала з прикордонною владою сусідніх держав, а також зі своїми агентами в Угорщині не залишалась без реакції з боку російського уряду та викликала підозри проти І. Хорвата. Згідно з документами Архіву зовнішньої політики Російської імперії, у другій половині 1750-х рр. Сенат дозволив йому закордонні листування з приводу міграції балканських переселенців до Російської імперії та деяких інших другорядних питань. Після цього генерал поновив кореспонденцію, в тому числі і з османською владою, яка стосувалась дрібних справ прикордонного життя. Вирішення інших дипломатичних питань, як і раніше, залишалось для І. Хорвата забороненим.²⁵²

²⁴⁹ Чумак О. Вказ. праця. – С. 266.

²⁵⁰ Посунько О.М. Вказ. праця. – С. 41.

²⁵¹ ІР НБУВ, ф. 42, спр. 267, арк. 4–5.

²⁵² Цит. за: Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 156; Дідик С. Зносини адміністрації Нової Сербії і Новослобідського козацького полку з іноземними урядовцями // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових статей. – Київ: ХІК, Часи козацькі, 2007. – Вип. 16. – С. 269–275.

Після смерті у 1753 р. київського генерал-губернатора М. Леонтєєва на цій посаді періодично змінювались виконувачі обов'язків. Послаблення влади генерал-губернатора зменшило його вплив на адміністрацію Нової Сербії і водночас спричинило зростання авторитету І. Хорвата.²⁵³ У той же час, встановленню на території краю одноосібної влади генерала перешкождали його конфліктні відносини з комендантами фортеці Святої Єлисавети²⁵⁴ (до будівництва фортеці коменданти тимчасово перебували у Новоархангельську).²⁵⁵

Фортифікація, з якої починався майбутній Єлисаветград (сучасне м. Кропивницький), призначалась для охорони усього новосербського поселення, однак сербські гусари та пандури не входили до складу її гарнізону.²⁵⁶ Місце під фортецю було обране І. Глебовим спільно з І. Хорватом біля р. Інгул, між гирлами її правих приток р. Грузької та р. Сугоклії-Кам'януватої.²⁵⁷ Фортецю було закладено 18 червня 1754 р. на місці невеликої слободи старообрядців, яких було звідси виселено (щоправда, в 1755 р. завдяки клопотанню коменданта фортеці О. Глебова їм дозволили повернутись назад).²⁵⁸

Повноваження І. Хорвата у регулюванні питань будівництва фортеці були обмеженими з боку її коменданта, а особливо тоді, коли мова йшла про необхідність дипломатичного листування з іншими країнами. Передусім, це було пов'язано з занепокоєннями турецької сторони, адже будівництво фортеці Святої Єлисавети зміцнювало кордон з російського боку, і таким

²⁵³ Посунько О.М. Вказ. праця. – С. 40.

²⁵⁴ Чумак О. Вказ. праця. – С. 268.

²⁵⁵ ІР НБУВ, ф. 42, спр. 267, арк. 27.

²⁵⁶ Посунько О.М. Вказ. праця. – С. 28.

²⁵⁷ Соколов Г. Историческая и статистическая записка о военном городе Елисаветграде // ЗООИД. – Одесса: Городская типография, 1848. – Т. 2. – С. 385.

²⁵⁸ Шмидт А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния. – СПб.: Типография Калиновского, 1863. – Ч. 2. – С. 783–784.

чином заважало інтересам Османської імперії у Причорномор'ї. Усю переписку з цього приводу (в тому числі, частково зашифровану) з російським послом у Стамбулі О. Обресковим під час чергового загострення відносин між державами влітку 1755 р. здійснював комендант фортеці О. Глебов. Саме до нього посол звертався тоді, коли османи запросили у нього дозвіл на обстеження розпочатого будівництва. Ці факти свідчать, що дипломатичні справи державного значення російський уряд І. Хорвату не довіряв. Будівництво фортеці затягнулось, тривало більше 10 років з перервами і попри досягнуті раніше домовленості стало значною перешкодою у налагодженні відносин Російської імперії з Османською та Австрійською імперіями.²⁵⁹

Попри близькість географічного розташування фортеці Святої Єлисавети до Нової Сербії, сама фортеця не перебувала у складі військового поселення і не підпорядковувалась І. Хорвату. До середини 1750-х рр. генералу вдалось позбавитись від контролю з боку її коменданта і значно обмежити його вплив на управління Новою Сербією.²⁶⁰ Так, у квітні 1755 р. Сенат став на бік І. Хорвата і наказав бригадиру та коменданту фортеці О. Глебову не втручатись у внутрішні справи новосербських полків.²⁶¹

У середині 1750-х рр. керівне становище І. Хорвата в Новій Сербії посилилось, однак на деякі сфери життя в регіоні, такі як дипломатія, він впливу все ще не мав.²⁶² Разом з тим, генерал періодично відправляв до османських володінь у Причорномор'ї (зокрема, до фортець Очаків та

²⁵⁹ ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 189, арк. 113; Там само, спр. 196, арк. 121 і зв; Dusk H.L. *Op. cit.* – Р. 9–15; Дружинина Е.И. Вказ. праця. – С. 35.

²⁶⁰ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 157.

²⁶¹ Сенатский архив. – СПб: Сенатская типография, 1901. – Т. 9. – С. 339.

²⁶² Посунько О.М. Взаємовідносини Запорозької Січі з Новою Сербією та Слов'яносербією // Південна Україна XVIII–XIX століття. Записки науково дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя: РА «Тандем У», 1996. – Вип. 1. – С. 22.

Бендери) новосербських гусарів під виглядом купців з метою розвідування ними інформації про турецькі укріплення.²⁶³

В 1756 р. у відання І. Хорвата перейшла особлива грошова комісія Новосербського корпусу, яка до того підпорядковувалась головному командирі Новосербського поселення. Сталось це у зв'язку з переведенням І. Глебова на іншу посаду і незаміщенням посади головного командира на тривалий час²⁶⁴, що в подальшому стало однією з причин зловживання І. Хорвата владою. Грошова комісія призначалась для зручності фінансових розрахунків та ефективного використання коштів на потреби новосербських полків (зокрема, для виплати жалування військовослужбовцям); одразу після створення Нової Сербії на чолі цієї установи тимчасово став капітан з Українського корпусу, а потім – кригсцалмейстер (військовий казначей) у званні прем'єр-майора. Особа, що перебувала на чолі грошової комісії спочатку була в підпорядкуванні І. Глебова²⁶⁵, однак з 1756 р. кригсцалмейстер опинився у залежності від І. Хорвата.

Постановою Сенату від 25 грудня 1755 р. відповідно до затвердженого імператрицею Єлизаветою звіту Військової колегії, І. Хорват отримав звання генерал-лейтенанта.²⁶⁶ До 1757 р. він офіційно був командиром лише Гусарського полку, а вже потім став командувачем Новосербського корпусу.²⁶⁷ Його повна титулатура визначалась як «його високодостойність пан генерал-лейтенант, при гусарських полках Новосербського корпусу, що

²⁶³ Белова Е.В. Вказ. праця. – С. 45.

²⁶⁴ Загоровский Е. Вказ. праця. – С. 27.

²⁶⁵ ПСЗ. – Т. 13. – С. 604.

²⁶⁶ Баранов П. Описание высочайшим указам и повелениям, хранящимся в Санкт-Петербургском Сенатском Архиве за XVIII век. – СПб.: Типография Правительствующего Сената, 1878. – Т. 3 (1740–1762). – С. 314; Азбучный указатель имен русских деятелей, имеющих быть помещенными в «Биографический словарь», издаваемый Императорским Русским историческим обществом / Печ. под набл. Г.Ф. Штендмана. Ч. 2 // Сборник императорского русского исторического общества. – СПб.: Типография Н.А. Лебедева, 1888. – Т. 62. – С. 407.

²⁶⁷ ІР НБУВ, ф. 42, спр. 267, арк. 12.

засновується, головний командир і першого Гусарського Хорватового полку беззмінний полковник Іван Самійлович Хорват».²⁶⁸ Малось на увазі, що І. Хорват був «головним командиром» саме Новосербського корпусу як військового формування, а не усієї Нової Сербії як поселення, стосовно чого окремо існувала інша посада головного командира з числа російських офіцерів.

Незважаючи на те, що у чіткій титулатурі І. Хорвата не згадувався Пандурський полк, генерал здійснював загальне керівництво обома новосербськими полками та їхніми поселеннями.²⁶⁹ Серед командувачів Пандурським полком у різний час були рідний брат і племінник І. Хорвата – підполковники Дмитро та Іван Хорвати, а також прем'єр-майори М. Чорба та Й. Цветинович, ймовірно, наближені до І. Хорвата. Попри це, командири в Пандурському полку були все ж таки більш незалежні від І. Хорвата, ніж у Гусарському, а комісія з розслідування зловживань керівництва Нової Сербії в подальшому зробила висновки щодо серйозних порушень лише в останньому.²⁷⁰

Періодом найбільшого посилення владних повноважень для генерала стали 1759–1762 рр.²⁷¹ Рішенням Сенату Російської імперії від 3 березня 1759 р. І. Хорвату «в єдину його диспозицію» передавалось право розподілу новоприбулих в українські землі (як до Києва, так і до інших пунктів на кордоні) балканських мігрантів православного віросповідання по полках Нової Сербії та навіть у Слов'яносербію «за їхнім власним бажанням». Це було зроблено з метою спроби уникнути конфліктів, які часто виникали в І. Хорвата зі слов'яносербськими командирами та представниками російської

²⁶⁸ Свинцева закладна табличка церкви Архістратиґа Михаїла в Новомиргородському шанці, 1761 р. // Музейна кімната Новомиргородської міської ради, од. зб. 1.; Пашутин А.Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. – Елисаветград: Лито типография Бр. Шполянских, 1897. – С. 4.

²⁶⁹ Загоровский Е. Вказ. праця. – С. 30.

²⁷⁰ ІР НБУВ, ф. 42, спр. 267, арк. 28–29.

²⁷¹ Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 47.

адміністрації з приводу розподілу нових переселенців (зокрема, чорногорського походження) між військовими підрозділами на півдні Російської імперії.²⁷²

Не дивлячись на те, що до кінця 1750-х рр. становище І. Хорвата стало хитким через численні звинувачення в його адресу від підлеглих офіцерів, влада генерал-лейтенанта в самій Новій Сербії у цей час значно посилилась²⁷³, що було пов'язано із сильною довірою Сенату до І. Хорвата, вочевидь, не безкорисливою.²⁷⁴ Генерал підтримував свої зв'язки при російському дворі під час неодноразових поїздок до Санкт-Петербургу.²⁷⁵ Так, 18 березня 1755 р. прем'єр-майор Пандурського полку М. Чорба доповідав київському віце-губернатору І. Костюріну про від'їзд І. Хорвата до столиці «по деякій вкрай необхідній справі».²⁷⁶ Разом з тим, влада генерала у деяких сферах, як-то зовнішня політика чи судочинство, залишалась обмеженою. Так, коли у червні 1757 р. генерал просив змінити порядок покарання за незначні злочини у полках, що йому підпорядковувались, у відповідь йому порадили й надалі чинити згідно з загальноармійським статутом. Наступного разу І. Хорвату рекомендували не арештовувати людей, які не знаходились безпосередньо під його командою, але проживали на території Нової Сербії.²⁷⁷

Сенатським указом від 9 березня 1759 р. при Новомиргородському шанці було створено канцелярію Новосербського корпусу.²⁷⁸ Вона підпорядковувалась відомству з вирішення цивільних справ при Сенаті; у військовому відношенні її контролювала Військова колегія.²⁷⁹ Фактичне

²⁷² Сенатский архив. – СПб: Сенатская типография, 1904. – Т. 11. – С. 31–33.

²⁷³ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 158; Церовић Љ. Јован Хорват – вођ прве сеобе срба у Руско царство // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 192.

²⁷⁴ Загоровский Е. Вказ. праця. – С. 28.

²⁷⁵ Русский Биографический словарь. – Т. 21. – С. 412.

²⁷⁶ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 2631, арк. 27.

²⁷⁷ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 155.

²⁷⁸ ПСЗ. – Т. 15. – С. 332.

²⁷⁹ Посунько О.М. Там само. – С. 47.

керівництво канцелярією здійснював І. Хорват²⁸⁰, він же був ініціатором її створення і внутрішнього устрою за колегіальним типом: до складу канцелярії входили шість осіб з новосербських штаб-офіцерів та обер-офіцерів, а формальним очільником цього адміністративного органу був головний секретар. Канцелярія стояла над усіма новосербськими установами і складалась з різних департаментів, які завідували військовими та економічними справами поселення, а також питаннями новосербського прикордоння.²⁸¹ До канцелярії Новосербського корпусу з листами звертались полкові канцелярії з таких питань, як розмежування земель, повернення втікачів з Новослобідського козацького полку (був розташований на південь від Нової Сербії), асигнування коштів на будівництво мостів тощо.²⁸²

Канцелярія Новосербського корпусу стала інструментом І. Хорвата для зміцнення його особистої влади.²⁸³ Свідок тих подій С. Пищевич згадував, що генерал часто був присутній на розгляді справ у канцелярії і в тому разі, якщо його щось не задовольняло, міг розгніватись на секретаря і примусити його писати в документах так, як сам вважав за потрібне. До складу канцелярії входили тринадцятилітній та чотирнадцятилітній сини І. Хорвата, які ще тільки навчались грамоті, однак фактично вже підписували принесені до них документи; їм же підпорядковувались усі інші чини, відібрані на канцелярські посади генералом.²⁸⁴

Указом Сенату ще від 4 грудня 1755 р. за проектом І. Хорвата було створено Новомиргородський гарнізон чисельністю в 100 гренадерів та 200 мушкетерів, на що генерал отримав 500 крб з новосербської суми. Разом з І. Глебовим ним було вирішено віддати гарнізону смужку земель шириною у 8 верст поза межами Нової Сербії, навпроти Новомиргородського

²⁸⁰ Макидонов А.В. Вказ. праця. – С. 34; Кирпичёнок А. И. Вказ. праця. – С. 95.

²⁸¹ Известие о походе Симеона Степановича Пищевича. – С. 404.

²⁸² ІР НБУВ, ф. 42, спр. 267, арк. 21–29.

²⁸³ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 156–157.

²⁸⁴ Известие о походе Симеона Степановича Пищевича. – С. 404–405.

шанцю.²⁸⁵ Зазіхання І. Хорвата на сусідні території були реалізовані в 1759-1760 рр., коли він відмежував землі слобід Новоархангельської, Тишківки та Красної Новослобідського полку під Новомиргородський гарнізон (зараз це села Тернівка, Тишківка та Липняжка Новоархангельського та Добровеличківського районів Кіровоградщини). Відомо також про судову тяганину коменданта фортеці бригадира Матвія Муравйова з І. Хорватом з приводу примежування генералом частини Чорного лісу (на території сучасних Олександрівського та Знам'янського районів) до новосербських дач без дозволу уряду.²⁸⁶

Вже у листопаді 1759 р. траплялись випадки незаконного вивезення дрів з території Нової Сербії мешканцями Новослобідського козацького полку, що тягло за собою їхнє затримання.²⁸⁷ Також у січні 1760 р. тишківський сотник М. Донець скаржився у полкову канцелярію Новослобідського полку на новосербських гусарів, які здійснювали збройні напади на слобожан, котрі намагались косити сіно у полкових дачах, відмежованих І. Хорватом під Новомиргородський гарнізон.²⁸⁸ Тоді ж генерал подав до Сенату скаргу на мешканців Омельницької слободи (нині – смт Лихівка П'ятихатського району Дніпропетровської області) за напади та пограбування ними новосербських гусарів. Подібні конфлікти між мешканцями Нової Сербії та Новослобідського козацького полку були неодноразовими.²⁸⁹

Враховуючи, що постановою Сенату від 18 квітня 1760 р. мешканцям Новослобідського полку дозволялось використовувати для власних потреб дрова та інші матеріали з Чорного лісу з метою збереження нечисленних

²⁸⁵ ПСЗ. – Т. 14. – С. 484–485.

²⁸⁶ Державний архів Дніпропетровської області, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 27–28.

²⁸⁷ Там само, арк. 29–30.

²⁸⁸ Ястребов О.В. Архив Крепости Св. Елисаветы // ЗООИД. – Т. 15. – Одесса: Типография А. Шульце, 1889. – С. 569–570.

²⁸⁹ Дідик С.С. Новослобідський козацький полк (1753–1764 рр.) [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Дідик Сергій Сергійович; Запорізький національний ун-т. – Запоріжжя, 2009. – С. 79–80.

лісових угідь на їхніх територіях, захоплення частини лісу спричинювало постійні скарги з боку козаків, інтереси яких відстоював комендант фортеці. Через це в серпні 1751 р. Сенат запропонував І. Хорвату разом з М. Муравйовим та генерал-аншефом П. Стрешнєвим спільно розібратися з даним питанням і повернути лісові угіддя та землю козакам у разі, якщо в тому виявиться для них більша потреба.²⁹⁰ Проте згоди між генералами з цього приводу не було, і в донесенні виконувачу обов'язків київського генерал-губернатора П. Стрешнєву від 19 жовтня 1761 р. М. Муравйов повідомляв, що І. Хорват, маючи в розпорядженні Новосербського корпусу третину Чорного лісу, відбирає його резерв, відведений під майбутнє будівництво, а також претендує на ту третину, що належала безпосередньо фортеці Святої Єлисавети.²⁹¹

У зв'язку з відстороненням від посади коменданта фортеці М. Муравйова, у 1762 р. під управління І. Хорвата тимчасово перейшли поселення Новослобідського козацького полку на південь від Нової Сербії, що раніше перебували у відомстві коменданта фортеці. Сотники двох слобід Новослобідського полку, П. Дик (слобода Мурзинка, нині – смт Нова Прага Олександрійського району Кіровоградської області) та М. Сіренко (слобода Домоткань, зараз – село Верхньодніпровського району Дніпропетровської області) ще в грудні 1760 р. під приводом нестачі коштів розпочали агітацію та збір підписів за переведення полку під керівництво І. Хорвата. Однак після підпорядкування Новослобідського полку Новомиргороду ситуація тамтешнього населення, попри сподівання козаків, не покращилась; більше того, І. Хорват обклав їх новими податками по 5-10 копійок з кожного, нібито на потреби канцелярії. Генерал почав вимагати від нового командира Новослобідського полку (з 1761 р. ним став Яким Литвинов) відомості про становище в полку, кількість населення, козацької старшини, козаків, підпомічників, міщан та розкольників, а також доручив інженер-полковнику

²⁹⁰ ПСЗ. – Т. 15. – С. 770.

²⁹¹ ЦДІАК України, ф. 759, оп. 1, спр. 93, арк. 137–138.

Людвігу Менцеліусу терміново скласти карту всіх слобід із зазначенням кількості дворів та землі. Це відбувалося з метою створення «диспозиції» та розмежування земель у полку на кшталт Нової Сербії. Контроль за виконанням Я. Литвиновим доручення І. Хорват поклав на головну канцелярію Новосербського корпусу, підпорядковану йому ж; гарнізонній канцелярії, натомість, було заборонено втручатися у полкові справи.²⁹² Необхідність проведення розмежування полку на сотні за прикладом новосербських рот була визначена указом від 14 серпня 1761 р., коли Сенат давав відповідні вказівки ще М. Муравйову.²⁹³ Поселення Новослобідського полку були в підпорядкуванні І. Хорвата до осені 1762 р. (на той час генерал вже перебував під слідством).²⁹⁴

Вагомою складовою управлінської діяльності І. Хорвата, що входила у його безпосередні обов'язки, повинна була стати організація військових підрозділів з переселених на територію Нової Сербії іноземців та забезпечення їхньої ефективності. Згідно зі звітом І. Хорвата від 25 липня 1758 р., впродовж 1757 р. ним було виведено на російську службу 587 осіб, а в 1758 р. – 2009 осіб.²⁹⁵ В умовах поліетнічного складу військовослужбовців Нової Сербії, більшість тамтешнього офіцерства становили серби; серед рядових солдат переважали волохи.²⁹⁶ Переважна більшість останніх прибували до Нової Сербії з території польських прикордонних областей та східної частини Молдавського князівства (через територіальну близькість там було більше можливостей для діяльності новосербських вербувальників).²⁹⁷

²⁹² ІР НБУВ, ф. 42, спр. 267, арк. 34–36; Пивовар А.В. Вказ. праця. – С. 237–240.

²⁹³ ПСЗ. – Т. 15. – С. 770.

²⁹⁴ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 144 і зв.

²⁹⁵ Цит. за: Белова Е.В. Границы Новой Сербии: южнославянская колонизация России в 1740–1760-е гг. – С. 90.

²⁹⁶ Кирпичёнок А.И. К выходу книги «Сербские поселения на Украине в середине XVIII в.» // Петербургская библиотечная школа. – СПб.: Альфарет, 2006. – № 1–2. – С. 116–117.

²⁹⁷ Шишмарёв В.Ф. Романские поселения на юге России: Научное наследие // Труды Архива Академии Наук СССР. – Ленинград, 1975. – Вып. 26. – С. 39–40.

Переконавши Сенат, що він має 600 «холостих» осіб, готових до служби в нових полках²⁹⁸, у березні 1759 р. І. Хорват офіційно почав формування двох додаткових гусарських полків – Македонського та Болгарського. Попри те, що в історіографії фігурує інформація щодо їхньої чисельності понад 1 тис. осіб кожен²⁹⁹, ці дані є завищеними. На відміну від Гусарського та Пандурського полків, Болгарський і Македонський формувались з неодружених осіб без сімей³⁰⁰, адже були орієнтовані на участь у бойових діях за кордоном в ході Семилітньої війни. Штаб-квартирою Македонського полку було містечко Чигирин-Діброва (нині затоплене водами Кременчуцького водосховища), Болгарського – село Манжалея Полтавського полку (зараз – село Манжелія Глобинського району Полтавської області).³⁰¹

Македонський та Болгарський полки не були набрані до повного комплекту, хоча за штатом вони повинні були мати кожен по 1764 особи в 20 ротах.³⁰² Існували проблеми також і з матеріальним забезпеченням підрозділів. Станом на жовтень 1759 р., в Македонському гусарському полку до 700 осіб військовослужбовців перебували без жалування. Лише половина гусарів була забезпечена амуніцією, а для потреб іншої частини спорядження не вистачало, так само як і не було коштів на намети та похідні церкви. Для виплати жалування в Македонському полку на 1760 р. І. Хорвату указом Сенату асигнувалось 40 тис. крб.³⁰³

²⁹⁸ Записки, собранные по повелению императора Павла I о начале регулярного войска, о ново и славяно-сербских поселениях, о полках гусарских и пандурских и о военных школах // Сборник военно-исторических материалов. – СПб.: Военная типография, 1904. – Вып. 16. – С. 122.

²⁹⁹ Денисон Дж. История конницы. – М.: «Издательство АСТ», 2001. – С. 179-180.

³⁰⁰ ПСЗ. – Т. 15. – С. 639.

³⁰¹ Макидонов А.В. Вказ. праця. – С. 37.

³⁰² Иванов П.А. Обзор состава и устройства регулярной русской кавалерии от Петра Великого и до наших дней. – СПб.: Типография Н. Тиблена, 1864. – С. 60.

³⁰³ ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 732, арк. 3–4.

Ще на початку Семилітньої війни у 1756 р. виявилось, що І. Хорват не в змозі відправити на фронт тисячу гусарів, адже ті не мали достатньої кількості зброї та амуніції, а багатьом не вистачало навіть мундирів та взуття; не було також знамен, трубачів та похідної церкви. Більше того, поселенці, які вже облаштувались на новому місці, явно не бажали вирушати на далеку війну. З метою виправлення ситуації та пояснення причин залишити гусарів у Новій Сербії, канцелярія І. Хорвата почала масово відправляти до урядових інстанцій у Санкт-Петербург листи про загрозу південним кордонам імперії водночас гайдамаків, турецького султана, гайдамаків та ногайських татар, які нібито вже виступили в похід. При цьому генерал просив додаткових коштів та відправки йому ще п'яти полків і мав у цьому успіх, домігшись прибуття до Нової Сербії двох додаткових підрозділів.³⁰⁴

Попри неукомплектованість новосербських полків та їхнє недостатнє забезпечення, формування Гусарського полку І. Хорвата все ж таки взяли участь в Семилітній війні; зокрема, це стосується тисячного війська на чолі з прем'єр-майором Цветиновичем.³⁰⁵ За даними Сенатського архіву, 29 травня 1757 р. при Новомиргородському шанці було зібрано «усіх чинів та рядових доброкінних і надійних 965 осіб». На утримання як цих гусарів, так і тих, хто повинен був невдовзі до них приєднатись, І. Хорват просив у Сенату додаткові кошти.³⁰⁶ У бойовому розписі російської армії від 8 серпня 1757 р. на початку битви під Грос-Егерсдорфом у складі 1-ої дивізії числився Сербський гусарський полк «з прибуттям ескадронів Хорватових гусарів».³⁰⁷ У червні 1758 р. «тисячна команда» з Гусарського полку вже перебувала в поході у Пруссії.³⁰⁸

³⁰⁴ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 37.

³⁰⁵ ІР НБУВ, Ф. 42, спр. 30, арк. 2; Посулько О. Вказ. праця. – С. 462.

³⁰⁶ Сенатский архив. – СПб: Сенатская типография, 1903. – Т. 10. – С. 85–86.

³⁰⁷ Румянцев П.А. Сборник документов и материалов / Под ред. П.К. Фортунатова. – М.: Воениздат, 1953. – Т. 1. – С. 57–60.

³⁰⁸ ПСЗ. – Т. 15. – С. 641.

У січні-серпні 1760 р. підполковник Цветинович рапортував І. Хорвату про становище у своїй тисячній команді Гусарського полку. Відповідно до донесень, генерал здійснював різного роду адміністративні, військові, господарські та фінансові розпорядження.³⁰⁹ На той час однією з головних проблем новосербського війська на фронті, окрім недостатнього забезпечення, були досить часті випадки дезертирства. Так, у липні 1760 р. стало відомо, що гусари тисячного війська Іоніца Фортуна та Фтодор Лупул викрали в капітана Гіржева казенні кошти в сумі 30 крб та особисті речі і втекли.³¹⁰ У лютому-квітні 1761 р. з'явилися свідчення про те, що службу там же самовільно залишили гусари Іван Керстич,³¹¹ Сандул Марошан, Іван Гатман,³¹² Павло Фадосов³¹³ та інші. У зв'язку з масовим дезертирством гусарів з діючої армії та продовженням бойових дій, І. Хорват рапортував до Санкт-Петербурга про підкріплення, відправлене ним за кордон.³¹⁴ Під час слідства пізніше було виявлено, що цілий список вахмістрів, квартирмейстерів та капралів з ескадронів Гусарського Хорватового полку під час війни він підвищив у чинах «понад комплекту».³¹⁵

27 березня 1761 р. Київською губернською канцелярією за указом Сенату було асигновано І. Хорвату на утримання Македонського гусарського полку та закордонної армії понад 13 тис. крб.³¹⁶ У червні того ж року 14 тис. крб на ці ж потреби було виділено з новосербської суми.³¹⁷ Очевидно, що це дійсно дало змогу посилити військову присутність новосербських підрозділів на фронті. 13 травня 1761 р. Македонський полк відправився за кордон, 30 червня у кількості 603 осіб прибув до м. Берестечка на території

³⁰⁹ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 52 і зв.

³¹⁰ Там само, арк. 58.

³¹¹ Там само, арк. 84 зв.

³¹² Там само, арк. 86 зв.

³¹³ Там само, арк. 89 зв.

³¹⁴ Там само, арк. 82 і зв.

³¹⁵ Там само, арк. 198.

³¹⁶ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 3953, арк. 1.

³¹⁷ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 99.

Речі Посполитої, а звідти відправився до Каліша, неподалік якого мав бути розквартирований (м. Петрикове). Помітно, що за два роки І. Хорвату так і не вдалося повністю укомплектувати Македонський полк. Прикметний той факт, що у зв'язку з недостатньою кількістю людей у новосербських полках Сенат ще в лютому рекомендував І. Хорвату, передусім, надавати пріоритет комплектуванню саме поселених у Новій Сербії Гусарського й Пандурського полків та Новомиргородського гарнізону; формування ж похідних Македонського та Болгарського полків було навіть у розумінні Сенату другорядною справою.³¹⁸ У той же час, у листі до імператриці Катерини II через кілька років генерал стверджував, що з початку війни з Пруссією він «до двох тисяч осіб до армії справних людей відправив».³¹⁹

Дані щодо чисельності військовослужбовців у полках Нової Сербії ближче до завершення перебування І. Хорвата на посаді у різних джерелах відрізняються (див. Додаток Б). Так, згідно з висновком громадського консилиуму обер-офіцерів та асесорів головної канцелярії Новосербського корпусу в фортеці Святої Єлисавети від 6 червня 1762 р. на основі рапорту І. Хорвата, загальна чисельність його полків становила 1792 особи, з яких 1066 осіб у Гусарському полку, 397 – у Пандурському і 329 осіб у Новомиргородському гарнізоні. Всі вони нібито були забезпечені зброєю, патронами та амуніцією сповна.³²⁰ Однак існували серйозні розбіжності між статистичними документальними даними і реальною ситуацією в полках (включно зі зловживаннями генерала, які проявились в ході подальшого розслідування). О. Посулько вважає, що інформація з вищенаведеного

³¹⁸ Записки, собранные по повелению императора Павла I о начале регулярного войска, о ново и славяно-сербских поселениях, о полках гусарских и пандурских и о военных школах. – С. 124.

³¹⁹ Цит. за: Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 37.

³²⁰ Абросимова С.В., Чумак О.М. До історії Нової Сербії (документи з архіву канцелярії Новосербського корпусу) // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ: Південна Україна XVIII – XIX століття. – Запоріжжя: РА «Тандем –У», 1996. – Вип. 2. – С. 24.

висновку є вірогідною частково, адже саме на червень 1762 р. припадає діяльність в Новій Сербії інспекції князя Григорія Мещерського.³²¹

Звіт комісії Г. Мещерського засвідчив дещо більший чисельний склад новосербських підрозділів: у Гусарському полку було 1844 особи (41,3% від необхідних 4461), Пандурському полку – 412 (9,2% від 4482), а Новомиргородському гарнізоні – 345 (37,8% від 913). Болгарський полк, який був польовим, а не поселеним, з необхідної кількості у 1170 осіб був укомплектований тільки на 23,1%.³²² Через неукомплектованість Болгарського полку, в 1761 р. його було приєднано до Македонського.³²³ Навіть з урахуванням 1 тис. осіб з команди Цветиновича, які на час перевірки перебували на фронтах Семилітньої війни, полки І. Хорвата були серйозно недокомплектованими.³²⁴ Не вистачало як рядового, так і офіцерського складу: останніх, відповідно, у Гусарському полку налічувалось тільки 70 зі 102 осіб необхідних за штатом, а в Пандурському – 32 з 98 осіб. Помітно, що І. Хорват більше переймався комплектацією Гусарського полку, з огляду на те, що тут за його нащадками зберігалось право спадкового полковництва. Більшість гусарів було приведено до полку казенним коштом, тоді як колоністи Пандурського полку прибували туди переважно за власний або офіцерський кошт.³²⁵

За іншими даними, до Гусарського полку загалом було виведено 1123 особи, до Пандурського – 425 осіб, до Новомиргородського гарнізону – 131 особу. Навіть через десять років після створення Нової Сербії окремі роти зовсім не мали людей; у інших числилось по 6, 7, чи 11 осіб. Лише по дві роти з кожного полку мали у своєму складі більше 100 військовослужбовців,

³²¹ Посунько О. В очікуванні удару (про підготовку до можливого татарського наступу на новосербське прикордоння у 1762 р.). – С. 18–30.

³²² ІР НБУВ, ф. 42, спр. 30, арк. 13.

³²³ Иванов П.А. Вказ. праця. – С. 60.

³²⁴ Посунько О. В очікуванні удару (про підготовку до можливого татарського наступу на новосербське прикордоння у 1762 р.). – С. 18–30.

³²⁵ Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 52–54.

враховуючи, що повний комплект на роту становив 200 осіб. У зв'язку з відсутністю загальної статистики по полках, складені в один час дані щодо кількості людей не збігались.³²⁶ Наведені цифри різко контрастують з обіцянками І. Хорвата, даними ним уряду напередодні та одразу після переселення.

Майже у всіх документах та літературі, пов'язаних з діяльністю І. Хорвата в останні роки управління Новою Сербією, його засудженням та засланням, він згадується в чині генерал-поручика. У статті, присвяченій особі генерала, російський дослідник Ю. Костяшов зазначає, що І. Хорват нібито отримав звання генерал-поручика в 1759 р.³²⁷ Однак у протоколах засідань Сенату нам не вдалось знайти жодних записів, пов'язаних з присудженням І. Хорвату такого чину впродовж цього року.³²⁸ «Російський біографічний словник», натомість, датує цю подію ще 25 жовтня 1755 р. і пов'язує її з винагородою І. Хорвату за формування окремого гусарського полку напередодні Семилітньої війни.³²⁹ Очевидно, у написанні дати допущена помилка, і мова йде про присвоєння йому звання генерал-лейтенанта (згідно з більш пізнім формулюванням, генерал-поручика³³⁰) 25 грудня того ж року.

Деякі з передбачених «Табелем про ранги» чинів у Російській імперії прижились не одразу, і на практиці замість генерал-лейтенанта часто вживалось військове звання генерал-поручика.³³¹ Аналіз джерельної бази засвідчує, що в 1759–1762 рр. позначення чинів генерал-лейтенанта та генерал-поручика щодо І. Хорвата використовувались паралельно; однак після

³²⁶ ІР НБУВ, ф. 42, спр. 30, арк. 13.

³²⁷ Костяшов Ю.В. Генерал Иван Хорват – сербский авантюрист на русской службе (вторая половина XVIII века) // Славяноведение. – М.: Институт славяноведения РАН, 2012. – № 2. – С. 36.

³²⁸ Баранов П. Вказ. праця. – С. 391–419.

³²⁹ Русский Биографический словарь. – Т. 21. – С. 412.

³³⁰ Записки, собранные по повелению императора Павла I о начале регулярного войска, о ново и славяно-сербских поселениях, о полках гусарских и пандурских и о военных школах. – С. 117.

³³¹ Шепелев Л.Е. Чиновный мир России: XVIII – начало XX в. – СПб.: Искусство СПб, 1999. – С. 147.

1762 р. зустрічаємо вже тільки звання генерал-поручика. Є підстави вважати, що за таких умов могло мати місце прирівняння у званнях генерал-лейтенантів до генерал-поручиків, адже, наприклад, 14 квітня 1759 р. генерал-майорів, що перебували на фронті Семилітньої війни, переводили вже одразу в чини генерал-поручиків.³³² Таким чином, у випадку з І. Хорватом є усі підстави ототожнювати два вищезгаданих військових звання і не вважати їх такими, що надавались генералові послідовно.

2.3. Відносини адміністрації Нової Сербії під керівництвом І. Хорвата з Кошем Війська Запорозького, представниками гайдамацтва та населенням прикордонних територій Речі Посполитої

Діяльність І. Хорвата у Новій Сербії в якості командира Новосербського корпусу нерозривно пов'язана з його відносинами з сусідами – як мешканцями прикордонних населених пунктів на території Речі Посполитої і їхньою адміністрацією, так і Кошем Запорозької Січі. Враховуючи, що на початку заснування Нової Сербії І. Хорвату заборонялось вести дипломатичне листування з представниками інших держав, основна його діяльність з цього приводу була прикута до вирішення локальних конфліктів та суперечок на кордоні. Найбільшу увагу в цьому контексті привертає питання відносин І. Хорвата з групами гайдамаків – учасників соціального та релігійного руху проти польського панування на Правобережній Україні в середині XVIII ст., представників селянської, міщанської та козацької верств (серед яких були й злюмпенізовані елементи).³³³

Внаслідок створення Нової Сербії території Запорозької Січі опинились відрізними від Лівобережжя та Правобережжя, що заважало запорожцям здійснювати торгівлю з цими землями і зміцнювало позиції російського уряду

³³² Баранов П. Вказ. праця. – С. 400.

³³³ Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2004. – Т. 2. – С. 20–21; Малий словник історії України. – К.: Либідь, 1997. – С. 104.

в процесі поступового просування імперії у південному напрямку.³³⁴ Відповідно, це викликало незадоволення з боку як Коша Запорозької Січі, так і керівництва Гетьманщини, зокрема, гетьмана Кирила Розумовського та полкової старшини.³³⁵ Вони подали до Сенату заяву з проханням скасувати указ про створення Нової Сербії та повернути задніпрські місця у володіння Запорозької Січі. При цьому гетьман і старшина посилались на грамоту 1744 р., яка підтверджувала власність козаків на ці землі, а також на необхідність захисту тамтешнього населення, приписаного до Миргородського та Полтавського полків. Однак у відповіді російського уряду К. Розумовському в жовтні 1752 р. було зазначено, що запорозьке козацтво вже втратило право на володіння задніпрськими місцями, а їхнє заселення козаками лівобережних полків відбувалось без дозволу влади.³³⁶

Впродовж наступних років переселенці з Балкан, що осіли на території Нової Сербії, прагнули остаточно закріпити за собою колишні землі запорозького козацтва. Намагання керманіча новосербців І. Хорвата та комендантів фортеці Святої Єлисавети з цього приводу підтримував Сенат, зважаючи на аргументацію, що значна частина віддалених від Січі козацьких зимівників ставала притулком для гайдамаків.³³⁷ У 1756 р. генерал-лейтенант клопотав у Сенаті щодо можливості приєднання до Нової Сербії земель Запорозжя від північного його кордону і вниз по Дніпру до острова Хортиці, про що кошовому отаману Григорію Федорову (Лантуху) повідомляв гетьман К. Розумовський. Реакція кошового, викладена у листі К. Розумовському від

³³⁴ Шишмарёв В.Ф. Вказ. праця. – С. 29; Ткаченко М. Утворення Нової Сербії на запорізьких землях в 1752 р. – С. 150.

³³⁵ Там само. – С. 152.

³³⁶ Там само. – С. 157; [С. Е.] Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербию // Киевская старина. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1883. – Т. 7. – С. 139.

³³⁷ Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії (1751-1764 рр.) [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 144; Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. Збірник документів / Упоряд. І. Л. Бутич та ін. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 306.

20 серпня 1756 р., була однозначно негативною. У разі втрати цих земель запорозьким козакам не було б сенсу далі перебувати на російській службі і вони були б змушені перейти під османський протекторат. З огляду на цей переконливий аргумент, у Санкт-Петербурзі І. Хорвату відмовили в його проханні.³³⁸

У секретному листі кошовому отаману Г. Федорову на Січ від 6 липня 1756 р. І. Хорват гнівався через те, що кошовий отаман не ставить його до відома з приводу прикордонних питань, а листується з О. Глебовим, через якого генерал і змушений був отримувати інформацію. І. Хорват нагадував кошовому про те, що як у задніпрських місцях, так і власне по Новосербському корпусу та по кордону всього новосербського поселення згідно з наданим йому чином «першенствує» саме він. Наголошуючи на важливості свідчень з Січі для безпеки Нової Сербії, генерал просив Г. Федорова надалі повідомляти йому секретну інформацію, прагнучи таким чином зміцнити свій вплив у регіоні та налагодити відносини з Кошем.³³⁹ Довіра російського уряду до Запорозької Січі з часом поступово зменшувалась, а І. Хорват як керівник нової адміністративно-територіальної одиниці на півдні Російської імперії отримав ширші права.³⁴⁰

Забезпечення захисту південних земель Російської імперії від нападів ззовні в 1750-х рр. було спільним обов'язком Новосербського корпусу,

³³⁸ Цит. за: Кащенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. Коротка історія Війська запорозького з малюнками, картами й планами. – К.: Веселка, 1992. – С. 200; Посунько О.М. «Такова Россия для бродяг...» (взаємовідносини запорізького козацтва з сербськими колоністами у середині XVIII ст. у контексті урядової політики) // Січеславський альманах: Збірник наукових праць з історії українського козацтва. – Дніпропетровськ, 2005. – № 1.

³³⁹ Посунько О.М. Взаємовідносини Запорозької Січі з Новою Сербією та Слов'яносербією. – С. 25–26.

³⁴⁰ Там само. – С. 22.

слов'яносербських полків та Коша Запорозької Січі.³⁴¹ Однак керівництво Нової Сербії на чолі з І. Хорватом звинувачувало у набігах гайдамаків на територію краю запорозьких козаків, тому вимагало від Січі відшкодування за завдані збитки.³⁴² Так, генерал інкримінував кошовому отаману Г. Федорову та січовій старшині заступництво над гайдамаками, а також їхню участь у розподілі майна, здобутого гайдамацькими ватагами. Ці звинувачення призвели до ініційованого російським урядом слідства над Г. Федоровим, осавулом П. Чорним та іншими представниками козацької старшини, яке, зрештою, завершилось для керівництва Коша сприятливо.³⁴³

У 1757 р. на Січі була створена команда для боротьби з гайдамацькими загонами, яку очолив військовий осавул Петро Калнишевський. І. Хорват особисто надсилав осавулу ордери з наказами про подальші дії зі знешкодження та затримання гайдамаків, а у грудні 1757 р. надав йому дозвіл на повернення в Кіш через нестачу в його команди провіанту та фуражу у зв'язку з настанням зими.³⁴⁴ Генерал вимагав від запорожців діяти відповідно до його розпоряджень і забороняв самотійно пересуватись між населеними пунктами на території Нової Сербії, акцентуючи увагу на відповідальності Коша за можливі утиски поселенцям з боку січовиків.³⁴⁵ Попри те, що козацтво не було задоволене сербським сусідством, постійний тиск з боку

³⁴¹ Посунько О.М. «Такова Россия для бродяг...» (взаємовідносини запорозького козацтва з сербськими колоністами у середині XVIII ст. у контексті урядової політики). – С. 162.

³⁴² Шамрай С. Вказ. праця. – С. 282.

³⁴³ Кащенко А. Вказ. праця. – С. 200; Посунько О.М. Запорозька Січ і Гайдамаччина у 50-ті – на початку 60-х рр. XVIII ст. // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ.: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2010. – Вип. 8. – С. 254.

³⁴⁴ ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 44, арк. 37; ІР НБУВ, ф. II, од. зб. 5844 (а), арк. 1–2; Посунько О.М. Взаємовідносини Запорозької Січі з Новою Сербією та Слов'яносербією. – С. 21–24.

³⁴⁵ Барановський О.А. Розгортання запорозького гайдамацтва на Новосербському напрямку (1752-1764 рр.): джерелознавчий аналіз // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. – К.: Інститут історії України, 2011. – Число 18. – С. 19.

місцевих російських чиновників та незадоволення уряду сприяли тому, що Кіш виконував накази І. Хорвата.³⁴⁶

Що стосується співробітництва генерала з Січчю у інших сферах, то ці відносини загалом були діловими. І. Хорват неодноразово звертався до Коша за допомогою у розшуку втікачів, прохав повідомляти йому різного роду «секретні відомості» та обіцяв сприяти запорожцям на ярмарках в обмін на забезпечену запорожцями охорону новосербських купців (щоправда, тих, які вирушали на Січ задля купівлі товарів для особистих потреб І. Хорвата).³⁴⁷ Разом з тим, попри ділові контакти з керівництвом Кошу, із козаками-сусідами відносини у генерала не складались. Запорозькі ватажки звинувачували людей І. Хорвата у незаконних сінокосах, розгоні мешканців козацьких слобід та руйнуванні їхніх будинків, погрозах спалення населених пунктів тощо.³⁴⁸ Зрозуміло, що це було пов'язано, насамперед, з конфліктами навколо питання заселення задніпрських місць.

У документах фонду фортеці Святої Єлисавети зафіксована діяльність гайдамаків на території Нової Сербії. Козацькі загони перманентно чинили набіги на дрібні поселення Гусарського полку (зазвичай хутори чи пасіки) і відбирали у поселенців худобу й провіант, інколи вступаючи у перестрілки з новосербськими гусарами. Після того вони зазвичай втікали на територію Польщі через Цибулівський форпост, або ж переховувались по місцевих слободах та хуторах. Найвищою активність гайдамаків була у тих ротах Нової Сербії, які межували з Чорним лісом – 15-ій (Цибулівський шанець)³⁴⁹, 16-тій (Некрасівський шанець)³⁵⁰ та 17-ій (Дмитрівський шанець).³⁵¹

³⁴⁶ Посулько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії (1751–1764 рр.) [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Дніпропетровський держ. ун-т. – С. 164.

³⁴⁷ Посулько О.М. Взаємовідносини Запорозької Січі з Новою Сербією та Слов'яносербією. – С.21–25.

³⁴⁸ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 37.

³⁴⁹ ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 241, арк. 4; Там само, спр. 242, арк. 5 і зв.

³⁵⁰ Там само, спр. 243, арк. 6–7 і зв.

³⁵¹ Там само, спр. 728, арк. 9 і зв.

Гайдамацькі загони всерйоз дошкуляли І. Хорвату й ставили під загрозу нормальне функціонування адміністрації та господарства в Новій Сербії. Вже 6 квітня 1752 р. генерал повідомляв до Київської губернської канцелярії про свої плани здійснити огляд новосербських територій, і просив виділити йому 50 драгунів для конвою у зв'язку з тамтешньою неспокійною ситуацією. Всього впродовж літа 1752 р. на територію колишніх задніпрських місць для боротьби з гайдамаками було переміщено додатково близько 3 тис. військовослужбовців, які пізніше були розквартировані там на зимовий період. Станом на 1753 р. кількість російських військ, розміщених в Новій Сербії для протидії гайдамакам, становила вже 5 тис. осіб.³⁵²

Про інтенсивність набігів гайдамаків на Нову Сербію, пов'язані з цим проблеми у керівників поселення та роль І. Хорвата в їхньому вирішенні свідчать листи генерала до головного командира Новосербського поселення І. Глебова восени 1755 р. Так, 11 листопада І. Хорват писав І. Глебову про те, що він незадоволений діяльністю драгунських та ландміліційних команд, відправлених на боротьбу з гайдамаками. Останні нападали на новосербських мешканців і грабували населення за відсутності генерала (очевидно, мова йде про його відрядження в Санкт-Петербург). І. Хорват звинувачував І. Глебова і перебільшував власні зусилля у справі боротьби з набігами гайдамаків. Перед тим він вимагав особливої «диспозиції форпостів», збільшення кількості команд та посиленого нагляду за кордонами, однак на момент написання листа не отримав від І. Глебова повідомлення про вжиті тим заходи. У разі, якщо І. Глебов не допустив би І. Хорвата до справи по захисту як основних новосербських поселень та малозаселених місць, так і вищих та нижчих чинів від свавілля гайдамаків, той був би змушений «протекції в Правлячому Сенаті просити».³⁵³

У листопаді 1755 р. на території Нової Сербії гайдамаки були особливо активними. 2 та 11 листопада загін, до якого увійшли запорозькі козаки

³⁵² Сухих Л. Вказ. праця. – С. 199.

³⁵³ ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 240, арк. 3 і зв.

Ничипор Чуб з Менського куреня та Грицько Шульга з Поповичівського куреня, двічі нападав на хутір поручика Михайловича на території Цибулівської роти, викравши худобу та пожитки у гусарів і цивільних поселенців.³⁵⁴ 13 листопада до канцелярії І. Хорвата надійшла скарга від пограбованих волохів-візників з м. Фокшани, які повертались з найманих робіт у ніжинських купців і транзитом проїжджали через новосербські форпости. З огляду на ці випадки, вже 14 листопада І. Хорват доповідав І. Глебову, що з метою запобігання шкоди для поселення та припинення виходу іноземців до Нової Сербії він був змушений відрядити до ста чоловік з новосербської команди, не дивлячись на те, що в економіях виведених військових це мало б викликати численні збитки. Допоки І. Хорват сам не отримає сенатський указ про виявлення та протидію гайдамакам, він просив І. Глебова негайно відправити під Чутянський ліс (розташований на північ від Чорного лісу на території сучасних Знам'янського та Олександрівського районів Кіровоградщини) 60 кінних драгунів та 60 гусарів з Молдавського гусарського полку,³⁵⁵ а також позичити з Пермського драгунського полку (перебував у фортеці Святої Єлисавети) 3 тис. патронів і надіслати йому.³⁵⁶

Після того, коли 26 листопада 1755 р. на квартиру одного з поручиків Некрасівського шанцю напали озброєні козаки і завдали офіцеру серйозного вогнепального поранення, І. Хорват наказував І. Глебову розшукати підстрелених гусарами нападників та не допустити їхнього переховування по селах місцевими мешканцями. На думку генерала, якби таких заходів не було вжито, то місцеві поселенці могли б і далі не лише позбавлялись свого майна, а й гинути, що стало б нічим іншим, як безпосередньою шкодою для імператриці.³⁵⁷

³⁵⁴ Там само, спр. 241, арк. 4; Там само, спр. 242, арк. 5 і зв.

³⁵⁵ Там само, спр. 241, арк. 4 і зв.

³⁵⁶ Соколов Г. Историческая и статистическая записка о военном городе Елисаветграде // ЗООИД. – Одесса: Городская типография, 1848. – Т. 2. – С. 385; ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 241, арк. 9.

³⁵⁷ Там само, спр. 243, арк. 6–7 і зв.

Восени 1759 р. І. Хорват відрядив на розшук гайдамаків 50 рядових солдатів з Новомиргородського гарнізону та капітана Гернича, надавши йому відповідні настанови щодо пошуків.³⁵⁸ Вже невдовзі той доповідав у гарнізонну канцелярію, що у гусарів Цибулівського та Дмитрівського форпостів зникли четверо коней з пасовища. Пошуки по довколишніх місцях ні до чого не призвели, тож було наказано повідомити про зникнення в усі тамтешні команди.³⁵⁹ Влітку 1760 р. І. Хорват вже особисто очолював каральну експедицію проти двох загонів гайдамаків, які стали табором у Чутянському лісі.³⁶⁰ 27 червня того ж року в листі гетьману К. Розумовському генерал повідомляв про те, що відправив спійманих гайдамаків під конвоєм до Глухова «для поводження з ними згідно з указами та малоросійськими правами».³⁶¹ У квітні 1761 р. ще 17 гайдамаків, виявлених на території Нової Сербії, згідно з Сенатським указом було відправлено на довічне заслання на Нерчинські срібні заводи.³⁶²

Хоча на допомогу новосербцям часто приходили солдати інших полків (зокрема, Пермського драгунського і Новослобідського козацького) та окремі загони з Гетьманщини, уряд несправедливо приписував значні заслуги по боротьбі з гайдамаками саме І. Хорвату.³⁶³ На думку О. Посунько, особисто генерал не докладав значних зусиль для забезпечення порядку в Новій Сербії, жителі якої постійно потерпали від набігів гайдамаків,

³⁵⁸ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 190 зв.

³⁵⁹ ІР НБУВ, ф. IX, спр. 728, арк. 9 і зв.

³⁶⁰ Мільчев В.І. Запорозьке гайдамацтво XVIII століття як традиційний здобичницький промисел козацтва // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXIV. – С. 48.

³⁶¹ Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. – С. 303.

³⁶² Там само. – С. 307.

³⁶³ Сенатский архив. – СПб: Сенатская типография, 1904. – Т. 11. – С. 476; Посунько О.М. «Такова Россия для бродяг...» (взаємовідносини запорозького козацтва з сербськими колоністами у середині XVIII ст. у контексті урядової політики). – С. 160-161.

не будучи зацікавленим у цьому і керуючись в своїх діях у першу чергу власними інтересами.³⁶⁴

Окрім спроб боротьби з гайдамаками іншою стороною діяльності І. Хорвата було співробітництво з ними. Так, попри певні намагання протистояти їм в межах Нової Сербії, І. Хорват і сам підбурював представників гайдамацтва до нападів на польських військових з іншого боку новосербсько-польського кордону.³⁶⁵ Згідно з дослідженням О. Посунько, свідчення щодо співпраці генерала з гайдамаками вперше з'явилися у 1757-1758 рр.³⁶⁶; зокрема, у цьому І. Хорвата звинувачував комендант фортеці Святої Єлисавети генерал-майор Федір Юст. Враховуючи, що серед учасників гайдамацьких загонів були новосербські офіцери, ймовірність особистої участі І. Хорвата в угодах з гайдамаками є високою, адже самі офіцери не могли здійснювати таке співробітництво без схвалення з боку керівництва. Закликаючи до боротьби з загонами гайдамаків на підвладній І. Хорвату території, генерал сприяв їхній діяльності на території Речі Посполитої, іноді навіть звинувачуючи чиновників російської та гетьманської адміністрацій у підтримці дій гайдамацтва.³⁶⁷

Командувач Новосербського корпусу координував та спрямовував окремі формування гайдамаків на території Нової Сербії, водночас вороже ставлячись до тих їхніх загонів, які не були йому підлегли.³⁶⁸ Історик

³⁶⁴ Посунько О.М. Російсько-польські порубіжні стосунки на кордонах Нової Сербії // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. пр. – Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту. – Вип. 4. – С. 34; Її ж: Історія Нової Сербії та Слов'яносербії (1751-1764 рр.) [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Дніпропетровський держ. ун-т. – С. 94.

³⁶⁵ Загоровский Е. Вказ. праця. – С. 39–40; Ястребов О.В. Архив Крепости Св. Елисаветы. – С. 555–556; Шишмарёв В.Ф. Вказ. праця. – С. 43.

³⁶⁶ Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 42–44.

³⁶⁷ Кирпичёнок А.И. Сербские поселения на Украине в середине XVIII века. – С. 167–193.

³⁶⁸ Барановський О.А. Вказ. праця. – С. 19; Сухих Л. Вказ. праця. – С. 200; Дідик С.С. Запорожці і новослобожани – співучасники по гайдамацьких справах // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2015. – Вип. 44. – Т. 1. – С. 69–70.

В. Мільчев дослідив участь І. Хорвата в організації гайдамацьких загонів на підставі протоколу допиту гайдамаки В. Винниченка – російського підданого, колишнього робітника на цегельному заводі в Новомиргороді, уродженця слободи Палієве Озеро, схопленого поляками восени 1757 р. На допиті військовим судом той засвідчив, що вербування охочих до наживи новачків серед найманих робітників, таких як він сам, здійснювалось через комісара канцелярії Новосербського корпусу В. Акацатова (по сумісництву також власника цегельного заводу). Збір і формування ватаги гайдамаків відбувались біля слободи Генеральської неподалік Новомиргорода, що перебувала у власності І. Хорвата. Вогнепальною та холодною зброєю і кіньми новачків теж забезпечував комісар. За відповідну долю здобичі, награбованої на польській стороні (а постраждалими від нападів новоспечених месників були не лише корчмарі-євреї та католицькі й уніатські священики, а також і православні служителі культу та звичайні селяни), новосербський прапорщик-прикордонник у Петроострівському шанці безперешкодно пропускав ватагу і навіть надавав їй тимчасовий прихисток; свою частку зі справи отримували І. Хорват, В. Акацатов та інші офіцери.³⁶⁹

Характерно, що регіоном, звідки походила значна кількість учасників гайдамацьких загонів, були околиці слободи Вись Новослобідського козацького полку (зараз – с. Велика Виска Маловисківського району Кіровоградської області), розташованої між Новомиргородом та фортецею Святої Єлисавети. Відомо, що у 1758 р. ватага, яка складалась з кількох мешканців слободи (особа одного з гайдамаків відома, ним був М. Слюсар), без відома сотника здійснила набіг на польські території з метою грабунку.³⁷⁰ 23 серпня того ж року полковник М. Адабаш подав коменданту фортеці Святої Єлисавети генерал-майору Ф. Юсту рапорт, в якому повідомляв про візит до хутору ієрея Іоана Захарієва (розташованого в Лозуватій балці біля

³⁶⁹ Мільчев В.І. Вказ. праця. – С. 47–48.

³⁷⁰ Ястребов О.В. Архив Крепости Св. Елисаветы // ЗООИД. – Т. 15. – Одесса: Типография А. Шульце, 1889. – С. 568.

слободи Висі) ватаги гайдамаків, які взяли на хуторі запаси продуктів і вирушили на територію Речі Посполитої.³⁷¹ Балка, де існував хутір, розташовувалась неподалік слободи І. Хорвата (нині – м. Мала Виска)³⁷², згаданої вище у свідченнях гайдамаки В. Винниченка. Крім того, у листопаді 1759 р. в слободі Висі було спіймано козака Дем'яна Хорощенка з новонавербованої команди Новослобідського полку й під вартою доправлено його до фортеці Святої Єлисавети; є ймовірність, що цей втікач також міг пристати до гайдамацької ватаги, яка діяла неподалік слободи генерала.³⁷³

Враховуючи, що слобода І. Хорвата перебувала у відносній близькості до адміністративного центру Нової Сербії і була значно віддалена від Чорного та Чутянського лісів – регіонів зі значною активністю гайдамацтва, сумнівно, що в цій місцевості могли відкрито діяти непідконтрольні І. Хорвату ватаги, до яких входили запорожці. Ймовірно, що полковник М. Адабаш (колишній ад'ютант І. Хорвата, який через свавілля останнього перейшов на службу в Новослобідський козацький полк, і станом на 1758 р. вже мав напружені стосунки з генералом)³⁷⁴, був особисто зацікавлений у приверненні уваги до діяльності тих гайдамацьких ватаг, у співробітництві з якими звинувачували генерала.

За свідченнями сучасників, для І. Хорвата була характерна особиста неприязнь до осіб польської національності; він ніколи не приймав їх до себе на військову службу, хоча до Нової Сербії, попри урядові заборони, інколи прибували не лише особи православного віросповідання, а й окремі німці та угорці³⁷⁵, а згідно з обліком населення Нової Сербії та Новослобідського

³⁷¹ ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 369, арк. 3.

³⁷² Пивовар А.В. Вказ. праця. – С. 301.

³⁷³ ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 723, арк. 1.

³⁷⁴ Дідик С.С. Микола Степанович Адабаш – полковник Новослобідського полку (1757–1764 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – Вип. ХХІ. – С. 35–38.

³⁷⁵ Попов Н. Военные поселения сербов в Австрии и России // Вестник Европы. – СПб., 1870. – Кн. 6. – С. 611.

полку в грудні 1763 р. на території обох поселень проживало 1315 «поляків грецького віросповідання» (725 осіб чоловічої та 590 жіночої статі).³⁷⁶ Очевидно, що характер взаємин генерала з адміністрацією прикордонних польських територій не може пояснюватись лише його особистою антипатією до поляків. Так, відомо, що І. Хорват співпрацював зі комісаром м. Сміла Юрієм Добржанським, а також дозволив проживати в Новій Сербії шляхтичу Йосипу Стоїцькому, який прийняв православ'я. Однією з реальних причин конфлікту між генералом та польською стороною була невизначеність новосербсько-польського кордону, що проходив по малозаселених територіях. З обох сторін – як з польської, так і зі сторони І. Хорвата відбувались численні взаємні претензії та звинувачення.³⁷⁷ Так, у грудні 1760 р. в Сенаті розглядалась суперечка генерала з князем Станіславом Любомирським з приводу лінії кордону.³⁷⁸ Подібні конфлікти поляків з російським урядом та козаками лівобережних полків за частину задніпрських місць тривали ще з 1720–1730-х рр.³⁷⁹ і продовжувались у роки існування Нової Сербії, передусім, через те, що І. Хорват намагався контролювати своєрідну буферну зону між землями Нової Сербії та Речі Посполитої й не допускати її заселення.

Як правило, поляки звинувачували І. Хорвата у прямому вторгненні новосербців на території, що перебували у власності польської шляхти, відчуженні їхніх земель з використанням їх у якості сільськогосподарських угідь – сіножатей, пасовищ тощо.³⁸⁰ Подібна ситуація була і з вирубкою лісів. Разом з тим, за свідченнями німецького мандрівника Й.-А. Гільденштедта, під час керівництва І. Хорвата Новою Сербією поляки начебто «без усіляких протиріч» безкоштовно надавали мешканцям Новомиргорода лісоматеріали з

³⁷⁶ Российский государственный архив древних актов, ф. 10, оп. 3, д. 370, арк. 124–125.

³⁷⁷ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 169–172.

³⁷⁸ Сенатский архив. – Т. 11. – С. 476.

³⁷⁹ Шамрай С. Вказ. праця. – С. 210–214.

³⁸⁰ Посулько О.М. Російсько-польські порубіжні стосунки на кордонах Нової Сербії. – С. 30.

околиць м. Турія (нині – село Новомиргородського району) за 10 верст від шанцю для потреб будівництва та опалення.³⁸¹ Невідомий адресант у меморіалі про становище на українських землях від 29 жовтня 1759 р. повідомляв великому коронному гетьману Яну Клименту Браницькому, що нібито І. Хорвату з боку управителів маєтків «вже по цій [польській] стороні Висі дозволено засновувати кошари, садити виноград, вирубувати дерева в лісах, збирати сіно, випасати худобу».³⁸²

Попри те, що могли існувати певні домовленості між І. Хорватом та адміністрацією прикордонних населених пунктів Речі Посполитої з приводу безперешкодної господарської діяльності в окремих місцевостях, від поляків усе ж таки надходило чимало скарг, які стосувались масових вирубок лісу сербськими поселенцями.³⁸³ Олександр Пишчевич, син С. Пишчевича, писав про те, що І. Хорват забороняв знищувати новосербські ліси, що існували на цих теренах у значній кількості ще на початку 1750-х рр.³⁸⁴ Разом з тим, обмеження І. Хорвата не забороняли мешканцям Нової Сербії, вочевидь, не без відома генерала, здійснювати вирубування лісу на прилеглих до Нової Сербії територіях, в тому числі й польських.

Одним з мотивів І. Хорвата, які спонукали його налагоджувати контакти з гайдамаками, була необхідність вирішення прикордонних конфліктів з поляками. Крім реалізації звичайного прагнення до наживи, ватаги гайдаків, до складу яких часто входили новосербські гусари, з кінця 1750-х рр. ставали зручним засобом генерала для помсти сусідам та нападів на польські території. Так, навесні 1758 р. І. Хорват взяв участь у створенні команди, до складу якої увійшло 80 запорозьких козаків, які повинні були напасти на маєтки польських губернаторів неподалік м. Балта (зараз – районний центр Одеської області).

³⁸¹ Гільденштедт Й.-А. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року / Упоряд. Пивовар А.В. – К.: Академперіодика, 2005. – С. 25.

³⁸² Цит. за: Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. – С. 279–285.

³⁸³ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 37.

³⁸⁴ Примечания Александра Пишчевича на Новороссийский край. – С. 119-120.

Таким чином генерал прагнув помститись полякам за утримання ними кількох сотень родин волохів, які прямували на поселення до Нової Сербії.³⁸⁵

Подібні вчинки з боку польської адміністрації були не рідкістю, адже ще в березні 1756 р. І. Хорват особисто прохав смілянського комісара Ю. Добржанського розібратись з приводу утримання на землях Уманщини переселенців, що прямували до Нової Сербії.³⁸⁶ Аналогічне листування виникло у генерала з уманським комісаром Міцинським в 1759 р. Тоді у прикордонному містечку Хашувате (нині – село Гайворонського району Кіровоградщини) поляки затримали волоха Семена Ракула, який разом з трьома волоськими родинами (загалом 16 осіб) намагався проїхати до Нової Сербії на запрошення свого брата, новосербського квартирмейстера Афанасія Ракула.³⁸⁷

Очевидно, що метою вищезгаданих дій генерала було залучення до Новосербського поселення нових людей. Своїм офіцерам І. Хорват неодноразово наказував збройним шляхом захоплювати з польського боку людей для поселення їх у Новій Сербії.³⁸⁸ Так, наприклад, за його вказівкою осадчий Чорноташлицької слободи (зараз – у складі м. Новоукраїнка Кіровоградської області) Савранський зібрав запорозьких козаків-охотників, пішов з ними на територію Речі Посполитої і, просунувшись вглиб польських територій, силою привів до своєї слободи 35 родин з села Вербоivecь за Південним Бугом. Сотнику слободи Добрянки (нині – село у Вільшанському районі Кіровоградщини) Ю. Табанцю І. Хорват в присутності поручика Григорія Булацеля віддав наказ разом з козаками таємно потрапити на польську територію для залякування поляків (при цьому генерал завірив, що буде за цю справу відповідальним особисто). Виконавши розпорядження

³⁸⁵ Мільчев В.І. Вказ. праця. – С. 48.

³⁸⁶ Посунько О.М. Вказ. праця. – С. 27.

³⁸⁷ Шишмар'єв В.Ф. Вказ. праця. – С. 40–41.

³⁸⁸ Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 54.

І. Хорвата і вчинивши розбій в околицях м. Умані, Ю. Табанець з ватагою вбили 30 осіб і захопили на ярмарку понад 300 коней.³⁸⁹

У нападі під керівництвом сотника, що мав місце у 1757 р., взяли участь 16 мешканців Новоархангельської слободи.³⁹⁰ До складу загону Ю. Табанця входили як рядові гусари, так і прапорщики Гусарського полку Г. Булацель та Іванов (ім'я невідоме), унтер-офіцери цього ж полку та сотник Новослобідського козацького полку Мовчановський.³⁹¹ У листі до гетьмана К. Розумовського імператриця Єлизавета особисто підтримала І. Хорвата з цього приводу.³⁹² В результаті російський Сенат покарав за розбій та перетин кордону лише сотників, а їхні свідчення проти І. Хорвата не взяв до уваги.³⁹³

У 1757 р. жителі Новоархангельської слободи Павло Білий та Максим Істадник разом з 30-ма запорозькими козаками ходили на розбій до польської території, в слободу Красну за Південним Бугом.³⁹⁴ Невідомо, чи був причетний І. Хорват саме до цього нападу, однак участь новосербських поселенців у гайдамацьких загонах була суттєвою. Російський дипломат Ф. Бехтеев (колишній повірений у справах при французькому дворі) в січні 1758 р. писав графу Михайлу Воронцову про те, що поляки, які прибули з Правобережжя українських земель до Варшави, скаржились на запорожців, а також «особливо на команду пана Хорвата».³⁹⁵ Це підтверджувало, що в конфліктах на кордоні Нової Сербії та Речі Посполитої мало місце зрощення діяльності новосербських гусарів з запорозьким козацтвом та

³⁸⁹ Соловьёв С.М. История России с древнейших времен. Кн. 5. – СПб.: Товарищество «Общественная польза», 1896. – Т. 24. – С. 1027-1028; Шамрай С. Вказ. праця. – С. 282–283.

³⁹⁰ ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 463, арк. 14 і зв.

³⁹¹ Мільчев В.І. Вказ. праця. – С. 48.

³⁹² Посунько О.М. Запорозька Січ і Гайдамаччина у 50-ті – на початку 60-х рр. ХVІІІ ст. – С. 255.

³⁹³ Соловьёв С.М. Вказ. праця. – С. 1028.

³⁹⁴ ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 463, арк. 14 і зв.

³⁹⁵ Архив князя Воронцова. Кн. 6. Царствование Елизаветы Петровны. – М.: Типография В. Готье, 1873. – С. 238.

загонами гайдамаків, до організації яких було причетне керівництво Новосербського корпусу.

Під час набігів на польські території у грудні 1759 р. та грудні 1760 р. гайдамаки здійснили два напади на м. Смілу, завдавши місту сумарних збитків до 2 млн. злотих. Після другого набігу 19 грудня 1760 р. смілянські жителі переслідували понад 360 осіб нападників до кордонів Нової Сербії, куди ті втікали, однак військові гарнізонів 8-ої роти (Мартонош) та 9-ої роти (Панчев) не пропустили смілян на новосербську територію; прапорщик Г. Булацель з 8-ої роти навіть відкрив по ним вогонь. І. Хорват також відмовився надати допомогу мешканцям м. Сміли, двічі не прийнявши посланців з листами від дружини смілянського комісара Ю. Добржанського, в яких та просила генерала про допомогу (сам комісар на той час перебував у князя С. Любомирського).³⁹⁶

Таке фактичне сприяння гайдамацьким набігам не завадило І. Хорвату 15 грудня 1760 р. надіслати в Сенат донесення про те, що Новосербський корпус вживає усіх можливих санкціонованих урядом заходів «по викоріненню гайдамаків», і проводить це настільки активно, що суттєво виснажуються їздові коні тих гусарів, які беруть участь у боротьбі з гайдамаками.³⁹⁷ Вже у 1761 р. І. Хорват відправив до Бовтишського лісу на межі Нової Сербії та польських територій 100 гусарів та офіцерів, наказавши їм напасти із засідки на загін чигиринського полковника. В результаті цього нападу було вбито і поранено 50 поляків, а їхнього полковника та ще двох офіцерів взято в полон. У рапорті Сенату генерал обґрунтував це вторгнення як безуспішний напад поляків на сербських гусарів.³⁹⁸

У лютому 1761 р. Сенат попереджав І. Хорвата про несприятливі наслідки прикордонних конфліктів, залагодження яких для російського уряду потребувало б чималих зусиль та матеріальних витрат. Генералу повідомили,

³⁹⁶ Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. Вказ. праця. – С. 297–298.

³⁹⁷ Сенатский архив. – Т. 11. – С. 478–479.

³⁹⁸ Загоровский Е. Вказ. праця. – С. 39.

що питання кордону його не стосується, а його обов'язком є сприяння дотриманню в Новій Сербії порядку³⁹⁹, а також рекомендували ставитись до поляків по-сусідськи доброзичливо. Проте на ділі окремі моменти, зокрема, будівництво в 1760-1761 рр. київським воєводою графом Францішеком Потоцьким фортифікаційних споруд та укріплень в районі р. Синюхи та м. Умані аж ніяк не сприяли залагодженню суперечностей, а навпаки, поглиблювали їх.⁴⁰⁰ У потуранні спорудженню поляками фортифікацій на новосербському кордоні влітку-восени 1761 р. І. Хорват звинувачував полковника Новослобідського козацького полку Миколу Адабаша та коменданта фортеці Святої Єлисавети бригадира М. Муравйова.⁴⁰¹

Ще в історіографії періоду Російської імперії була поширеною думка, що І. Хорват часто виступав ініціатором підбурювання гайдамаків до нападів на польські загони з іншого боку кордону. Згідно з дослідженням Є. Загоровського, на грабіжницькі набіги з території Нової Сербії в 1756 р. нарікали графи Францішек Браницький, Ф. Потоцький та князь С. Любомирський.⁴⁰² У грудні 1759 р. невідома особа рапортувала Ф. Потоцькому про напади гайдамаків з боку Нової Сербії та Новослобідського козацького полку, розорення ними населених пунктів на р. Синюсі (зокрема, між Новомиргородом та Тернівкою), викрадення худоби, незаконні сінокоси та вирубки лісу та інші утиски польським підданам. Ф. Потоцького у листі повідомляли про напад на пасовище пана Голованевського і викрадення звідти великої кількості овець, телят, корів, биків та коней. Попри великі морози на Правобережжі українських земель у складі Російської імперії, взимку 1759 р. активність гайдамаків була високою. Натомість, поляки не могли вчинити дій у відповідь щодо розшуку

³⁹⁹ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 37.

⁴⁰⁰ Посунько О.М. Посунько О.М. Російсько-польські порубіжні стосунки на кордонах Нової Сербії. – С. 28–30.

⁴⁰¹ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 87-88.

⁴⁰² Загоровский Е. Вказ. праця. – С. 39–40.

худоби через те, що міст через Синюху також контролювався гайдамацькими ватагами.⁴⁰³

Невідомо, чи мали саме ці загони стосунок до І. Хорвата, але той факт, що гайдамаки діяли неподалік від Новоархангельського та Петроострівського форпостів підтверджує, що протидія їхнім набігам у Новій Сербії була недостатньою. Невдовзі вже сам Ф. Потоцький скаржився генерал-поручику Федору Воейкову, що попри дружнє сусідство з І. Хорватом і допомогу тому в будівництві мосту біля м. Торговиці, у його маєтках на Уманщині відбуваються такі ж самі безчинства: з боку новосербців тривають залякування місцевого населення, руйнування господарства та незаконне вивезення сіна і дрів.⁴⁰⁴ Ф. Потоцький був обурений тим, що «російські комісари» через засилля гайдамаків у регіоні мають намір в обхід м. Торговиці, що належало йому, прокласти новий торговий шлях на польські території південніше, через Тернівку (зараз – села Новоархангельського району Кіровоградської області, на р. Синюха), і навіть прагнуть заснувати там «комісію».⁴⁰⁵ Крім того, за наказом І. Хорвата також було збудовано міст через р. Турія (неподалік сучасного села Листопадове Новомиргородського району).⁴⁰⁶

Отже, представник вищого сербського офіцерства Військового кордону, дворянин за походженням полковник І. Хорват став одним з організаторів та очільником переселення незаможної частини сербів-граничарів в українські землі. Після прибуття до Російської імперії він став керівником Нової Сербії – військово-поселенського утворення, організованого російським урядом на території сучасної Кіровоградської області для захисту південних рубежів держави від османської та татарської загрози. Отримавши чин генерал-майора, І. Хорват заручився підтримкою при російському дворі і здобув ряд привілеїв та пільг від імператриці Єлизавети. Обсяг повноважень генерала в

⁴⁰³ Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. – С. 297–298.

⁴⁰⁴ Там само. – С. 298–299.

⁴⁰⁵ Там само. – С. 297–298.

⁴⁰⁶ Ihnatowski I. Dzieło Kommissyi Granicznej między Ukrainą Polską y Nowo Rossyą. – Warszawa: Drukarnia J. K. Mci Nadworna, 1781. – Cz. 2. – S. 52.

керівництві Новою Сербією не був сталим впродовж існування цього переселенського осередку і поступово зростав з середини 1750-х рр, внаслідок чого у його підпорядкуванні опинились додаткові адміністративні установи та підрозділи.

Посилення І. Хорвата на посаді командира Новосербського військового корпусу та командувача Гусарським полком викликало зіткнення його інтересів як з іншими представниками сербського офіцерства, що переселились в українські землі, так і з російською адміністрацією (зокрема, київським генерал-губернатором та комендантом фортеці Святої Єлисавети). Крім того, діяльність І. Хорвата з управління Новосербським поселенням супроводжувалась конфліктами з безпосередніми сусідами Нової Сербії – управителями прикордонних до Нової Сербії населених пунктів Речі Посполитої і тими польськими магнатами, яким належали маєтності на цих землях. Характер стосунків генерала та новосербців з запорозьким козацтвом був зумовлений необхідністю співіснування двох соціокультурних спільнот в одному регіоні. Політика І. Хорвата щодо гайдамаків полягала у поєднанні заходів щодо боротьби з ними та ситуативної співпраці з метою спільних рейдів на польські території.

РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬНО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛА І. ХОРВАТА В ПЕРІОД КЕРІВНИЦТВА НОВОЮ СЕРБІЄЮ

3.1. Зміни соціально-економічного становища в краї

До середини 1740-х рр. на територіях від р. Синюха до р. Інгулець, між слободами Новоархангельськом та Цибулевим (Кіровоградська область) практично не існувало населених пунктів з постійним населенням.⁴⁰⁷ Станом на 1740 р., на усіх прикордонних територіях на Правобережній Україні, що згодом увійшли до складу Нової Сербії, існувало лише 13 сіл та одна слобода.⁴⁰⁸ Однак внаслідок активної колонізації задніпрських місць лівобережним козацтвом (зокрема, козаками Миргородського полку на чолі з полковником В. Капністом) на підставі купчих, універсалів та імператорських грамот, на території колишніх правобережних паланок Запорозької Січі було створено ряд нових поселень. Чисельність мешканців тих населених пунктів, що вже існували, поступово збільшувалась⁴⁰⁹ (частково також за рахунок вихідців з Правобережжя)⁴¹⁰, а землі майбутньої Нової Сербії остаточно перейшли до сфери впливу Полтавського та Миргородського полків.⁴¹¹

У 1743 р. за проектом інженера Даниїла де Боскета було споруджено Крилівський та Архангелгородський шанці.⁴¹² В 1745 р. в задніпрських місцях існувало вже два міста, 36 сіл та 139 хуторів.⁴¹³ Станом на жовтень 1746 р., у слободі Петровий Острів на р. Велика Вись (майбутній Петроострівський

⁴⁰⁷ ІР НБУВ, ф. І (63), спр. 59344, арк. 199; Андреевский А. Дела, касающиеся запорожцев, с 1715–1774 г. // ЗООИД. – Одесса: Типография А. Шульце, 1886. – Т. 14. – С. 335–336.

⁴⁰⁸ Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна / Україна крізь віки. У 13-ти тт. – Т. 8. – К.: Альтернативи, 1999. – С. 76.

⁴⁰⁹ Ткаченко М. Утворення Нової Сербії на запорізьких землях в 1752 р. // Україна. – К., 1926. – № 2–3. – С. 155–157; Шамрай С. Вказ. праця. – С. 209.

⁴¹⁰ Шишмарёв В.Ф. Вказ. праця. – С. 28.

⁴¹¹ Мордвінцев В.М. Вказ. праця. – С. 60; Січова О.В. Вказ. праця. – С. 124.

⁴¹² Тимофеєнко В.И. Вказ. праця. – С. 40.

⁴¹³ Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Вказ. праця. – С. 76.

шанець, 3-я рота Гусарського полку) проживало 305 мешканців, з яких 78 козаків та 227 «посполитих» селян.⁴¹⁴ Того ж року в парафії Михайлівської церкви в Архангельську (згодом Новоархангельськ) було 60 дворів, мешканці яких поселились тут з початку 1740-х рр.⁴¹⁵ В урочищі Новий Миргород принаймні з 1748 р. існувала слобода⁴¹⁶, де станом на червень 1751 р. було 40 дворів, в яких проживало 363 особи (185 чоловічої та 178 жіночої статі).⁴¹⁷ На протилежному від шанцю березі р. Велика Вись ще раніше існував козацький зимівник Тресяги, який часто помилково ототожнюють з Новомиргородом.⁴¹⁸ На початок 1750-х рр. у задніпрських місцях було вже 120 сіл, майже все населення яких складали українці.⁴¹⁹ В населених пунктах у задніпрських володіннях Миргородського полку існувало 920 дворів, з яких 357 козацьких та 563 «посполитих».⁴²⁰

Після переселення на територію краю балканців та створення Нової Сербії заплановане ще у січні 1752 р. виселення українського населення з колишніх задніпрських місць відбувалось повільно.⁴²¹ Частина місцевих мешканців, скоріше за все, не була виселена І. Хорватом зі слобід і продовжувала жити тут разом з родинами. Однак вже восени 1752 р. гетьман Війська Запорозького К. Розумовський писав у Санкт-Петербург, що йому надходять скарги від мешканців Нової Сербії українського походження, яких зі своїх місць виселяє прийшлое населення, що селиться в новосербсько-польському порубіжжі без урахування необхідної прикодонної

⁴¹⁴ ІР НБУВ, ф. І (63), спр. 59344, арк. 113.

⁴¹⁵ Шамрай С. Вказ. праця. – С. 219–220.

⁴¹⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 64, оп. 1, спр. 447, арк. 1; Там само, ф. 127, оп. 1024, спр. 632, арк. 50.

⁴¹⁷ Там само, ф. 127, оп. 1020, спр. 1820, арк. 52.

⁴¹⁸ Там само, ф. 59, оп. 1, спр. 1805, арк. 3–30; Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. – Т. 2. – С. 172; Шмидт А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния. – Ч. 1. – С. 28.

⁴¹⁹ Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Вказ. праця. – С. 76.

⁴²⁰ Шамрай С. Вказ. праця. – С. 216.

⁴²¹ Панащенко В. Вказ. праця. – С. 83.

смуги. Це викликало в уряді побоювання, що місцеве населення буде йти у володіння Речі Посполитої на Правобережжі, тому їх було наказано відправляти на «колишнє житло» на територію Гетьманщини.⁴²²

Незважаючи на розпорядження Сенату, з огляду на те, що на Лівобережній Україні в той час було аграрне перенаселення, українці здебільшого переселялись у володіння Речі Посполитої на Правобережжі, а також у так звані «ханські слободи» на р. Кодима⁴²³ (населені пункти на підконтрольних Османській імперії територіях), а також на південь від Нової Сербії – землі, на яких пізніше буде сформовано Новослобідський козацький полк.⁴²⁴ Усього з території Нової Сербії за півроку мало бути виселено близько 4008 дворів козаків, селян, підсусідків (зубожілих осіб, що не мали власного житла й господарства) та іншого населення⁴²⁵, однак частина з них у дійсності не виселилась і продовжила мешкати на цих землях.

У 1753 р. Сенат надав І. Хорвату можливість перейменувати населені пункти Нової Сербії, які раніше мали похідні назви від місцевих урочищ⁴²⁶, тим самим давши йому змогу реалізувати задум з надання шанцям назв сербського та угорського походження, за аналогією до поселень у Потиссі та Подунав'ї, звідки прибули переселенці. Навряд чи це було пов'язано зі

⁴²² Архив князя Воронцова. Кн. 7. – С. 312.

⁴²³ Архив князя Воронцова. Кн. 25. Бумаги государственного канцлера графа Михаила Ларионовича Воронцова. – М.: Университетская типография, 1882. – С. 193; Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря / Авт. кол.: О. Бачинська, Т. Вінцовський, В. Грибовський, Н. Діанова, А. Домановський, М. Майоров, В. Маслійчук, Б. Черкас, О. Шишко; Упоряд. К. Галушко. – Харків: КСД, 2016. – С. 245.

⁴²⁴ Шамрай С. Вказ. праця. – С. 238.

⁴²⁵ Шмидт А. Вказ. праця. – С. 29; Ткаченко М. Утворення Нової Сербії на запорізьких землях в 1752 р. – С. 158; Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2011. – Т. 8. – С. 249–250.

⁴²⁶ Карпенко Ю.А. Инославянские компоненты в топонимической системе юга Украины / Ю.А. Карпенко, Ф.П. Сергеев, А.К. Смольская, В.А. Колесник // Слов'янське мовознавство: Доповіді XI Міжнародного з'їзду славістів (31 серпня – 7 вересня 1993 р., Братислава, Словаччина). – К.: Наукова думка, 1993. – С. 186.

складом поселень, який був дуже строкатим і аж ніяк не відповідав місцю колишнього проживання їхніх мешканців. Метою І. Хорвата, передусім, було полегшення управління краєм та спрощення діловодства в умовах паралельного використання місцевих та привнесених назв. Нові топоніми на території Нової Сербії вперше зустрічаються на опублікованих картах у 1757-1758 рр.⁴²⁷

У 1758 р. геодезистом С. Леонтьєвим було складено детальний план земель Нової Сербії.⁴²⁸ Всього в період з 1753 до початку 1760-х рр. було створено декілька карт цього регіону, які були завірені підписом І. Хорвата.⁴²⁹ Внаслідок офіційного закріплення балканських назв на території Гусарського полку з'явилися такі топоніми як Печка, Надлак, Семлик, Мартонош, Панчев, Каніж, Сента, Вуковар, Федвар, Суботиц, Мошорин, Сомбор, Вершац; у Пандурському – Земун, Вілагош, Чонад, Ковин, Сланкамен, Бечей, Вараждин, Глаговац, Шолмош, Чонград, Павлиш, Мондорлак та Сентомаш⁴³⁰, чимало з яких (особливо на землях колишнього Гусарського полку) в трансформованому вигляді збереглися до нашого часу.

Зобов'язавшись перед імператрицею Єлизаветою сформувати з переселенців чотири полки, І. Хорват був особисто зацікавлений у збільшенні кількості мешканців Нової Сербії. З огляду на те, що кількість переселенців із Балкан була недостатньою для повної комплектації полків, генерал запропонував Сенату не перешкоджати прийняттю до Нової Сербії мешканців польських володінь на Правобережжі. Однак вищі урядові кола Російської імперії, дізнавшись, що генерал почав залучати до своїх підрозділів нових

⁴²⁷ Пивовар А.В. Вказ. праця. – С. 299.

⁴²⁸ Мурзакевич Н. Генерал-поручик Иван Самуилович Хорват // ЗООИД. – Одесса: Типография Х. Алексомати, 1872. – Т. 8. – С. 267.

⁴²⁹ Цвижба Л. Картографические документы по истории Новой Сербии в фондах Российского государственного военно-исторического архива // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 452–454.

⁴³⁰ Карпенко Ю.А. Вказ. праця. – С. 186–188; Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. – Одесса: Типография Л. Нитче, 1850. – Ч. 1. – С. 224.

військовослужбовців, не звертаючи увагу на їхнє походження, були змушені вжити додаткових заходів щодо узаконення прийому до новосербських полків переселенців тільки православного віросповідання.⁴³¹

Сенатським указом від 24 квітня 1752 р. І. Хорвату було дозволено приймати до новосербських підрозділів вихідців з Османської імперії болгарського та волоського походження, які прибули до Нової Сербії з території Речі Посполитої. Уряд дозволив не перевіряти у переселенців на кордоні паспорти, однак покладав на генерал-майорів І. Хорвата та І. Глебова обов'язки з контролю відсутності поляків чи злочинців серед новоприбулих.⁴³² Також генералам був адресований указ Сенату від 19 жовтня 1752 р. «Про дозвіл селитись в Новій Сербії вихідцям лише з Молдавії, Валахії, Македонії та Сербії, а не з яких-небудь інших народів», яким закріплювалась легітимність прийняття на поселення лише сербів, македонців, болгар та волохів.⁴³³

Запроваджені Сенатом обмеження виявились недієвими, адже вони не задовольняли І. Хорвата, що сприяло пошуку ним додаткових шляхів для поповнення новосербських полків новими людьми. Вже у липні 1752 р. генерал прийняв до себе на службу молдавського шляхтича Манолакія Замфіраковича і дозволив йому привести в Нову Сербію до 100 осіб «з іноземних держав людей» через польські території без урядової бюрократичної тяганини. Першопочатково кількість волохів, що прибували до Нової Сербії з території Молдавського князівства, була незначною. Так, станом станом на жовтень 1752 р., М. Замфіракович привів до Нової Сербії лише 14 переселенців.⁴³⁴ Внаслідок втручання російського посла у Стамбулі

⁴³¹ Рудяков П. «В службу и вечное подданство...»: Сербские поселения Новая Сербия и Славяносербия на украинских землях (1751–1764). – К.: АртЕк, 2001. – С. 55–58.

⁴³² ПСЗ. – Т. 13. – С. 638–639.

⁴³³ Там само. – С. 716–717.

⁴³⁴ Сенатский архив. – Т. 8. – С. 408–409; Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI–XVIII ст. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – С. 53.

О. Обрескова, переселення волохів з земель під османським протекторатом через територію Речі Посполитої було легалізоване російським урядом.⁴³⁵ Що стосується М. Замфіраковича, то він певний час перебував на службі в Новій Сербії у званні капітана. Не пізніше 1755 р. шляхтич виїхав звідти, заборгувавши перед тим кошти коменданту фортеці Святої Єлисавети, бригадиру О. Глебову.⁴³⁶

Впродовж 1752–1754 рр. до Нової Сербії (спочатку – в Новомиргород, згодом – в Новоархангельськ) та територій, прилеглих до цього військового поселення з півдня (Синюхин Брід, Первомайський район, Миколаївська область) переселилось 620 болгарських родин з Османської імперії.⁴³⁷ Виведення нових переселенців із Балкан до Новосербського поселення потребувало значних коштів; так, з листа І. Хорвата від 30 березня 1756 р. стає відомо, що на прийняття та доправлення з за кордону «у відповідні місця православного віросповідання народу людей, дозволених по проекту» генерал повинен був витратити до 3 тис. карбованців з казенної «сербської суми». В іменному списку, доданому до листа, серед новоприбулих до Гусарського полку солдатів зустрічаються переважно болгарські, рідше – сербські й молдавські імена та прізвища.⁴³⁸

І. Хорват залучав до своїх військових підрозділів також й українське населення, якому часто був властивий неспокійний норов (так званих «нововписних сербів»)⁴³⁹ Вербування українців до сербського війська він розпочав через першопочаткову його неукомплектованість. Пізніше ця практика отримала особливе поширення у Слов'яносербії – ще одному адміністративному та військовому утворенні балканських переселенців,

⁴³⁵ Шишмарёв В.Ф. Вказ. праця. – С. 37.

⁴³⁶ ІР НБУВ, ф. IX, спр. 151, арк. 39.

⁴³⁷ Скальковский А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – Одесса: Типография Т. Неймана, 1848. – С. 3.

⁴³⁸ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 2817, арк. 1–5.

⁴³⁹ А[ндрієв]ский А. Сербь в Кіеве // Кіевская старина. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1885. – Т. 12. – С. 509.

створеному у 1753 р.⁴⁴⁰ Вже 9 жовтня 1752 р. гетьман К. Розумовський надіслав до Санкт-Петербургу листа, де скаржився на І. Хорвата, який вербував не лише рядових українських козаків, а й навіть старшину (наприклад, отамана Родіона Цибуленського, нібито прийнятого до Нової Сербії квартирмейстером).⁴⁴¹

До складу новосербських підрозділів І. Хорват приймав також й представників козацьких старшинських родів Гетьманщини, що аналогічно викликало супротив з боку гетьманського уряду.⁴⁴² Генерал отримував від уряду вказівки щодо заборони такої діяльності, як-от Сенатський указ від 4 квітня 1760 р. «Про заборону селитись в Новій Сербії малоросіянам», але такі розпорядження залишались поза увагою.⁴⁴³ Щоправда, російський уряд був зацікавлений в подальшій еміграції, тому в дійсності не звертав увагу на деякі порушення І. Хорвата, що позначалось на темпах заселення Нової Сербії та долі місцевих жителів.⁴⁴⁴

І. Хорват намагався приховувати перед урядовцями той факт, що значна частина поселенців Гусарського та Пандурського полків були українцями. Про це свідчать відомості, подані до Сенату з рапортом генерала від 1 грудня 1754 р. про національний склад військових та інших новоприбулих поселян у полках Нової Сербії. Вочевидь, І. Хорват фіксував українців Правобережжя у графі «націй польської, мунтянської, арнаутської», подаючи їх разом з поляками. Чисельність таких поселенців на території поселеного Гусарського полку складала 2566 осіб обох статей, у Пандурському (де переважну більшість становили жінки) – 1982 особи. При цьому необхідно враховувати, що більшість з цих осіб були не переселенцями, як подавалось в рапорті, а жителями задніпрських місць, які масово відмовлялись покидати свої населені

⁴⁴⁰ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 104–105.

⁴⁴¹ Там само. – С. 165.

⁴⁴² Шамрай С. Вказ. праця. – С. 239.

⁴⁴³ ПСЗ. – Т. 15. – С. 463; Посунько О.М. Вказ. праця. – С. 22.

⁴⁴⁴ Чумак О. До історії діяльності канцелярії Новосербського корпусу // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 266.

пункти задля потреб новосербців і залишались мешкати там надалі.⁴⁴⁵ Таким чином, І. Хорват отримував можливість видавати за дійсне те, що бажав Сенат.

Чисельність нових переселенців до Російської імперії впродовж 1750-х рр. не відповідала пропозиціям І. Хорвата, поданим послу М. Бестужеву-Рюміну ще в 1751 р., та була недостатньою для реалізації планів російського уряду. Відповідно, Новосербський корпус поповнювався сербами та іншими вихідцями з-за кордону дуже повільно.⁴⁴⁶ Станом на початок 1757 р., на території Нової Сербії проживало 5482 іноземних поселенці (з них – 3089 чоловічої статі); найбільше – у Гусарському Хорватовому полку (3755 осіб). На території Пандурського полку на той час налічувалось лише 1727 поселенців.⁴⁴⁷ Згідно з офіційною статистикою, перехід поселенців до Нової Сербії дещо пошвавився аж наприкінці 1750-х рр. У 1759 р. сюди прибуло 1020 осіб, з яких 638 чоловічої статі та 382 жіночої.⁴⁴⁸ Генерал-лейтенант восени того ж року подавав з канцелярії рапорт про відсутність у корпусі коштів на забезпечення нововиведених сербів обох статей чисельністю до 1 тис. осіб.⁴⁴⁹

У 1760 р. на землі Нової Сербії неподалік Цибулівського, Крилівського, Крюківського (у складі м. Кременчук Полтавської області) та Березівського (сучасне м. Олександрія Кіровоградської області) шанців прибули волохи та молдавани на чолі з полковником Штеричем та майором Лупулом (Зверевим). Окрім них сюди переселились українці з території Правобережжя

⁴⁴⁵ Пивовар А.В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. – К.: Академперіодика, 2003. – С. 240.

⁴⁴⁶ Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. – Одесса: Городская типография, 1846. – Ч. 2. – С. 173; Посулько О. Матеріали архівосховищ України до історії сербської колонізації середини 18 ст. та її наслідків // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 467.

⁴⁴⁷ Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX века – М.: Наука, 1976. – С. 88.

⁴⁴⁸ Пірко В.О. Вказ. праця. – С. 54.

⁴⁴⁹ ІР НБУВ, ф. IX, спр. 732, арк. 4.

та Західної України, а також поляки, що прийняли православ'я. Новоприбуле населення теж увійшло до складу новосербських військових підрозділів.⁴⁵⁰

Дослідник К. Шляховий, посилаючись на коментарі до фундаментальної праці канадського військового спеціаліста Дж. Денісона з історії кінноти та матеріали енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона, стверджує, що І. Хорват виконав свої обіцянки по формуванню полків, загалом переселивши до Нової Сербії близько 16 тис. осіб.⁴⁵¹ Однак співставивши ці дані з матеріалами інспекції у полках та статистикою, можна зрозуміти, що такі цифри завищені. Згідно зі статистичними даними, станом на 1761 р. на території всієї Нової Сербії проживало 6305 осіб чоловічої статі, що майже вдвічі менше, ніж чисельність українців у тамтешніх задніпрських місцях в 1752 р.⁴⁵²

Торгівля у Новій Сербії була одною з вагомих сторін господарської діяльності І. Хорвата. Згідно з постановою Сенату від 19 січня 1754 р., на території краю було легалізовано винокуріння та оптовий продаж горілки новосербським мешканцям.⁴⁵³ Разом з тим, ввезення на територію Нової Сербії, Гетьманщини та Запорозької Січі алкогольних напоїв з Речі Посполитої заборонялось імператорським указом, адже таким чином зазнавали збитків місцеві виробники, а за кордон вивозилась «немала кількість готівкових коштів золотом та сріблом».⁴⁵⁴ Однак попри заборону імпорту до Нової Сербії «хлібного вина» з польських володінь, сербському офіцерству та священнослужителям вдавалося провозити горілку з-за кордону

⁴⁵⁰ Шмидт А. Вказ. праця. – С. 33.

⁴⁵¹ Шляховий К. Вказ. праця. – С. 324; Денісон Дж. Вказ. праця. – С. 179–180; Брокгауз Ф., Ефрон И. Энциклопедический словарь / Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб: Типография акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1898. – Т. 24 (а). – С. 673.

⁴⁵² Кабузан В.М. Вказ. праця. – С. 88.

⁴⁵³ ПСЗ. – Т. 14. – С. 625–626.

⁴⁵⁴ ПСЗ. – Т. 16. – С. 82.

безперешкодно і навіть з офіційним дозволом.⁴⁵⁵ Зокрема, безпосередньою доставкою «гарячого вина» з Речі Посполитої до Нової Сербії займався прикажчик І. Хорвата С. Рижков (Рижковський)⁴⁵⁶, що давало змогу генералу здійснювати роздрібну торгівлю алкогольними напоями.

Можливість вести торгівлю і розвивати промисли не повинна була мати значення для І. Хорвата, адже він належав до дворянського стану і мав військове звання, а така діяльність для привілейованих верств населення вважалась зневажливою. Попри це, генерал використовував будь-які можливості для власного збагачення. У звіті слідчого полковника Микити Спичинського про становище в Новій Сербії в 1761 р. відзначалось, що більша частина крамниць там або перебуває на відкупі у приїжджих купців, або належить власне І. Хорвату.⁴⁵⁷ Деякі з цих торговельних закладів у власності генерала були записані на чужі імена⁴⁵⁸, адже Сенатським указом «Про викорінення корчемств» від 19 вересня 1754 р. було визначено, «щоб всілякого чину та звання люди шинкового питва не продавали».⁴⁵⁹

Сенатська указна грамота І. Хорвату від 11 січня 1752 р. повністю передавала на його розсуд заснування в Новій Сербії шинків, м'ясних та інших торгових крамниць, обмежившись лише формальною вказівкою щодо повідомлення Сенату про їхнє відкриття для затвердження.⁴⁶⁰ Згідно з сенатським указом від 24 вересня 1756 р., генералу було дозволено відраховувати собі зібрані кошти з шинків та м'ясних крамниць у Новомиргородському шанці «для утримання по прикордонню тамтешніх місць у вікторіальні дні пристойних трактацій». Що ж стосується зборів з закладів у інших шанцях, то ці кошти генерал повинен був розподіляти «на

⁴⁵⁵ Посулько О.М. Російсько-польські порубіжні стосунки на кордонах Нової Сербії. – С. 35; ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 150.

⁴⁵⁶ Там само, арк. 180 зв.

⁴⁵⁷ Цит. за: Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 131–143.

⁴⁵⁸ Русский Биографический словарь. – Т. 21. – С. 412.

⁴⁵⁹ ПСЗ. – Т. 14. – С. 225.

⁴⁶⁰ ПСЗ. – Т. 13. – С. 583–584.

різні економічні полкові потреби».⁴⁶¹ Окрім зарплатні, вже в чині генерал-поручика І. Хорват за указом Сенату щорічно одержував 1500 крб з «кабацьких доходів»; свою частку з цих джерел прибутку мали також й інші офіцери. З часу ведення судової справи проти генерала в 1763–1764 рр. частину «кабацьких доходів», яка раніше відраховувалась І. Хорвату, наказувалось збирати до державної казни і виділяти на утримання шкіл та сирітських будинків.⁴⁶²

На території Новосербського поселення І. Хорвату належало 14 крамниць, які разом з дорогою обставленою кав'ярнею приносили йому близько 100 крб річного прибутку. Звичайна крамниця давала генералу 6 крб на рік, крамниця з заїжджим двором – 12 крб, а деякі і по 30 крб. Ці заклади орендували приїжджі до Нової Сербії купці, однак основний дохід І. Хорвата при цьому становила не оренда, а безконтрольне використання грошових сум, які надходили з м'ясних крамниць та шинків. Згідно з офіційними відомостями, за 1754 по 1761 рр., з цих джерел доходу ним було зібрано 1832 крб. Однак після донесення писаря Пандурського полку Плотникова полковнику М. Спичинському про реальні збори у кількості 5140 крб лише з трьох шанців, командир Новосербського корпусу був змушений визнати, що дохід з винних та м'ясних продажів значно перевищує вказані у відомостях суми, і становить понад 17 тис. крб. Разом з тим, І. Хорват вважав, що згідно з наданими йому привілеями він може на власний розсуд розпоряджатись цією сумою, а не зазначені у документах кошти, за його словами, направляв для потреб новосербських гусарів у Пруссії.⁴⁶³

Закупівля імпортової амуніції для потреб новосербських полків була ще одним напрямком торговельної діяльності І. Хорвата. Перепродаж дорогої гусарської уніформи, яка закуповувалась на замовлення російського уряду в

⁴⁶¹ ПСЗ. – Т. 14. – С. 625; Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 62.

⁴⁶² РГАДА, ф. 10, оп. 3, д. 370, арк. 118.

⁴⁶³ Цит. за: Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 143–144.

Празі, приносив генералу величезні доходи.⁴⁶⁴ Оборудки з продажу І. Хорватом австрійської амуніції набули значних масштабів, про що свідчив сенатський указ від 28 листопада 1761 р. Згідно з цим документом, генералу було заборонено відправляти своїх людей до Австрійської імперії для закупівлі «пістолетів, сукон, овчин та чобіт» на підставі того, що всі ці товари виробляються в Росії, і необхідно «всі кошти, які на те виходять, утримати в імперії».⁴⁶⁵

Після переселення в українські землі І. Хорват клопотав перед російськими урядовцями щодо права на вільну торгівлю сербських переселенців на всій території Російської імперії, а також щодо дозволу їхніх поїздок з метою торгівлі до Речі Посполитої, Кримського ханства та Молдавського князівства.⁴⁶⁶ Вільний доступ на територію Нової Сербії іноземних купців та існування митних пільг також стимулювали економічний розвиток регіону.⁴⁶⁷ Однак участь генерала в торгівлі краю з сусідніми територіями була пов'язана, передусім, з його особистими інтересами. Так, конфлікт І. Хорвата з комендантом фортеці Святої Єлисавети, бригадиром М. Муравйовим завадив останньому через його тимчасове відсторонення від посади налагодити в Новій Сербії вигідну торгівлю залізом з Річчю Посполитою.⁴⁶⁸ Попри позитивні зрушення, переселення балканців на колишні землі Запорозжя стало на заваді деяким традиційним галузям торгівлі на території краю, якими раніше займалися козаки (зокрема, продажу кримської солі). Таким чином, існування Нової Сербії перешкоджало

⁴⁶⁴ Там само. – С. 143–144.

⁴⁶⁵ ПСЗ. – Т. 15. – С. 834.

⁴⁶⁶ Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей в 2-х книгах. – М.: СВАОГ, 1994. – Кн. 2. – С. 773.

⁴⁶⁷ Шишмарёв В.Ф. Вказ. праця. – С. 42; Кандаурова Т.Н. Военные поселения как цивилизующие практики развития отдельных территорий: опыт австрийской Военной границы и России. – С. 165–166.

⁴⁶⁸ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 142.

торговельним інтересам запорожців та спричиняло їхні клопотання перед російським урядом з приводу ліквідації Новосербського поселення.⁴⁶⁹

І. Хорват проводив торгівлю спільно з греками, що проживали в Новій Сербії, а деяким купцям надавав звання поручиків та капітанів всупереч відсутності у них значних заслуг для цього. Зловживаючи наданими йому повноваженнями по контролю транзитного проїзду через Нову Сербію, генерал часто обкладав незаконними поборами грішми та різноманітними припасами осіб, які проїжджали через Новомиргородський форпост, і спрямовував ці ресурси для особистих потреб.⁴⁷⁰ Разом з тим, 27 січня 1762 р. І. Хорват особисто клопотав за новосербського купця Христіакія щодо сприяння проїзду того через форпости Нової Сербії та населені пункти Лівобережжя з метою доставки гетьману Кирилу Розумовському 30 тис. живців для висадки винограду, а також отримання купцем належних за це коштів.⁴⁷¹ Цей факт також свідчить про розвиток виноградарства в Новій Сербії в роки керівництва І. Хорвата.

Спорудження будинків для новоприбулих поселенців у Новій Сербії відбувалось за їхній власний кошт, однак для потреб будівництва новосербці забезпечувались казенними матеріалами з нечисленних місцевих лісів. Враховуючи значні масштаби переселення та потреби поселенців, цього, вочевидь, було недостатньо, що змушувало мешканців Нової Сербії шукати інші шляхи постачання лісоматеріалів на територію краю.⁴⁷²

З огляду на панування турків на Чорному морі в 1750-х рр. для співвітчизників І. Хорвата була незрозумілою його заборона знищувати ліси на території Нової Сербії з метою збереження їхньої деревини для подальших потреб суднобудування. Однак, за словами сина одного з сербських переселенців, О. Пишчевича, генерал «з гусарськими вусами та мантиєю

⁴⁶⁹ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 18207, арк. 7–8.

⁴⁷⁰ Там само, ф. VIII, спр. 1324, арк. 1–2; ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 180 і зв.; ПСЗ. – Т. 13. – С. 859–860.

⁴⁷¹ Цит. за: Канцелярія Новосербського корпусу. – С. 352.

⁴⁷² Шмидт А. Вказ. праця. – С. 30.

наопашки проникав таємниці кабінетів», і маючи тісні контакти з російськими урядовцями міг бути обізнаний про плани уряду щодо приєднання Північного Причорномор'я до Російської імперії та подальшого створення морських портів у регіоні. Тим не менш, після ліквідації Нової Сербії вирубка лісів на території колишніх задніпрських місць стала масовою, а на продажу деревини стали наживатись ті особи, яким лісові угіддя перейшли у користування.⁴⁷³

Відносини І. Хорвата з підлеглими солдатами та офіцерами були важливим аспектом його суспільно-господарської діяльності на території Нової Сербії. Враховуючи, що більшість бідних переселенців із Балкан здійснювали переїзд до Російської імперії за кошти командирів, в тому числі й І. Хорвата, надалі вони зобов'язувались залишатись у команді організатора свого переселення.⁴⁷⁴ Перехід з роти в роту в межах полку, вочевидь, не заборонявся. Так, у листі одного з новосербських переселенців Варадія Маріція до свого батька-священика від 3 листопада 1753 р. той відзначав, що пішов від підполковника Хорвата (тезки генерала І. Хорвата, одного з його родичів), бо йому набридло служити кучером, і записався гусаром в роту капітана Ласло Черецлі, у якого він «безвідлучно перебуває».⁴⁷⁵ До того ж, І. Хорват сам міг по декілька разів переводити офіцерів з роти в роту, змушуючи їх при цьому вербувати солдатів і комплектувати підрозділи за власний кошт, внаслідок чого ті швидко розорялись. Так, діяльністю І. Хорвата був незадоволений капітан Гіржев. Йому роту генерал змінював тричі, примусивши капітана набрати її самотужки; як наслідок, наwerbувавши понад 300 осіб за власний рахунок, той зубожів. Прапорщик Шансков, побоюючись подібного, здійснив кілька візитів до

⁴⁷³ Примечания Александра Пищевича на Новороссийский край // Киевская старина. Т. 8. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1884. – С. 119-120.

⁴⁷⁴ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 89.

⁴⁷⁵ Цит. за: Мільчев В. Світоглядні імперативи військових поселенців Нової Сербії (згідно матеріалів епістолярної спадщини) // Студії з історії Степової України. – Запоріжжя, 2003. – Вип. 1. – С. 53-59.

І. Хорвата з метою урегулювання ситуації і був свідком того, що «рідко коли він [Іван Хорват] ходив без лайки матерної та інших лайливих слів».⁴⁷⁶

Методи заохочення І. Хорватом сербських офіцерів Військового кордону до переселення в українські землі включали в себе хитрощі та обіцянки швидкого підвищення по службі. Коли офіцери прибували до Нової Сербії, генерал різними способами ставив їх у залежність від себе.⁴⁷⁷ Капітан Л. Череплі у листі до свого друга-купця Кости в Угорщину 1 вересня 1753 р. зазначав, що той міг би отримати у І. Хорвата «честь і прожиток», як нібито чинять у Новій Сербії з іншими бідними людьми.⁴⁷⁸ Вірогідно, що у перші роки існування поселення, доки влада генерала ще не була цілком авторитарною, становище переселенців під його керівництвом було відносно сприятливим.

Одним з джерел доходів генерала, яке стало додатковим засобом для його збагачення, була лихварська діяльність.⁴⁷⁹ Новосербські солдати, виведені з Військового кордону в українські землі за кошт І. Хорвата, зобов'язувались повернути йому борг з відсотками за витрачені на їхнє переселення фінансові ресурси. Через нерегулярну виплату зарплатні вони були неспроможні сплатити свої грошові зобов'язання і поступово закріпачувались.⁴⁸⁰ Окрім рядових солдатів, більшість підлеглих І. Хорвату офіцерів теж були його боржниками, оскільки у генерала можна було придбати необхідні їм товари, вироблені в Австрійській імперії.⁴⁸¹ Затримка виплати заробітної платні також доводила незаможне офіцерство до того, що вони опинялися в боргах по різних крамницях І. Хорвата. У більш

⁴⁷⁶ ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 147, арк. 30 і зв.

⁴⁷⁷ Русский Биографический словарь. – Т. 21. – С. 412.

⁴⁷⁸ Цит. за: Мільчев В. Вказ. праця. – С. 53–59.

⁴⁷⁹ Беяева Ю.Д. Вказ. праця. – С. 119–120.

⁴⁸⁰ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 140.

⁴⁸¹ Там само. – С. 143.

забезпечених матеріально офіцерів він самостійно або через своїх родичів позичав кошти, навмисне не віддаючи борги.⁴⁸²

Окрім привласнення коштів приватних осіб, І. Хорват також присвоював казенні фінанси, заборговані його офіцерами губернській канцелярії. На підтвердження цього факту існують два листи невстановленої особи, в яких ця людина скаржиться І. Хорвату на затримку ним боргових коштів, що їх повернули поручики Фоншмейцель, Морвай та Ковач (імена у документах не наведені). Перший лист датований 20 квітня, другий – 26 травня 1753 р. Листи засвідчують, що протягом місяця, який минув з часу повернення коштів поручиками, генерал так і не спромігся надіслати їх назад до казни в «губернську суму», присвоївши собі, тим самим змусивши губернських чиновників клопотатись про негайне їх віддання.⁴⁸³ Такі випадки були неодноразовими, і за роки управління Новою Сербією І. Хорват «самовільно утримав» близько 8 тис. крб, позичених у купців, так і не передавши їх штаб- та обер-офіцерам.⁴⁸⁴

Будучи фактичним керівником канцелярії Новосербського корпусу, І. Хорват мав змогу напряду присвоювати казенні кошти, адже через канцелярську розрахункову комісію проходили всі фінанси, які надавались російським урядом для потреб Нової Сербії.⁴⁸⁵ Як зазначалось пізніше у одному з обвинувачувальних документів, «емісарів та казначеїв він ніколи не рахував».⁴⁸⁶ Впродовж 1752–1761 рр. І. Хорвату вдалось найбільше збагатитись за рахунок зарплатні рядових та найбільш низькооплачуваних нижчих офіцерських чинів: за дев'ять років він привласнив з їхнього грошового утримання 17 896 крб, а з жалування штаб- та обер-офіцерів – 13 358 крб. Крім невиплати жалування, новосербські офіцери та землероби постійно ремствували на побори, утиски та руйнування їхнього

⁴⁸² Русский Биографический словарь. – Т. 21. – С. 412.

⁴⁸³ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 2418, арк. 2.

⁴⁸⁴ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 2.

⁴⁸⁵ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 95.

⁴⁸⁶ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 1 зв.

господарства.⁴⁸⁷ У 1763 р. став відомий навіть курйозний випадок присвласнення І. Хорватом «турецької моделі шаблі», що належала одному з військовослужбовців.⁴⁸⁸

І. Хорват примушував брати участь у фінансових махінаціях інших офіцерів, зокрема, прем'єр-майора П. Шмідта.⁴⁸⁹ Деякий час той завідував канцелярією Новосербського корпусу, а згодом стояв на чолі розрахункової комісії, тож мав змогу досконально оцінити порядки управління І. Хорвата. П. Шмідт звернув увагу на те, що у звітах по Новосербському корпусу та, зокрема, Гусарському полку містяться численні недостовірні дані, а також допущені свідомі помилки у рахунках та кошторисах. У 1759 р. він подав І. Хорвату заяву про помилки у фінансових документах, а той, в свою чергу, сприйняв це як образу і дав наказ заарештувати П. Шмідта⁴⁹⁰, через що прем'єр-майор був змушений втікати з Нової Сербії до фортеці Святої Єлисавети.⁴⁹¹

Утримання певної кількості солдатського жалування офіцерами в своїх руках було у Новій Сербії звичайною практикою. Через схильність до здирств І. Хорват також користувався нагодою для привласнення казенних коштів, що згодом слідча комісія над генералом, «хоча в ній і по донесенням відкрилось, однак і те з труднощами могла віднайти».⁴⁹² В указі Сенату про асигнування коштів на утримання Новосербського корпусу від 19 жовтня 1759 р. йшлося про те, що військові чини не отримували жалування протягом двох-трьох років. Тоді ж Сенат, очевидно, зацікавившись такою ситуацією в Новій Сербії, просив Івана Хорвата та бригадира Ф. Юста надіслати відомість про те,

⁴⁸⁷ Бажова А.П. Русско-югославянские отношения во второй половине XVIII в. – С. 151.

⁴⁸⁸ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 167 і зв.

⁴⁸⁹ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 194–195.

⁴⁹⁰ ІР НБУВ, ф. 42, спр. 267, арк. 16.

⁴⁹¹ Известие о походе Симеона Степановича Пищевича. – С. 440.

⁴⁹² РГАДА, ф. 10, оп. 3, д. 370, арк. 120 зв.

скільки коштів і на що саме було витрачено зі сторонніх витрат з початку заснування Новосербського корпусу.⁴⁹³

З 1752 по 1762 рр. І. Хорват заборгував державній казні загалом 124 тис. 630 крб $\frac{1}{4}$ коп. Сюди входили незаконно витрачені кошти (65 тис. крб), стягнення з жалування офіцерів та рядових (понад 34 тис. крб), а також приватні боргові зобов'язання (більше 25 тис. крб). При цьому були враховані лише ті суми, фінансові злочини по яким було доведено.⁴⁹⁴ Навіть після засудження генерала та конфіскації його власності на утримання І. Хорвата і родини указом Військової колегії від 14 грудня 1764 р. виділялась щорічна сума в 400 крб з доходів від його майна.⁴⁹⁵ Для порівняння, ця сума відповідала річному жалуванню новосербського майора Миколи Чорби станом на 1752 р.⁴⁹⁶, а в 1766 р. прем'єр-майор Чорного гусарського полку (створений замість Гусарського полку Нової Сербії) Лазар Серезлій отримував 600 крб на рік.⁴⁹⁷

Важливим питанням, з яким зіткнулись поселенці у Новій Сербії, стала необхідність розмежування землі. Першопочатково землю планувалось розділити між новоприбулими рядовими та офіцерами персонально, у межах визначеної кількості відповідно до військового звання. Так, згідно з інструкцією від 3 лютого 1752 р., новосербським капітанам планувалось виділяти по 100 чвертей (50 десятин) орних земель та інших угідь, поручикам по 80 чвертей, підпоручикам – 70 чвертей, прапорщикам – 50 чвертей, а рядовим – від 20 до 30 чвертей на кожну родину. Керівництво Нової Сербії повинно було виміряти і описати усю наявну в поселенні землю, а також створити спеціальну карту.⁴⁹⁸ Таким чином, за кількістю землі,

⁴⁹³ ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 732, арк. 4 і зв.

⁴⁹⁴ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1234, арк. 1 і зв.

⁴⁹⁵ Там само, арк. 3 і зв.

⁴⁹⁶ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. – С. 152.

⁴⁹⁷ ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 248, арк. 16.

⁴⁹⁸ ПСЗ. – Т. 13. – С. 600–601.

що повинна була відводитись переселенцям персонально, новосербці прирівнювались до російської ландміліції та відставних військових.⁴⁹⁹ Однак І. Хорват та І. Глебов були незадоволені таким рішенням Сенату і висунули зустрічне прохання, яке пояснювали можливими проблемами, що можуть виникнути у зв'язку з необхідністю чіткої фіксації земельної власності на кожну поселенську родину в мезових книгах. На їхню думку, це створювало б постійні незручності у зв'язку з плинністю військовослужбовців у військових підрозділах та переведенням їх з однієї роти в іншу, що часто траплялось у драгунських та піхотних полках.⁵⁰⁰

Така позиція І. Хорвата та І. Глебова, очевидно, була продиктована їхніми особистими мотивами. Сенат задовольнив прохання керівників поселення, й указом від 23 березня 1752 р. їм було наказано відводити землю переселенцям «поротно», тобто спільно на всю роту як обер- та унтер-офіцерам, так і рядовим. Розпоряджатись подальшою роздачею земель повинні були капітани, які керували відповідними ротами; загальне керівництво відведенням землі мав здійснювати генерал-майор артилерії І. Глебов.⁵⁰¹ Обов'язки по наділенню військовослужбовців незайнятими луками неподалік новосербських шанців, що мало здійснюватись безперешкодно з метою заготівлі поселенцями сіна, покладались на І. Хорвата.⁵⁰²

Вербування військовослужбовців до новосербських підрозділів та наділення їх землями та пільгами знайшло відображення в українській історичній пісні XVIII ст. «Ой, не спав я нічку темненькую». Зокрема, у тексті є такі рядки: «Гей, хорват [мається на увазі І. Хорват (*Прим. авт.*)] листи

⁴⁹⁹ Писаревский Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. (по неизданным архивным документам). — М.: Печатня А.И. Снегиревой, 1909. — С. 29.

⁵⁰⁰ ПСЗ. — Т. 13. — С. 624–625.

⁵⁰¹ Там само. — С. 625.

⁵⁰² ПСЗ. — Т. 15. — С. 804–805.

розсилає, на нову Україну жити закликає. Гей, дарує степами і рибними плесами, ще й до того вільготами».⁵⁰³

Розподіл земельних наділів на території Нової Сербії став фактично першою спробою розмежування земель на території майбутньої Новоросійської губернії. Попри це, запроваджене розмежування по ротам викликало деякі труднощі, адже в результаті землю між рядовими та офіцерами фактично так і не розділили, й вони використовували її разом.⁵⁰⁴ Наділи, що надавались поселенцям, зазвичай ставали фактичною власністю їхніх командирів, які розпоряджались ними за власним бажанням – обробляли, або ж здавали в оренду.⁵⁰⁵ Найкращі землі використовували старші офіцери, особливо І. Хорват, який володів наділами навколо Новомиргорода. Рядові ж солдати через це часто змушені були обробляти землю на відстані 30 верст (32 км) від гарнізону, що відзначалось на їхньому матеріальному становищі. Крім того, не маючи своєї власної землі, поселенці неохоче будувались на казенній, не вносили туди добрива тощо. Часті переведення солдатів з роти в роту за командирською примхою також не сприяли економічному розвитку поселення. Як наслідок, господарство офіцерів та рядових було схожим на побут подорожніх, які живуть в постійних дворах.⁵⁰⁶

Згідно з дослідженням О. Клауса, мешканці новосербських шанців поділялись на три категорії за рівнем зайнятості військовою службою та залученням до обробітку земельних наділів. Першу категорію становили військовослужбовці, які перебували на місцевій прикордонній службі; другу – резервісти, котрі повинні були зайняти місце перших у разі їхнього перебування у тривалому військовому поході. Третю категорію становили так звані фаміліати (члени родин військовослужбовців), які обробляли власні землі, а також наділи солдатів та офіцерів перших двох категорій, коли

⁵⁰³ Цит. за: Українські народні думи та історичні пісні / За ред. М.Т. Рильського. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1955. – С. 166.

⁵⁰⁴ РГАДА, ф. 10, оп. 3, д. 370, арк. 120 зв.

⁵⁰⁵ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 140; Посуньо О.М. Вказ. праця. – С. 46.

⁵⁰⁶ РГАДА, ф. 10, оп. 3, д. 370, арк. 120 зв.

ті перебували на службі поза межами Нової Сербії.⁵⁰⁷ Дуже часто на партикулярних (приватних) роботах у сербських офіцерів працювало наймане українське населення, яке займалось вирощуванням, збором та обмолотом збіжжя, випасанням овець, косінням сіна, чищенням стаєнь тощо.⁵⁰⁸

Практика залучення працездатного населення до громадських та приватних робіт з боку сербських офіцерів була поширена ще на Військовому кордоні в Австрійській імперії, тому ці методи І. Хорват перейняв і для використання на території Нової Сербії щодо військових поселенців.⁵⁰⁹ Генерал використовував по 200 й більше військовослужбовців Нової Сербії на власних роботах без жодної платні за це, через що від нього втікали деякі солдати.⁵¹⁰ Так, під час майбутнього слідства над генерал-поручиком стало відомо, що І. Хорват залучав до своїх «партикулярних послуг» прапорщика Фелдварія, вахмістра Бранковича та гусара Думитрашку,⁵¹¹ а також поручика Бабина з Пандурського полку.⁵¹²

Від утисків з боку І. Хорвата потерпали не лише військові, а й місцеві селяни з колишніх козацьких слобід, частина яких не була виселена з Нової Сербії. Так, навесні-влітку 1752 р. мешканці колишньої Архангелгородської сотні Миргородського полку скаржились на І. Хорвата та його гусарів за захоплення майна, потруєння пасік та посівів, примушування відбувати панщину та інші кривди генералом його підкомандних та «обивателів». Про такий стан справ до Миргородської полкової канцелярії доповідав сотник Архангелгорода (7-а рота Нової Сербії, зараз – смт Новоархангельськ Кіровоградської області).⁵¹³ Укладач архіву фортеці Святої Єлизавети

⁵⁰⁷ Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб.: Типография В. Нусвальта, 1869. – Вып. 1. – С. 6.

⁵⁰⁸ ІР НБУВ, ф. 42, спр. 30, арк. 10; Шишмарєв В.Ф. Вказ. праця. – С. 43.

⁵⁰⁹ Чиркович С.М. Вказ. праця. – С. 206–207.

⁵¹⁰ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 1–2.

⁵¹¹ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 171.

⁵¹² Там само, арк. 114 зв.

⁵¹³ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 1, спр. 638. – арк. 1–5.

О. Ястребов, аналізуючи документи архіву, відзначав, що згідно з тими матеріалами, які стосуються непорозумінь між мешканцями козацьких слобід та новосербцями, останні завжди займали наступальне становище і часто вдавались до насилля стосовно місцевих мешканців, ймовірно тому, що відчували за собою «владну руку Хорвата».⁵¹⁴ Невдалі спроби підлеглих боротись проти майже необмеженої влади свого командира не залишали надії сподіватись на яку-небудь управу на І. Хорвата і захист від нього.⁵¹⁵ Знущання і свавілля керівництва призводили до частих втеч найбільш безправних поселенців та бунтів.⁵¹⁶

Ще 31 жовтня 1752 р. імператриця Єлизавета Петрівна у «милостивому слові» до гетьмана К. Розумовського заборонила І. Хорвату та усім сербським військовим поселенцям використовувати у себе на роботах вихідців з Речі Посполитої, навіть якщо ті бажають самі.⁵¹⁷ Того ж року генерал просив у К. Розумовського дозволу залишатись для робіт в офіцерських економіях вільнонайманим українцям, які працювали в Новій Сербії. Вже у 1753 р. гетьман скаржився в Сенат, що офіцери І. Хорвата силоміць змушують мешканців працювати на власних господарствах, і генералу було наказано припинити подібні дії.⁵¹⁸ 1 вересня 1754 р. Сенатом було видано указ про дозвіл генералу не виселяти з Нової Сербії ковалів, теслярів та інших ремісників українського походження для поширення їхнього ремесла серед новоприбулих поселенців.⁵¹⁹ У 1760 р. генерал домогся дозволу виводити українців з Правобережжя тим офіцерам, які не мали денщиків.⁵²⁰

⁵¹⁴ Ястребов О.В. Архив Крепости Св. Елисаветы. – С. 561.

⁵¹⁵ Русский Биографический словарь. – Т. 21. – С. 412.

⁵¹⁶ Микитенко О. Фольклорні згадки про переселення сербів в Україну у XVIII столітті // Під одним небом. Фольклор етносів України. – К., 1996. – С. 144.

⁵¹⁷ ІР НБУВ, ф. І (63), спр. 59343, арк. 113.

⁵¹⁸ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 139.

⁵¹⁹ ПСЗ. – Т. 14. – С. 214.

⁵²⁰ Посунько О.М. Вказ. праця. – С. 53.

Новоприбулі до Російської імперії переселенці часто відмовлялись служити в полках І. Хорвата, адже їм було відомо про його свавілля.⁵²¹ Рядових солдатів Новомиргородського гарнізону генерал доводив до такого стану, що п'ятеро з них померли у бідності від тривалої невивлати їм жалування та провіанту. Тих, хто ухилявся від служби через голод та бідність, він карав нещадним катуванням та відправленням на заслання.⁵²² Підлеглі часто скаржились на приниження з його боку та катування: тим, хто повставав проти діяльності І. Хорвата, за його наказом відрізали вуха, виривали ніздрі, таврували й били батогами, іноді до смерті.⁵²³ Генерал і сам публічно бив шаблею окремих штаб- та обер- офіцерів, тримаючи інших у страху та покорі, а на деяких неправдиво доносив у Сенат про зраду та розкрадання казни, від чого ті потрапляли під слідство і розорялись.⁵²⁴ Так, новосербський обер-офіцер Павло Юлинець, автор праці «Короткий вступ до історії походження слов'яно-сербського народу» (була надрукована у Відні в 1756 р. і стала першим друкованим дослідженням з сербської історії), внаслідок конфлікту його родини з І. Хорватом разом з батьком був змушений втікати з Нової Сербії до Санкт-Петербургу, покинувши все своє майно та документи.⁵²⁵

Негативно характеризує І. Хорвата у своїх мемуарах С. Пишчевич, який пристав на вмовляння генерала і в 1758 р. подав прохання про своє переведення зі Слов'яносербії до Новосербського корпусу.⁵²⁶ Згідно з мемуарами переселенця, І. Хорват відзначався особливою жорстокістю в останні роки свого перебування на посаді. У той час генерал посилювався настільки, що став над своїми підкомандними всевладним тираном, який переступив через державні закони й «чинив людям усілякі муки так, як він

⁵²¹ Там само. – С. 21.

⁵²² ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 2.

⁵²³ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 37.

⁵²⁴ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 1 зв; Русский Биографический словарь. – Т. 21. – С. 412.

⁵²⁵ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 37.

⁵²⁶ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 120–121.

хотів»⁵²⁷, а наближених офіцерів «тримав при собі лише для того, щоб через них міг дізнатись про все, хто що каже і робить».⁵²⁸ С. Пишчевич наводить випадок з прапорщиком Чакі, якого І. Хорват тривалий час утримував під вартою. Помітивши, що офіцер вийшов з-під караулу і просить про звільнення, І. Хорват обурився і почав давати йому ляпаси, тягав за волосся по землі і топтав ногами, а потім, «роздягши того бідного офіцера, бив його батогом, доки йому хотілось».⁵²⁹ Ще один випадок, пов'язаний з тим, що капітан фон Хольтгаузен не віддав І. Хорвату честь, восени 1762 р. спричинив порушення окремої справи з цього приводу.⁵³⁰

На тлі свідчень С. Пишчевича далеким від реального стану речей виглядає уривок з «приговору» новосербських офіцерів від 28 лютого 1760 р., в якому 17 прапорщиків, 14 поручиків, 10 капітанів та 4 прем'єр-майори (як засвідчують їхні підписи під документом), одностайно висловлювались про генерал-лейтенанта в улесливій формі. Від імені усіх службовців з їхніми родинами, ці новосербські офіцери надзвичайно сприятливо оцінювали діяльність І. Хорвата з організації та виведення до Російської імперії військовослужбовців і духовенства, а також його зусилля, пов'язані з примноженням справи переселення й облаштуванням для поселенців усіляких «вигод».⁵³¹

На відміну від основної маси сербських поселенців, І. Хорват і його оточення, маючи зв'язки та фінанси, швидко облаштувались у Новій Сербії.⁵³² Генералу, як й іншим представникам вищого сербського офіцерства на російській службі, було надано великі наділи землі; жив він, як пізніше писав

⁵²⁷ Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. – С. 424.

⁵²⁸ Там само. – С. 402.

⁵²⁹ Там само. – С. 425.

⁵³⁰ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 194.

⁵³¹ Арсений, архимандрит. Софроний Добрашевич, архимандрит Новой Сербии // Киевская старина. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1884. – Т. 10. – С. 295–301.

⁵³² Сухих Л. Вказ. праця. – С. 207–208.

О. Гангеблов, «широко та розкішно».⁵³³ Будучи представником переселенської еліти, генерал отримав значну частину пільг та виплат, що надавались переселенцям російським урядом. У жовтні 1752 р. він клопотав про видання йому 12 тис. гульденів за рахунок майна, яке залишилось у нього на території Австрійської імперії.⁵³⁴

Відповідно до відомості від 10 січня 1752 р. про жалування офіцерам Гусарського та Пандурського полку, І. Хорват отримував 2096 крб 25 коп. платні на рік, з яких власне жалування – 1800 крб, за раціони – 216 крб, а на денщиків з провіантом та соляними – 80 крб 25 коп.⁵³⁵ Відомо, що всупереч офіційному дозволу, впродовж більше ніж шести років (щонайпізніше з 1756 р. і до 1762 р.) денщиком у нього служив Ларіон Ржевський⁵³⁶ (особа, ймовірно, українського або російського походження). Генерал володів у Новомиргороді дерев'яним будинком з флігелями для челяді та іншими надвірними будівлями; його садиба була оточена липовими алеями з великим садом.⁵³⁷ Також у нього була стайня з дорогими кіньми власного кінного заводу, кількість яких налічувала щонайменше 50 голів⁵³⁸; загалом же І. Хорват привів до Російської імперії понад 200 голів великої рогатої худоби.⁵³⁹ Вартість породистих австрійських скакунів генерала, яких той утримував на своєму хуторі, могла становити до 150 крб кожен⁵⁴⁰, тоді як річна зарплатня рядового новосербського гусара разом з порціями та раціями складала 32 крб.⁵⁴¹ Станом на початок 1757 р., І. Хорвату належало 3 хутори, 42 житлових будинки, 6 дворів з городами, 4 погребі, пасіка та водяний млин,

⁵³³ Воспоминания декабриста Александра Семеновича Гангеблова. – С. 226.

⁵³⁴ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 90–91.

⁵³⁵ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. – С. 152.

⁵³⁶ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 125.

⁵³⁷ Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 61.

⁵³⁸ Известие о происхождении Симеона Степановича Пищевича. – С. 401.

⁵³⁹ Лещиловская И.И. Вказ. праця. – С. 284.

⁵⁴⁰ Посунько О.М. Вказ. праця. – С. 61.

⁵⁴¹ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. – С. 152.

50 тяглових та 14 верхових коней, 300 «кобил з приплодом», 200 волів, 400 корів та телят, 2000 овець та 150 свиней.⁵⁴²

Згідно з відомостями про жителів Миргородського полку, які перейшли на проживання в населені пункти Нової Сербії та Новослобідського козацького полку, станом на 1758 р. генерал-лейтенанту І. Хорвату належали слободи Білецьківка (сучасне село Стара Білецьківка на правобережжі Кременчуцького району Полтавщини) та Онуфріївка (зараз – районний центр Кіровоградщини).⁵⁴³ На фрагменті карти 1772 р. з італійського «Атласу Польщі та Литви» картографа Дж. Ріцці Дзанноні⁵⁴⁴ позначений військовий об'єкт (ймовірно, редут) на річці Мала Вись під назвою *Sicz Generala* (див. Додаток И). Поруч з ним розташовувалась відмежована земельна ділянка, очевидно, під слободу І. Хорвата, пізніше відому як Мала Виска (нині – місто в Кіровоградській області). Для вже згаданої Хорватової слободи Онуфріївки було відмежовано ділянку в окрузі 19-ої роти Пандурського полку.⁵⁴⁵ Ще одна слобода Генеральська (інші назви – Андріївка, Шмитівська) була розташована на крутому вигині р. Велика Вись на південний захід від Новомиргорода. Тут існував хутір, де утримувалась худоба І. Хорвата.⁵⁴⁶ Таким чином, на території Нової Сербії генерал мав у своїй власності чотири слободи.

З огляду на велику зарплатню і майновий стан І. Хорвата, його матеріальна забезпеченість була найбільшою з-поміж усіх новосербських офіцерів. Статки генерала під час керівництва Новою Сербією дедалі збільшувались, тому він масово викупував землі у селян центральних

⁵⁴² РГАДА, ф. 248, оп. 40, кн. 3086, арк. 109–218.

⁵⁴³ Пивовар А.В. Вказ. праця. – С. 242–243.

⁵⁴⁴ Rizzi Zannoni G.A. Carte des Frontieres de Pologne et de Russie, contenant la Partie Meridionale de l'Ukraine et le cours du Dnieper depuis Kiovie jusqu'a la Samara // Режим доступу: <http://igrek.amzp.pl/11767753>. [Електронний ресурс. Дата відвідування: 25.01.2018]

⁵⁴⁵ Пивовар А.В. Вказ. праця. – С. 301.

⁵⁴⁶ Ihnatowski I. Dzieło Kommissyi Granicznej między Ukrainą Polską y Nowo Rossyą. – Warszawa: Drukarnia J. K. Mci Nadworna, 1781. – Cz. 2. – S. 52.

російських губерній, зокрема, Белгородської та Смоленської, внаслідок чого на початок 1760-х рр. І. Хорват мав уже 4313 кріпаків чоловічої статі, без урахування Нової Сербії, яку він, як зазначалось в одній зі скарг, «вважав своїм власним селом».⁵⁴⁷

Так, 18 березня 1753 р. І. Хорват придбав у сержанта лейб-гвардії Семенівського полку графа Ф. Апраксіна Старосалтівську слободу Салтівського повіту Белгородської губернії, де на той час проживало 79 осіб (63 кріпаки та 16 дворових людей). Разом зі слободою генерал отримав у власність поміщицький маєток, греблю на р. Сіверський Донець з водяним млином та чотирма коморами, «в яких на ходу п'ятнадцять коліс», винокурню, орні землі, лісові угіддя та сіножаті, кінний завод, велику та дрібну рогату худобу. По прибутті до Старого Салтова у 1756 р. І. Хорват виявив, що деякі селяни Ф. Апраксіна, як-то родина Шишових, ще в 1743 р. втекли зі слободи. У жовтні того ж року генерал позивався до поручика Смоленського піхотного полку, поміщика В. Пассека зі слободи Спаської, який під час ревізії записав цих кріпаків за собою в подушний податок. 14 жовтня 1756 р. селян Шишових допитали у Салтівській воєводській канцелярії, після чого передали управителю Хорватової слободи М. Чачі, а В. Пассека за утримання чужих селян було віддано під суд.⁵⁴⁸ Близько 1756 р. І. Хорват переселив до 500 осіб зі Старого Салтова до своєї слободи Писарівки, розташованої неподалік (нині – село Верхня Писарівка Вовчанського району Харківської області).⁵⁴⁹

У липні 1755 р.⁵⁵⁰ І. Хорват одержав від імператриці Єлизавети маєтки в Хотмижському повіті Белгородської губернії (зараз – територія Борисівського району Белгородської області Росії) з 1794 кріпаками чоловічої статі.⁵⁵¹

⁵⁴⁷ Цит. за: Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 36.

⁵⁴⁸ ЦДІАК України, ф. 1709, оп. 2, спр. 992, арк. 4–7.

⁵⁴⁹ Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. 4. – Х.: Университетская типография, 1857. – С. 323–324.

⁵⁵⁰ Российский государственный исторический архив, ф. 796, оп. 36, д. 274.

⁵⁵¹ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 138.

Що ж до володінь генерала у Смоленській губернії, то згідно з документами слідчої справи поручика 3-го батальйону фортеці Святої Єлисавети Прокопія Щурова, які датуються 1769 р., І. Хорват до свого заслання володів селом Городище Бобинівського стану Дорогобужського повіту (нині – присілок Сафонівського району Смоленської області Росії).⁵⁵²

Вже після відсторонення генерала від посади, у «Поясненні про незручності в поселених гусарських полках» за підписами дійсного таємного радника, генерал-поручика О. Мельгунова та колишнього головного командира Новосербського поселення генерал-аншефа І. Глебова зазначалась думка І. Хорвата щодо його швидкого просування по службі та отримання у володіння сіл. Він аргументував це тим, що нібито «значною кількістю народу пусте місце заселив та кордон зміцнив».⁵⁵³ Хоча зростання статків І. Хорвата не було прямо пов'язане з його заслугами, наміри генерала виправдати таким чином власне збагачення мали за собою реальні підстави, враховуючи, що рівень довіри до нього з боку імператриці Єлисавети та урядовців Російської імперії тривалий час був достатньо високим.

3.2. Вплив діяльності І. Хорвата на стан церковно-освітньої сфери в Новій Сербії

Згідно з указом Сенату від 29 грудня 1751 р., переселенцям до Нової Сербії дозволялось засновувати при своїх поселеннях церкви, про що було наказано повідомляти Сенат. Зарплатню за рахунок казенної суми, виділеної поселеним полкам, мали отримувати лише священики при полкових церквах; інших священнослужителів, як і створені у майбутньому школи, поселенцям необхідно було утримувати за власний кошт.⁵⁵⁴ Дозвіл на будівництво церков і шкіл у Новій Сербії, а також вказівки щодо виплат жалування священикам та

⁵⁵² ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 2251, арк. 1–3.

⁵⁵³ РГАДА, ф. 10, оп. 3, д. 370, арк. 122.

⁵⁵⁴ ПСЗ. – Т. 13. – С. 574.

вчителям згідно з Військовим статутом були підтверджені в указній грамоті І. Хорвату від 11 січня 1752 р.⁵⁵⁵

Що стосується церков, які вже існували на території задніпрських місць до приходу балканських колоністів, то згідно з Сенатським указом від 9 серпня 1754 р., попереднім мешканцям краю під час їхнього переселення наказувалось такі храми «в задоволення поселених сербів [з собою] не звозити». Натомість, аналогічні церкви мали бути побудовані у нових місцях проживання переселених «безуказного поселення обивателів» за рахунок коштів з казенної суми, виділеної російським урядом на розвиток Нової Сербії. Відповідальність за це покладалась на головного командира Новосербського поселення генерал-майора І. Глебова.⁵⁵⁶

Першопочатково після заснування Нової Сербії у церковному відношенні вона підпорядковувалась Київському митрополиту, який також призначав архімандритів і священників на території вольностей Запорозької Січі.⁵⁵⁷ І. Хорват неодноразово звертався до Київського митрополита Тимофія Щербацького з проханням «прийняти у відомство своєї митрополії священників вихідців»⁵⁵⁸ через нерозуміння місцевими священнослужителями українського походження переселенців, що сповідались сербською мовою.⁵⁵⁹ Пізніше, у 1756 р. Новосербське поселення було переведене під управління Переяславсько-Бориспільської єпархії.⁵⁶⁰

⁵⁵⁵ Там само. – С. 583.

⁵⁵⁶ ПСЗ. – Т. 14. – С. 191.

⁵⁵⁷ Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. – С. 32.

⁵⁵⁸ Цит. за: Д-ский В. Сербские выходцы в Новороссии и их духовенство // Киевская старина. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1904. – Т. 84. – С. 107; Гнатюк В. Зносини українців з сербами // Науковий збірник, присвячений професорові Михайлові Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). – Львів: Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1906. – С. 389.

⁵⁵⁹ ЦДІАК України, ф. 127, оп.1020, спр. 2209, арк. 1–2.

⁵⁶⁰ Скальковский А. Вказ. праця. – С. 32; Арсений, архимандрит. Вказ. праця. – С. 282.

Діяльність І. Хорвата у сфері церковного життя Нової Сербії значною мірою була спрямована на здійснення протекції сербських священиків, які переселялись до Російської імперії. Ще на початку жовтня 1751 р. з Австрійської імперії в українські землі прибув ієромонах Арсеній Сергієвич, який просив у Київського митрополита Т. Щербацького благословення священнодіяти та проживати під керівництвом І. Хорвата разом з сербами, що прибули з Військового кордону. Про дозвіл ієромонаху здійснювати церковну службу та навчати дітей сербських поселенців просив митрополита як через офіцерів, так і особисто також й І. Хорват. А. Сергієвич отримав від Т. Щербацького благословіння на службу та відповідну грамоту, і в донесенні від 24 травня 1752 р. просив надати йому додаткову інструкцію з рекомендацією до І. Хорвата та головного командира Новосербського поселення І. Глебова задля його забезпечення церковною парафією та місцем проживання.⁵⁶¹

Наприкінці жовтня – на початку листопада 1751 р. І. Хорват письмово клопотав перед Київським митрополитом Т. Щербацьким за вихідця з Австрійської імперії священика Петра Булича, який 30 жовтня 1751 р. просив митрополита про благословення священнодіяти на території Нової Сербії. Ще до переселення в українські землі П. Булич отримав ієрейську грамоту від Арадського митрополита Ісаї, однак потребував підтвердження дозволу на церковнослужіння від Київського митрополита. 7 листопада 1751 р. Т. Щербацький дозволив П. Буличу здійснювати службу в церквах на території Нової Сербії, що підпорядковувались Київській єпархії, а також відправляти християнські обряди новосербським гусарам.⁵⁶²

У березні 1752 р. І. Хорват просив Київського митрополита Т. Щербацького дати дозвіл на проведення служби у похідній Миколаївській церкві-наметі Гусарського полку, яку переселенці привезли з собою з Військового кордону. Київський митрополит віддав розпорядження

⁵⁶¹ ІР НБУВ, ф. 160, спр. 1101, арк. 1 і зв.

⁵⁶² Державний архів Одеської області, ф. 37, оп. 1, спр. 557, арк. 48 і зв.

Крилівському протопопу Симеону Петрову освятити іконостас, вівтарний посуд, священницький одяг, церковні книги та інше начиння і відправив до похідної церкви антиминос⁵⁶³ (защиту в хустині частину мощей святих, які є необхідною умовою для служби літургії). У 1752 р. священником Миколаївської церкви було призначено П. Булича.⁵⁶⁴

Влітку 1752 р. І. Хорват запросив з Австрійської імперії до Нової Сербії сербського священника Михайла Вані. На прохання останнього від 5 серпня того ж року, задля уможливлення зустрічі М. Вані з І. Хорватом Київська губерньська канцелярія надала священнику тимчасове житло у Києві та «прогонні кошти» для забезпечення поїздки до новосербських земель і назад. Священник вирушив до генерала, як зазначалось у його паспорті, «для деякої цікавої справи»⁵⁶⁵; справжня ж мета його візиту, згідно з документом, невідома. До прибуття в українські землі М. Вані був ченцем монастиря Ходош-Бодрог у Банаті, звідки був відправлений до Відня з метою закупівлі необхідних товарів, але витратив монастирські кошти і, не маючи змоги повертатись назад, приєднався до переселенців в Російську імперію у якості священника.⁵⁶⁶

12 жовтня 1752 р. у поданні до Київського митрополита Т. Щербацького І. Хорват просив надати сан протоієрея священнику Гусарського полку П. Буличу, дозволивши тому як іноземному громадянину лишитись на церковній службі в Новій Сербії на сприятливих умовах.⁵⁶⁷ Вже 23 жовтня в канцелярії Київської митрополії П. Булич письмово зобов'язався, що в разі дозволу від митрополита на священнослужіння та відправлення ним християнських обрядів на території Крилівської протопопії (новосербська одиниця церковно-адміністративного устрою з центром у м. Крилові Пандурського полку, нині – затоплене водами Кременчуцького водосховища),

⁵⁶³ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 2159, арк. 1–2 і зв.

⁵⁶⁴ Пивовар А.В. Вказ. праця. – С. 117–119.

⁵⁶⁵ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 2192, арк. 6–7.

⁵⁶⁶ Костиш М. Вказ. праця. – С. 42–43.

⁵⁶⁷ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 2136, арк. 1.

він надаватиме церковні послуги тільки «новоприбулим сербам». При цьому мались на увазі всі вихідці з Балкан православного віросповідання; священник запевняв, що він в жодному разі не здійснюватиме укладення шлюбів та хрещення людей з інших парафій. П. Булич зобов'язався регулярно у визначений час подавати до Київської митрополії відомості про реєстрацію новонароджених, укладення шлюбів, сповіді та відспівування померлих. У тому разі, якби священник порушив ці зобов'язання, йому загрожував би штраф та позбавлення протоієрейського титулу.⁵⁶⁸

Прохання І. Хорвата в результаті залишилось незадоволеним, і в наданні сану протоієрея П. Буличу було відмовлено.⁵⁶⁹ Однак завдяки подальшому клопотанню генерала перед Київським митрополитом Т. Щербацьким, П. Булич, зрештою, отримав архієрейське благословення і 26 травня 1756 р. став на чолі Новомиргородської протопопії.⁵⁷⁰ Тривалий час він очолював протопопію, будучи звільненим зі служби лише ближче до своєї смерті в 1797 р.⁵⁷¹

18 січня 1755 р. І. Хорват звернувся до Крилівського протопопа С. Петрова з проханням відправити до Київського митрополита ієрея Данила Левицького для отримання ним грамоти настоятеля. Д. Левицький, який був уродженцем м. Черкаси, ще з 1752 р. через примушування до переходу в греко-католицьку віру шукав православну парафію поза межами польських володінь на Правобережжі. 20 січня 1753 р., після клопотань офіцерів та рядових гусарів, він отримав грамоту від Київського митрополита Т. Щербацького з дозволом на пошук парафії. Станом на січень 1755 р., вакантною була парафія на території 17-ої роти Гусарського полку (Дмитрівський шанець, нині – село Дмитрівка Знам'янського району Кіровоградщини), оскільки колишній ієрей тамтешньої Успенської церкви

⁵⁶⁸ Там само, арк. 2.

⁵⁶⁹ Там само, арк. 3 і зв.

⁵⁷⁰ ДАОО, ф. 37, оп. 1, спр. 557, арк. 49-51; Пивовар А.В. Вказ. праця. – С. 117-119.

⁵⁷¹ ДАОО, ф. 37, оп. 1, спр. 557, арк. 44-45.

Іоан Токаревський був переведений з Нової Сербії до слободи Мурзинки Новослобідського козацького полку⁵⁷² (Нова Прага, Олександрійський район). Д. Левицький виявив бажання священнодіяти при 17-ій роті і зобов'язувався залишитись у приході Успенської церкви довічно. Завдяки клопотанням І. Хорвата 12 січня 1755 р. за Д. Левицького поручилося понад 30 осіб, серед яких обер-офіцери та унтер-офіцери,⁵⁷³ і Т. Щербацький дозволив йому здійснювати службу в Дмитрівському шанці.⁵⁷⁴

У залученні православного духовенства з Австрійської імперії до Нової Сербії брали участь також члени родини І. Хорвата. Так, таємні зустрічі з сербськими священниками у Нові-Саді здійснював брат генерала Дмитро Хорват – колишній граничар Помориського Військового кордону, який також перейшов на російську службу. У лютому 1755 р. такою діяльністю з його боку зацікавилась місцева влада комітату Бач-Бодрог (Воєводина).⁵⁷⁵

Ще один аспект впливу діяльності І. Хорвата на церковне життя Нової Сербії полягав у сприянні розвитку церковного будівництва. Так, 8 вересня 1752 р. генералом було закладено дерев'яну церкву Різдва Богородиці у Новомиргороді⁵⁷⁶, пожертви на яку збирали місцеві жителі та запорожці ще до переселення вихідців з Балкан на територію Нової Сербії. Настоятелем майбутнього храму тоді було обрано ієрея Максима Данилова, який 24 червня 1751 р. отримав від Київського митрополита Т. Щербацького грамоту на будівництво церкви⁵⁷⁷, однак у 1752 р. ним став вікарій

⁵⁷² ІР НБУВ, ф. 160, спр. 1066, арк. 4–6.

⁵⁷³ Там само, арк. 7 і зв.

⁵⁷⁴ Там само, арк. 8 і зв.

⁵⁷⁵ Архив Војводине. – Бачко-Бодрошка жупанија. VIII/2, бр. 17. – Demetrije Horvath, ruski kapetan, ranije pomoriški graničar, drži tajne sastanke sa srpskim sveštenstvom u Neoplanti. – 1755 godina. – 1-2 l.

⁵⁷⁶ Патенко С., протоиерей. Город Новомиргород, его храмы и духовное управление // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1880. – № 13. – С. 390.

⁵⁷⁷ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 1820, арк. 52–63; Патенко С., протоиерей. Сведения о новомиргородском Николаевском соборе // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1866. – № 24. – С. 63.

Яків Суперфієнович.⁵⁷⁸ Церква Різдва Богородиці розташовувалась в центральній частині населеного пункту і вважалась купецькою.⁵⁷⁹

У 1752 р. для спорудження кам'яної церкви Успіння Богородиці на території Новомиргородського шанцю І. Хорват запросив до Нової Сербії київського архітектора Степана Стобанського та уклав з ним відповідний контракт. Архітектор, який прибув до Новомиргорода ще в жовтні 1752 р.⁵⁸⁰ і отримав наперед понад 1 тис. крб, порушив договір, і не розпочавши навіть підготовчих робіт, виїхав до Глухова. Це викликало обурення І. Хорвата, який 22 липня 1754 р. поскаржившись київському віце-губернатору І. Костюріну та вимагав повернення йому коштів за рахунок стягнення з київського майна архітектора. 16 серпня 1754 р. І. Костюрін доповідав про це членам Генеральної військової канцелярії та віддав розпорядження відправити С. Стобанського до Києва.⁵⁸¹

Одним з наймасштабніших церковних будівництв, запланованих І. Хорватом у Новій Сербії, було спорудження Миколаївського собору на території Новомиргородського шанцю.⁵⁸² Побутує помилкова думка, що датою початку його спорудження є 1752 р., однак враховуючи значну кількість необхідних матеріалів для будівництва цієї кам'яної споруди, а також прибуття переселенців до Нової Сербії навесні 1752 р., за такий короткий термін цього відбутись не могло. Очевидно, таке твердження почало тиражуватись в історіографії після публікації архієпископом Гавриїлом у 1848 р. «Хронологіко-історичного опису церков єпархії Херсонської та Таврійської», де зазначалось, що «початок новомиргородської церкви, нині

⁵⁷⁸ Пивовар А.В. Вказ. праця. – С. 117–119.

⁵⁷⁹ Патенко С. Город Новомиргород, его храмы и духовное управление. – С. 402.

⁵⁸⁰ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 12070, арк. 1–4 і зв.

⁵⁸¹ Там само, арк. 13 і зв.

⁵⁸² Патенко С., протоиерей. Город Новомиргород, его храмы и духовное управление // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1880. – № 13. – С. 391; Мокрицький О.В. Історія Новомиргородського району. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2004. – С. 53.

соборної, цілком ймовірно має належати до 1752 року».⁵⁸³ Свою назву собор одержав за аналогією до церкви у шанці Печка неподалік м. Араду на Помориському Військовому кордоні, звідки І. Хорват прибув зі своїми офіцерами.⁵⁸⁴ Враховуючи незначну кількість населення Новомиргорода на початковому етапі існування Нової Сербії, Миколаївський собор будувався не за кошти прихожан, а за рахунок загальної суми, асигнованої російським урядом адміністрації І. Хорвата на облаштування краю.⁵⁸⁵

Роботи зі спорудження Миколаївського собору розпочалися у 1754 р. під керівництвом С. Стобанського, однак після смерті архітектора зведення церкви було призупинене на тривалий час.⁵⁸⁶ До того ж, вдова зодчого Марія скаржилась на те, що І. Хорват відібрав у неї майно (очевидно, в якості компенсації за привласнені С. Стобанським кошти).⁵⁸⁷ Відомостей про точну дату завершення спорудження собору немає. Станом на 28 лютого 1760 р. офіцери Новосербського корпусу засвідчували, що І. Хорват за власний кошт заготовив усі потрібні матеріали для будівництва кам'яної соборної церкви в Новомиргородському шанці і відрядив для цього майстрів, тому влітку 1760 р. будівельні роботи мають розпочатись.⁵⁸⁸ Ймовірно, спорудження собору було остаточно завершено у 1760-ті рр.

24 червня 1758 р. І. Хорват просив Переяславського єпископа Гервасія дозволити закласти церкву в Єреминобальському шанці (Мартонош, 8-а рота Гусарського полку), у відповідь на що єпископ відправив генералові грамоту з благословенням будівництва. Напередодні, 2 червня генерал клопотав перед

⁵⁸³ Гавриил, архиепископ. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // ЗООИД. – Одесса: Городская типография, 1848. – Т. 2. – С. 143.

⁵⁸⁴ Церовић Љ. Јован Хорват – вођ прве сеобе срба у Руско царство. – С. 190-191.

⁵⁸⁵ Патенко С., протоиерей. Город Новомиргород, его храмы и духовное управление // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1880. – № 13. – С. 392; Мокрицький О.В. Вказ. праця. – С. 54.

⁵⁸⁶ Церовић Љ. Срби у Украјини. – С. 72–73.

⁵⁸⁷ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 187 і зв.

⁵⁸⁸ Арсений, архимандрит. Вказ. праця. – С. 295–297.

Переяславським єпископом щодо посвячення дячка Іванова у священники.⁵⁸⁹ Також за сприяння І. Хорвата за його власний кошт у 1761 р. на території Новомиргородського шанцю було закладено дерев'яну Михайлівську церкву, настоятелем якої був призначений протоієрей П. Булич, а ктиторами поручики Костянтин Алтипармак, Феодосій Доча та Михайло Чача.⁵⁹⁰

У жовтні 1761 р. І. Хорват клопотав перед Переяславським єпископом Гервасієм Линцевським щодо дозволу на будівництво церкви в ім'я Святої Варвари у його власній слободі Хорватівці (інша назва – Білецьківка) на території Пандурського полку, між Криловим та Табурищем. У слободі на той час існувало 30 дворів, де мешкало українське населення, здебільшого вихідці з польських територій. Єпископ благословив заснування церкви і дав розпорядження Крилівському протопопу С. Петрову обрати гідне місце для церкви та закласти будівництво, про що повідомити в Переяславську духовну консисторію.⁵⁹¹ Станом на 1772–1774 рр., у «слободі панській, Хорватовій Висці» Чорного гусарського полку (інша назва – Нова Виска, майбутнє м. Мала Виска, в роки існування Нової Сербії належала І. Хорвату) розташовувалась дерев'яна однопрестольна церква Різдва Іоана Предтечі. Священиком при ній був Іоан Данилов з грамотою 1763 р. від Переяславського єпископа Г. Линцевського.⁵⁹² Таким чином, І. Хорватом було вперше започатковано церкви у приватних слободах на землях Нової Сербії.

З 1752 по 1760 рр. інтереси І. Хорвата та Найсвятішого правлячого Синоду Російської імперії були спрямовані на зміцнення церковних структур

⁵⁸⁹ Сборник Гавриила, архиепископа Екатеринославского, Херсонского и Таврического // ЗООИД. – Одесса: Типография Х. Алексомати, 1868. – Т. 7. – С. 311.

⁵⁹⁰ Свинцева закладна табличка церкви Архістратиґа Михаїла в Новомиргородському шанці, 1761 р. // Музейна кімната Новомиргородської міської ради, од. зб. 1; Патенко С. Вказ. праця. – С. 402.

⁵⁹¹ ЦДІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 332, арк. 1–4 і зв.

⁵⁹² Макаревский Ф. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии: Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия. – Екатеринослав: Типография Я.М. Чаусского, 1880. – Вып. 1. – Репринтне видання: Дніпропетровськ, 2000. – С. 1038–1041.

в Новій Сербії і в цілому збігались. Синод видавав численні постанови про безкоштовне виділення коштів, церковних книг, одягу та начиння для потреб новосербських церков.⁵⁹³ 23 березня 1753 р. Сенат повідомляв Синоду про те, що 11 березня І. Хорват доповів урядовцям про намір «при поселенні першої роти, де він своє житло з родиною взяв» за власний кошт збудувати кам'яний монастир, також на честь Миколи Чудотворця. Члени Сенату визнали ініціативу генерала цілком корисною та бажаною і просили Синод забезпечити майбутній монастир церковними книгами та коштами до 3 тис. крб на рік з загальної новосербської суми.⁵⁹⁴ Згодом І. Хорват домігся від Сенату також щорічної субсидії в 1 тис. крб на церковні потреби.⁵⁹⁵

Ще восени 1752 р. І. Хорват направив до місця запланованого спорудження монастиря архітектора і забезпечив його матеріалами, аби той вже навесні наступного року розпочав роботу.⁵⁹⁶ Можливо, мова йде саме про вже згаданого вище С. Стобанського. І. Хорват зобов'язувався здійснити будівництво за власний кошт і висунув пропозицію призначити управителем монастиря архімандрита-грека Іоакима Ралова з Афону, а тимчасовим місцеблюстителем – ігумена Афанасія Мілютиновича, який переселився з сербських земель до Російської імперії. Сенат позитивно відреагував на пропозиції І. Хорвата, про що послав йому 23 березня 1753 р. відповідні укази. 5 квітня того ж року подання І. Хорвата були схвалені й Синодом.⁵⁹⁷

Згодом, навесні 1753 р. ігумен А. Мілютинович був направлений до Нової Сербії, але вже невдовзі (не пізніше 1755 р.) І. Хорват вислав його звідти через «непостійне проживання» та за підозрою у співпраці з гайдамаками.

⁵⁹³ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 185.

⁵⁹⁴ ПСЗ. – Т. 15. – С. 519; Арсений, архимандрит. Вказ. праця. – С. 277–279; Бажова А.П. Русско-югославянские отношения во второй половине XVIII в. – С. 120.

⁵⁹⁵ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 36.

⁵⁹⁶ Арсений, архимандрит. Вказ. праця. – С. 279.

⁵⁹⁷ Шляховий К. Архімандрит Софроній Добрашевич та Новосербський монастир // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 289.

6 травня 1756 р. генерал доповідав у Сенат, що він вже розпочав будівництво Миколаївського собору в Новомиргороді, а як тільки йому надійде дозвіл щодо будівництва у Новій Сербії монастиря, він почне і його спорудження. Настоятелем обителі І. Хорват хотів бачити архімандрита Софронія Добрашевича з міста Валево на території володінь Османської імперії (Центральна Сербія), де також розташовувався Свято-Миколаївський монастир. 1 липня 1756 р. Синод розпорядився привести до присяги С. Добрашевича і відправити його до Нової Сербії на службу в приходських церквах. По його прибутті туди І. Хорват одразу виплатив архімандриту всю суму, що належала йому згідно з рішенням Синоду – частину жалування за чотири місяці 1756 р. та всі 350 крб за 1757 р. наперед, що дало змогу С. Добрашевичу придбати собі в Новомиргороді житло. Місце під майбутній монастир першопочатково було відведене за три версти на схід від Новомиргородського шанцю; монастирю мали належати 370 десятин орних земель та сіножатей, а також 200 десятин лісових угідь для пасіки у Чутянському лісі.⁵⁹⁸

І. Хорват через Сенат прагнув домогтись дозволу Святійшого Синоду на заснування в Новій Сербії архімандрії – окремої єпископської кафедри, яку мав очолювати один зі священників-переселенців, обраний мешканцями Нової Сербії і затверджений Синодом.⁵⁹⁹ 25 червня 1754 р. до Київської духовної консисторії надійшло звернення від генерала з проханням наказати наміснику церкви в селі Табурище (затоплене Кременчуцьким водосховищем; частина збереглась у межах м. Світловодськ) разом з іншими священниками його відомства, які «на той бік Дніпра депендували» (тобто, у церковному відношенні підпорядковувались протопопіям на Лівобережжі українських

⁵⁹⁸ Арсений, архимандрит. Вказ. праця. – С. 281–291.

⁵⁹⁹ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 156–157; Шляховий К. Вказ. праця. – С. 289; Чернописский И. Причины асимилиции сербов в религиозно та мовно спорідненому середовищі // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 355.

земель) надалі перебувати у відомстві духовних справ Нової Сербії.⁶⁰⁰ Такі заходи І. Хорвата свідчать про прагнення генерала до встановлення певної автономії православної церкви на території Новій Сербії. Однак 5 липня 1756 р.⁶⁰¹ Нову Сербію було переведено з Київської митрополії в управління Переяславського єпископа, що викликало незадоволення генерала⁶⁰² та спричинило його затяжний конфлікт з єпархіальним архієреєм Г. Линцевським.⁶⁰³

Відомо, що І. Хорват затримував жалування полковим священикам, оплата яким повинна була здійснюватись за штатом з новосербської суми. Зокрема, він не заплатив кошти у сумі 127 крб 74 коп. священикам І. Драгітєєвичу та С. Маринковичу.⁶⁰⁴ Посилаючись на 12-й пункт грамоти імператриці Єлизавети, яким було наказано будувати та утримувати в Новій Сербії церкви і виплачувати жалування за казенний кошт лише полковим священикам, 10 червня 1754 р. І. Хорват письмово виклав власні пропозиції з приводу церковного устрою на території всієї Нової Сербії. 6 липня того ж року Крилівський протопоп С. Петров подав ці пропозиції Київському митрополиту Т. Щербацькому.⁶⁰⁵

За пропозиціями І. Хорвата до митрополита, при кожній приходській церкві у Новій Сербії повинно було бути по п'ять церковнослужителів, серед яких священик, три дячки та пономар. Священиків та дячків місцевих церков командири шанців повинні були наділити належною кількістю орних земель, лісових угідь та сіножатей.⁶⁰⁶ Надання церковнослужителям землі на той час було нововведенням, і запроваджувалось І. Хорватом через високе становище

⁶⁰⁰ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 2563, арк. 6.

⁶⁰¹ Арсеній, архимандрит. Вказ. праця. – С. 282.

⁶⁰² Загоровский Е. Вказ. праця. – С. 45.

⁶⁰³ Покровский И.М. Русские епархии в XVI–XIX вв., их открытие, состав и пределы. Опыт церковно-исторического, статистического и географического исследования. – Казань, 1913. – Т. 2. – С. 667–672.

⁶⁰⁴ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 30.

⁶⁰⁵ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 2472, арк. 2.

⁶⁰⁶ Там само, арк. 2 і зв.

духовенства у сербському суспільстві, пов'язане, ймовірно, з більшою релігійністю сербів відносно місцевого українського населення. Проте ці ідеї генерала не були реалізовані через супротив з боку Синоду та нестачу коштів на утримання за штатом п'яти церковнослужителів.

Головною новацією І. Хорвата у церковній сфері на території краю було встановлення визначеної платні усім священикам з доходів парафії від кожного обряду чи таїнства: хрещення, вінчання (плата за другий та третій шлюб була більшою), миропомазання, соборування, освячення води, панахиди та різноманітних молебнів і молитов (пасхальних, акафісту, парастасу, сорокоусту, заздравних та поминальних служб, обідніх тощо). Додатково кожен одружений прихожанин міг щорічно дати священику по півчверті зерна «за своїм достатком». Для дячків запроваджувалась щорічна заробітна платня в 15 крб з «церковних коштів» (без урахування жалування з відправлення кожного обряду, виплата якого мала здійснюватись на розсуд священика), для пономарів – 9 крб щорічно. Крім того, дячки, які мали право навчати дітей, повинні були брати 1 крб з кожного учня на рік (незалежно від того, чи успішним для дитини було це навчання), а взимку з кожного двору, де проживає учень – додатково одну підводу дров.⁶⁰⁷

Окремим пунктом І. Хорват висував пропозиції щодо устрою соборних церков. Так, при кожному соборі (окрім настоятеля, трьох дячків та пономаря) мав бути вікарій та диякон, у протоієрея – «духовних справ писар». Землею ці особи окремо не наділялись, і отримували її виключно з тих наділів, що визначались командирами шанців для потреб інших церковнослужителів. Вирішення питань щодо матеріального забезпечення вікаріїв, дияконів та писарів покладалось на розсуд полкових священиків з доходів парафії.⁶⁰⁸

Згідно з розпорядженням І. Хорвата, з службовців чи інших новопоселених «до церкви Божої ревних і старанних» осіб за спільною

⁶⁰⁷ Там само, арк. 4 зв.

⁶⁰⁸ Там само, арк. 5 зв.

згодою мирян та духовенства Нової Сербії необхідно було обирати ктиторів – церковних старост, що завідували фінансами. На відміну від священнослужителів, землю їм додатково не виділяли, і вони повинні були користуватись виключно власними наділами. Для забезпечення церков воском, вином та іншими потребами І. Хорват рекомендував ктиторах та священикам мати пасіки в дачах священнослужителів чи ротних землях. До облаштування пасік ктиторах тимчасово надавалось право збирати милостиню серед новосербських військовослужбовців (формально добровільну, однак під контролем ротних командирів, «що кому Бог по серцю покладе»)⁶⁰⁹ Ктитори повинні були завідувати усіма пожертвами на церкву; нагляд за цією сумою також доручався священику. Контролювати рух церковних коштів повинні були командири рот, задля чого ктитори щорічно повинні були складати звіти про прибутки та витрати на церковні справи. У разі фінансових порушень ротні командири мали їх негайно виявляти і доповідати про це у полковій канцелярії. Вплив командирів рот на церковні справи у краї був досить сильним: для прикладу, виключно за їхнього письмового дозволу могли відбуватись обряди вінчання мешканців новосербських поселень.⁶¹⁰

І. Хорват запропонував Київському митрополиту дозволити успадкування парафій на території краю дітьми настоятелів тих храмів, які існували ще до переселення сюди балканських колоністів. На прохання самих священиків, ктиторів таких церков (ці особи були здебільшого українського походження) пропонувалось залишити на своїх посадах довічно.⁶¹¹

У межах Нової Сербії І. Хорват забороняв священикам та іншим служителям культу використовувати власні житла в якості заїжджих дворів; натомість дозволяв створювати винокурні з метою виготовлення та продажу горілки. Щоправда, це стосувалось виключно оптової торгівлі: утримання

⁶⁰⁹ Там само, арк. 2–4.

⁶¹⁰ Там само, арк. 4–5 і зв.

⁶¹¹ Там само, арк. 2–5 і зв.

шинків та роздрібний продаж алкогольних напоїв «за непристойністю» цієї справи генерал, який сам займався шинкарством, священнослужителям забороняв. Усім церковнослужителям дозволялось використовувати по господарству тимчасових найманих робітників «з малоросіян та вихідців з Польщі».⁶¹²

Новосербський монастир в околицях адміністративного центру Нової Сербії в результаті збудовано так і не було. В 1757 р. ієромонах Ісакій та ще троє ченців заклали поряд з Дмитрівським шанцем у Чорному лісі скит і Спасо-Преображенську церкву⁶¹³, обґрунтовуючи це тим, що монахам неприпустимо жити в Новомиргороді серед світських осіб. І. Хорват дав на це особисту згоду, 20 січня 1757 р. видавши першу салвогардію (охоронну грамоту) про виділення під будівництво у Чорному лісі монастиря частини земель 17-ої роти Гусарського полку; 8 березня того ж року він підтвердив свій намір виданням другого розпорядження і дозволив ченцям користуватись угіддями та будуватись у Чутянському лісі. На закладення тут церкви І. Хорват особисто виділив 50 крб з казначейства і надав у користування млин поблизу монастирського подвір'я.⁶¹⁴

На мапі італійського картографа Дж. Ріцці Дзанноні, опублікованій у 1772 р., позначена культова споруда на північ від Чорного лісу, між Цибулівським (15-та рота) та Дмитрівським (17-та рота) шанцями, на правому березі р. Інгулець.⁶¹⁵ Ймовірно, це Свято-Миколаївський монастир, будівництво якого було розпочате неподалік колишнього села Ухівка⁶¹⁶ (на південний схід від сучасного села Веселий Кут Знам'янського району), але так і не було завершене. У 1759 р. між І. Хорватом та ченцями Свято-

⁶¹² Там само, арк. 4 і зв.

⁶¹³ Канцелярія Новосербського корпусу. – С. 372.

⁶¹⁴ Арсеній, архимандрит. Вказ. праця. – С. 285–289.

⁶¹⁵ Rizzi Zannoni G.A. Carte des Frontieres de Pologne et de Russie, contenant la Partie Meridionale de l'Ukraine et le cours du Dnieper depuis Kiovie jusqu'a la Samara // Режим доступу: <http://igrek.amzp.pl/11767753>. [Електронний ресурс. Дата відвідування: 25.01.2018]

⁶¹⁶ Пивовар А.В. Вказ. праця. – С. 301.

Миколаївського монастиря, що будувався, виник конфлікт, причиною якого стала сварка генерала з архімандритом С. Добрашевичем, який звинувачував І. Хорвата у зловживанні владними повноваженнями.⁶¹⁷ Підставою для цього стало те, що першопочаткове сприяння І. Хорвата будівництву монастиря змінилось на пряму протидію: генерал з невідомих причин почав робити ченцям перешкоди, посиляючись на те, що монастир будується на землях, відведених одній з новосербських рот.⁶¹⁸

Вже у липні 1759 р. архімандрит С. Добрашевич доповідав Переяславському єпископу Г. Линцевському про заборону подальшого будівництва монастиря та руйнування споруд на монастирському подвір'ї, ініційоване І. Хорватом. Спочатку генерал намагався заперечити це і запевняв єпископа, що будівництво триває, й він особисто дав на це дозвіл та кошти, виділив землі, що належали його сину-капітану. Поряд з тим, генерал звинуватив ченців у переховуванні гайдамаків та зброї, а самого С. Добрашевича – у ненадійності та «неспокійному його проживанню», забажавши вислати його вглиб Російської імперії. У листі до Г. Линцевського І. Хорват запевняв Переяславського єпископа, що саме завдяки його власним старанням архімандрит «найвищою милістю користується», і в Австрійській імперії той не міг би мати такі земельні наділи й жалування, які отримав у Новій Сербії. В результаті Сенат у цьому конфлікті підтримав І. Хорвата.⁶¹⁹

За свідченнями архімандрита С. Добрашевича, одразу після повернення І. Хорвата з Санкт-Петербурга у 1759 р. той знищив свої салвогардії та інші документи, що підтверджували його прохання заснувати монастир. Генерал віддав наказ капітану Христофору Герничу зруйнувати фундамент монастиря, вигнав з монастирського подвір'я майстрів, ченців та мешканців понад шести хат, що знаходились там, а також відібрав у них луку. 1 грудня 1759 р. за наказом І. Хорвата біля власного будинку архімандрита підстерегли троє

⁶¹⁷ Канцелярія Новосербського корпусу. – С. 372.

⁶¹⁸ Шляховий К. Вказ. праця. – С. 291.

⁶¹⁹ Цит. за: Арсений, архимандрит. Вказ. праця. – С. 286–288.

озброєних гренадерів Новомиргородського гарнізону і не впустили його у своє помешкання. Дев'ять днів С. Добрашевич був змушений поневірятись на квартирі чужого гусара, аж поки генерал не повідомив йому про остаточне вислання з Нової Сербії і заборону будівництва монастиря. Ризницю та церковну літературу з будинку архімандрита за наказом І. Хорвата було перенесено до церкви Різдва Богородиці на території Новомиргородського шанцю.⁶²⁰

У остаточній ліквідації монастирського будівництва та вигнанні Добрашевича Священний Синод 7 квітня 1760 р. побачив особисті амбіції генерала й став на бік архімандрита. Синод повернув С. Добрашевича назад, а І. Хорвата закликав не втручатися в духовне життя Нової Сербії.⁶²¹ Сам архімандрит та деякі інші духовні особи наклали на І. Хорвата епітимію і скаржились на те, що він не виконує розпорядження Синоду і самочинно змінює на посадах духовенство.⁶²² Переяславський єпископ Г. Линцевський натякав генералу, що за такі дії мирян взагалі належить відлучати від церкви.⁶²³ С. Добрашевич, у свою чергу, продовжував скаржитись, що І. Хорват за 1757–1758 рр. не повністю виплатив йому кошти на утримання монастиря, а за 1759–1760 рр. взагалі нічого не заплатив.⁶²⁴ Тяганина архімандрита С. Добрашевича з І. Хорватом з приводу заборони останнім будівництва монастирського подвір'я та храму в урочищі Ухівка при Чорному лісі, згідно з документами канцелярії Новосербського корпусу, тривала з серпня 1759 до грудня 1765 рр.⁶²⁵

В другій половині 1750-х рр. І. Хорват намагався втілити в життя свій задум по створенню окремої єпархії на новосербських землях і клопотав у Санкт-Петербурзі про призначення до Нової Сербії колишнього

⁶²⁰ Там само. – С. 289–292.

⁶²¹ ПСЗ. – Т. 15. – С. 518; Шляховий К. Вказ. праця. – С. 291–292.

⁶²² Скальковский А. Вказ. праця. – С. 62.

⁶²³ Арсений, архимандрит. Вказ. праця. – С. 287–288.

⁶²⁴ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 178.

⁶²⁵ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 86 зв.

Далматинського єпископа Симеона Концаревича.⁶²⁶ Саме цьому питанню був присвячений візит І. Хорвата до столиці у 1758 р., коли відносини між ним та архімандритом С. Добрашевичем, очевидно, вже були напруженими.⁶²⁷ Кандидатуру С. Концаревича підтримала частина новосербського офіцера, зокрема, 17 лейтенантів, 14 поручиків, 9 капітанів, 3 прем'єр-майори та один підполковник.⁶²⁸ Вищі ієрархи російської православної церкви виступили категорично проти ініціативи І. Хорвата зі створення в Новій Сербії окремого єпископства. Разом з тим, у жовтні 1758 р. близько 500 далматинських сербів, очолюваних С. Концаревичем, прибули до Києва.⁶²⁹

У проханні до Святійшого Синоду від 22 березня 1759 р. про прийняття російського підданства та надання місця служби, С. Концаревич зазначав, що хоча І. Хорват і запросив його до Нової Сербії й він пристав на таку пропозицію, йому відомо, що монастиря там поки що немає і не будується, тож перебувати йому просто ніде.⁶³⁰ 13 березня 1760 р. єпископ писав Синоду про конфлікт, який виник у нього з І. Хорватом торік: С. Концаревич був ошуканий І. Хорватом, який скористався незнанням ним місцевих порядків та мови, змусив підписати не вигідну угоду і погрожував єпископу вигнанням за кордон.⁶³¹ У результаті С. Концаревич зі своїм сином був змушений виїхати до Слов'яносербії.⁶³² Синод запропонував єпископу залишитись на проживання в Києво-Печерській лаврі, проте той перебрався до Петропавлівського монастиря на Подолі, де й помер 26 серпня 1769 р.⁶³³

⁶²⁶ Шляховий К. Вказ. праця. – С. 291.

⁶²⁷ Арсеній, архимандрит. Вказ. праця. – С. 294.

⁶²⁸ Рачуница А. Разлози сеобе срба из Далмације у Руско Царство током 18. вијека // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 60.

⁶²⁹ Чернопиский І. Вказ. праця. – С. 354.

⁶³⁰ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. – С. 241–242.

⁶³¹ Там само. – С. 248–249.

⁶³² Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 19.

⁶³³ Арсеній, архимандрит. Вказ. праця. – С. 295; Чернопиский І. Вказ. праця. – С. 354.

Хоч Сенат Російської імперії в цілому схвально поставився до пропозиції І. Хорвата сформувати у Новій Сербії єпархію, Синод виступив проти й постановив, що без указу імператриці Єлизавети цього здійснити неможливо. Окрім того, через відносну близькість новосербських земель до Переяслава, чиєму єпископу вони підпорядковувались з 1756 р., існування ще однієї єпархії для ієрархів не видавалось доцільним.⁶³⁴ У 1759 р. новосербський командир, відправляючи до Синоду чергове прохання заснувати в Новій Сербії єпископство, відзначав тяжке матеріальне становище новосербських священиків.⁶³⁵ На підставі «приговору» новосербських офіцерів та інших поселенців, 20 березня 1760 р. І. Хорват запропонував Сенату просунути в Нову Сербію як «єдино національного єпископа» кандидатуру екзарха Покровсько-Славонської єпархії (на території Австрійської імперії) Геннадія Васича. На утримання єпархії в Новій Сербії генерал пропонував виділяти щорічно з новосербської суми 2 тис. крб. Однак Г. Васич у російському церковному середовищі мав репутацію авантюриста, тому сприятливих результатів це прохання не мало.⁶³⁶

Формальним приводом для відмови І. Хорвату в створенні окремої єпархії на землях Нової Сербії була незначна кількість церковних громад на території краю, що було зумовлено недостатньою чисельністю тамтешніх мешканців та культових споруд.⁶³⁷ Станом на 8 листопада 1760 р. у землях, що перебували в підпорядкуванні Новосербського корпусу, налічувалось 26 церков разом з тими, що ще будувались; ще три було закладено, на закладення двох дано благословення, а одна церква у Федварському шанці (13-та рота Гусарського полку, нині – село Підлісне Олександрійського району

⁶³⁴ Арсений, архимандрит. Вказ. праця. – С. 294–295; ПСЗ. – Т. 15. – С. 518.

⁶³⁵ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 137.

⁶³⁶ ПСЗ. – Т. 15. – С. 516–519; Цит. за: Покровский И.М. Русские епархии в XVI-XIX вв., их открытие, состав и пределы. – С. 668–672; Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 179–182; Єременко М., Лиман І. Військове духовенство на півдні України (1734–1853 рр.). – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2014. – С. 98–99.

⁶³⁷ Скальковский А. Вказ. праця. – С. 32; Рачуница А. Вказ. праця. – С. 60.

Кіровоградщини) існувала з 1757 р. «без належного архієрейського благословення». Зрештою, Синод доручив архімандриту С. Добрашевичу завершити будівництво церкви в Чорному лісі, а екзарха Г. Васича рекомендував вислати з Російської імперії.⁶³⁸ Крім того, І. Хорвату було заборонено втручатись у духовні справи і без дозволу єпископа призначати та відстороняти від посад священнослужителів, а також доповідати в Сенат з приводу церковних питань без відома Синоду.⁶³⁹ Ідеї І. Хорвата щодо заснування окремої єпархії так і залишились не втіленими в життя.

Навіть після відсторонення І. Хорвата з посади командира Гусарського полку та командувача Новосербським корпусом, у 1763 р. продовжувалися конфлікти між архімандритом С. Добрашевичем та військовим керівництвом Нової Сербії. Їхньою причиною було те, що кошти на будівництво монастиря від коменданта фортеці Святої Єлизавети не видавались вчасно або й зовсім не видавались, внаслідок чого архімандрит будував як монастирську церкву, так і келії за власний кошт. Завершено будівництво було в 1766 р.; того ж року, ймовірно, церкву в монастирі було освячено.⁶⁴⁰

Діяльність І. Хорвата також була спрямована на розвиток у Новій Сербії освіти, передусім, сербської. Він був зацікавлений у залученні освіченої молоді до організації освітнього процесу серед переселенців на території краю і прагнув зміцнити таким чином позиції останніх.⁶⁴¹ Невдовзі після прибуття до Нової Сербії у 1752 р. генерал заснував у Новомиргородському шанці сербську народну школу, яку очолив диякон Павло⁶⁴² зі славонського села Даль (Хорватії, неподалік від м. Осієк). У липні 1756 р. архімандрит С. Добрашевич свідчив про те, що в Новомиргороді з-поміж інших духовних осіб «для навчання дітей в школах магістрами», окрім диякона Павла,

⁶³⁸ Арсений, архимандрит. Вказ. праця. – С. 301.

⁶³⁹ ПСЗ. – Т. 15. – С. 518–519; Скальковский А. Вказ. праця. – С. 32.

⁶⁴⁰ Арсений, архимандрит. Вказ. праця. – С. 302.

⁶⁴¹ Пащенко Є. Вказ. праця. – С. 67.

⁶⁴² Церовић Љ. Јован Хорват – вођ прве сеобе срба у Руско царство. – С. 191.

перебував також ієромонах Прохір з Крушедольського монастиря⁶⁴³ (розташований на гірському кряжі Фрушка-Гора неподалік м. Нові-Сад у Воєводині).

Окрім адміністративного центру Нової Сербії, в менших населених пунктах також було організовано початкове шкільництво, яким займались переважно дяки при церквах у новосербських шанцях.⁶⁴⁴ Окрім того, за наполяганням І. Хорвата з Київської академії було запрошено випускників-сербів Павла Вуїчича, Ісаю Новаковича та Йосипа Чернеця, яких було розподілено по школам Нової Сербії.⁶⁴⁵

П. Вуїч навчався у Київській академії в 1750–1755 рр., а ієромонах І. Новакович – у 1750–1753 рр.⁶⁴⁶ Останній був родичем Діонісія Новаковича – єпископа Будимської єпархії Карловацької митрополії, а також мав родичів у Новій Сербії і відвідував їх ще під час свого навчання в Київській академії. Очевидно, що кровні зв'язки випускників академії з сербами-переселенцями в Російській імперії надихнули І. Хорвата на те, щоб використати їх для залучення сюди нових вихідців з сербських земель. Під час відвідин Нової Сербії влітку 1754 р.⁶⁴⁷ І. Новаковичем та Й. Чернецем, який завершив навчання у Київській академії в 1755 р., ці випускники своїми знаннями справили на І. Хорвата хороше враження. 30 вересня 1754 р. у донесенні до Сенату генерал порушив клопотання щодо того, аби сербських ченців не відправляли назад до Австрійської імперії (адже їх швидко викликав назад єпископ Бачсько-Сегединської єпархії Віссаріон і надавав їм духовні

⁶⁴³ Арсений, архимандрит. Вказ. праця. – С. 282.

⁶⁴⁴ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 2472, арк. 4 зв.

⁶⁴⁵ Церовић Љ. Вказ. праця. – С. 191; Шевченко С. Українська доля Нової Сербії. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини (Кіровоградщина в українсько-сербських зв'язках (1752–2002) // С. Шевченко. – Кіровоград: ПВД «Мавік», 2004. – С. 27.

⁶⁴⁶ Петров Н. И. Воспитанники Киевской Академии из Сербов с начала синодального периода и до царствования Екатерины II (1721–1762 гг.) // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – СПб., 1904. – Т. IX. Кн. 4. – С. 11.

⁶⁴⁷ Там само. Вказ. праця. – С. 13.

чини), а залишали на території поселення з огляду на освіченість та народний авторитет. Це привабляло б до Нової Сербії інших священиків, а також сприяло б переселенню до Російської імперії дедалі більшої кількості людей.⁶⁴⁸

На думку історика Я. Рамача, діяльність І. Хорвата, спрямована на збереження національної ідентичності сербів, що переселились до Російської імперії, була недостатньо ефективною.⁶⁴⁹ Заходи генерала з залучення вчителів до Нової Сербії не призвели до значного посилення сербської колонізації, спрямованої до цього поселення. Деякі сербські випускники Київської академії дійсно залишились на службі в Новій Сербії; серед них також був випускник Московської академії ієромонах Макарій Петрович, однак він залишився в Російській імперії не завдяки прямим наполяганням І. Хорвата, а відповідно до виклопотаного ним указу Синоду.⁶⁵⁰

Попри клопотання генерала, про прибуття інших вчителів до Нової Сербії в подальшому невідомо. Причиною слабкої інтенсивності цього процесу було те, що російський уряд не був зацікавлений у розвитку сербської освіти на території краю, аналогічно до самотійного церковного життя.⁶⁵¹ Деякі сербські студенти по завершенню навчання у Київській академії вже не хотіли повертатись до Нової Сербії і їхали назад на територію колишнього Військового кордону, значною мірою, через свавілля самого І. Хорвата.⁶⁵² Крім того, на території Новосербського поселення не було організовано ані окремої єпархії зі своїм сербським єпископом, ані особливих сербських монастирів, що могли б стати центрами церковно-освітнього життя, тому як наслідок ченці-випускники академії сербського походження не могли бути тут

⁶⁴⁸ Пащенко Є. Вказ. праця. – С. 67; Петров Н. И. Вказ. праця. – С. 13–14.

⁶⁴⁹ Рамач Я. Исељавање срба у Јужну Русију/Україну средином 18. века и досељавање русина из Североисточне Угарске у Бачку – додирне тачке и разлике // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 382.

⁶⁵⁰ Петров Н.И. Вказ. праця. – С. 14.

⁶⁵¹ Церовић Љ. Вказ. праця. – С. 191.

⁶⁵² Костић М. Вказ. праця. – С. 98.

«з респектом утримані», як у 1755 р. постановив Синод. Масове залишення сербських студентів в Російській імперії, до того ж, негативно вплинуло б на стан духовної освіти австрійських сербів, адже православні сербські єпископи перестали б надалі відправляти молодих людей для здобуття освіти за кордон.⁶⁵³

Окрім вчителів, І. Хорват запрошував до Нової Сербії живописців-випускників малярської школи при Києво-Печерській лаврі для створення портретів вищої знаті, офіцерства та багатих купців, що проживали в Новій Сербії. Для виконання таких робіт в 1750-х рр. сюди прибували Йосиф Сербин, Захаріє Алексієв та Йован Попович.⁶⁵⁴ Й. Сербин був представником культурної міграції сербів в українські землі, ставши учнем малярні Києво-Печерського монастиря. Після завершення навчання він залишився у Києві; про його діяльність відомо з етюдів у лаврських збірниках, що датуються 1749 р.⁶⁵⁵ Сербський ієромонах З. Алексієв з монастиря Ораховіце (нині – на території Хорватії) в 1750 р. звернувся до київського генерал-губернатора з проханням дозволити йому навчатись малярству в Києво-Печерській лаврі. Йому було дозволено мешкати в Катерининському монастирі на Подолі, де він навчався мистецтву іконопису.⁶⁵⁶ Й. Попович – син Белградського протопопа Кирила, був слухачем Київської академії та її художньої школи з 1751 по 1753 рр. за рекомендацією вищезгаданого єпископа Д. Новаковича.⁶⁵⁷

На думку дослідника К. Шляхового, прагнення І. Хорвата до церковної автономії Нової Сербії на національному ґрунті стало одним з чинників, що прискорили ліквідацію Новосербського поселення. До початку 1760-х рр.

⁶⁵³ Петров Н.И. Вказ. праця. – С. 14–15.

⁶⁵⁴ Церовић Љ. Вказ. праця. – С. 191.

⁶⁵⁵ Пащенко Є. Вказ. праця. – С. 66.; Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в XVI-XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 67–162.

⁶⁵⁶ Пащенко Є. Вказ. праця. – С. 207–208; Церовић Љ. Вказ. праця. – С. 266.

⁶⁵⁷ Церовић Љ. Вказ. праця. – С. 361; Пащенко Є. Вказ. праця. – С. 208.

суверенні тенденції в краї стали небезпечними для російської влади⁶⁵⁸, що прискорило ліквідацію Нової Сербії.

Отже, суспільно-господарські відносини на території Новій Сербії в період перебування І. Хорвата на посаді характеризувались змінами як соціального, так і економічного характеру. Переселення балканців на колишні землі Запорозької Січі змінило етнічну та соціальну структуру населення, спричинило поєднання господарських та культурних традицій місцевого і прийшлого елементів, а також сприяло подальшому землеробському освоєнню регіону. Під час керівництва І. Хорвата Новосербським поселенням було здійснено розмежування земель, відбувалось пожвавлення торговельних відносин в колишніх задніпрських місцях. Особиста участь генерала у новосербській торгівлі зумовила накопичення ним великої кількості матеріальних ресурсів, що значно перевищували статки інших офіцерів Нової Сербії.

Майновий стан рядових військовослужбовців Новосербського корпусу та їхніх родин, що характеризувався низьким рівнем матеріального забезпечення та значною кількістю повинностей, також свідчив про майнову диференціацію в новосербському суспільстві. Зловживання І. Хорвата, пов'язані з його діяльністю у фінансово-економічній та соціальній сферах впродовж 1750-х рр. викликали незадоволення як рядових військових Нової Сербії, так і офіцерства, а також цивільного населення. Разом з тим, значний внесок генерала у розвиток церковного життя Нової Сербії можна розглядати як прагнення до створення на цих землях автономного сербського осередку та певний прояв його національної свідомості. Зокрема, це стосується будівництва місцевих храмів, залучення до поселення сербських священиків а також пропозицій І. Хорвата щодо церковного устрою на території Нової Сербії, які не були реалізовані повністю.

⁶⁵⁸ Шляховий К. Вказ. праця. – С. 294.

РОЗДІЛ 4. ЗАСУДЖЕННЯ, ЗАСЛАННЯ ТА ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ І. ХОРВАТА (1762–1786)

4.1. Розслідування справи та засудження І. Хорвата

Керівництво І. Хорвата Новою Сербією вже з другої половини 1750-х рр. стало мати авторитарний характер, що призвело до незадоволення його діяльністю з боку військовослужбовців Новосербського корпусу та населення краю. Підставою для початку слідчого розслідування та суду над І. Хорватом були численні скарги на І. Хорвата та спроби протидіяти йому на території Нової Сербії.

Підполковник Гусарського полку Д. Перич, виступаючи за надання військовим поселенцям «граничарських» вольностей (за зразком Військового кордону), ще в липні 1754 р. намагався спровокувати офіцерів Нової Сербії просити імператрицю Єлизавету Петрівну позбавити І. Хорвата посади командира Новосербського корпусу.⁶⁵⁹ Донесення Д. Перича на генерала розглядалось в Сенаті 10 квітня 1755 р. В документі містилися факти про діяльність І. Хорвата, який обтяжував поселенців відрахуванням частини жалування та продавав їм товари за подвійними цінами, приймав на службу поляків та українців попри введені урядом заборони, вдавався до викосу сіна на території новосербських шанців для потреб його власних господарств та ін.⁶⁶⁰ Проте в 1755 р. генерал лише був викликаний до Сенату, де пояснював ситуацію з цього приводу, а інспекції та слідства проти нього розпочато не було. У відповідь на скарги Д. Перича, І. Хорват висунув йому зустрічні звинувачення. Генерал шляхом підкупу заручився підтримкою з боку обер-секретаря Сенату І. Єрмолаєва, секретаря Сенату О. Донського та інших вищих посадовців.⁶⁶¹ В результаті члени Сенату підтримали І. Хорвата і

⁶⁵⁹ Канцелярія Новосербського корпусу. – С. 366.

⁶⁶⁰ Сенатский архив. – Т. 9. – СПб: Сенатская типография, 1901. – С. 340–342.

⁶⁶¹ Посунько О.М. Вказ. праця. – С. 31.

навіть рекомендували нагородити його в знак компенсації за образу честі та гідності.⁶⁶²

Розгляд питання щодо можливого відсторонення І. Хорвата від посади був прискорений збройним виступом військовослужбовців у Новомиргородському шанці в січні 1760 р., наслідки якого стали кульмінацією свавілля генерала і поклали початок слідчій справі проти нього.⁶⁶³ Причиною виступу став соціальний конфлікт між І. Хорватом та вищими новосербськими офіцерами-сербами з одного боку, й рядовими солдатами чорногорського походження з іншого. Чорногорці, які переселялись до Російської імперії на заклик генерала разом із сербами, найчастіше не мали ніякого майна, що викликало з боку заможного сербського офіцерства зневажливе, а іноді й жорстоке ставлення. З метою залагодження конфліктів, Сенат вимагав від офіцерів Нової Сербії включати чорногорців до складу військових підрозділів. Таким чином, значну частину Новомиргородського гарнізону поряд з сербами становили солдати чорногорського походження.⁶⁶⁴ На відміну від інших новосербських поселенців, обтяжених родинами і залежними від І. Хорвата, саме бідні військовослужбовці-чорногорці були джерелом протестних настроїв та заворушень.⁶⁶⁵

На початку січня 1760 р. в Новомиргородському гарнізоні у зв'язку з вірогідним нападом кримських татар солдатам були роздані рушниці та порох. Скориставшись цією ситуацією, капрали Степан Вукотич та Спасоє Цветкович закликали військових виступити проти І. Хорвата. Тоді оборону гарнізону

⁶⁶² Сенатский архив. – Т. 9. – С. 349.

⁶⁶³ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 120-121.

⁶⁶⁴ Известие о происхождении Симеона Степановича Пишчевича. – С. 424; Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы. – С. 241; Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 120–121; Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 37.

⁶⁶⁵ Кирпичёнок А. И. Вказ. праця. – С. 122.

зайняли 200 озброєних людей.⁶⁶⁶ Група рядових солдатів, унтер- та обер-офіцерів (переважно чорногорського походження) вирішили звернутись до І. Хорвата з вимогами видачі жалування та провіанту.⁶⁶⁷ Штаб-офіцерам було поставлено ультиматум про те, що солдати не будуть виконувати їхні накази, поки зарплатню рядовим не буде виплачено повністю.⁶⁶⁸ Попри те, що наміри солдатів, які ухилялись від служби через бідність, мали за собою підстави, І. Хорват, дізнавшись з чуток, що до нього прямують повсталі військовослужбовці, розцінив це як замах на свою владу і наказав розстріляти заколотників, які зібрались на площі, картечню з гармат, встановлених на валах.⁶⁶⁹

Після придушення виступу проти І. Хорвата було заарештовано 58 його учасників. Організатора бунту, капрала С. Вукотича, було вбито під час арешту, а потім колесовано.⁶⁷⁰ Тіло капрала впродовж дня було виставлене біля Новомиргородського шанцю; вночі І. Хорват наказав зняти його разом зі стовпом та колесом і закопати, а місце страти засипати землею й дерном.⁶⁷¹ За наказом генерала були жорстоко покарані й інші організатори виступу, які були поранені під час придушення бунту. Так, Стояна Живковича та Спасоє Цветковича було побито батогами, а потім відрізано носи й вуха. 11 січня 1760 р. їх відправили до фортеці Рогервік (м. Палдіскі на Балтійському морі, Естонія). Ще трьох офіцерів, на яких очікувало таке ж покарання, було побито батогами. Через десять місяців, згідно з наказом І. Хорвата їх було звільнено від катування та заслання.⁶⁷² Події в

⁶⁶⁶ Бажова А.П. Русско-югославянские отношения во второй половине XVIII в. – С. 154.

⁶⁶⁷ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 121–122; Бажова А.П. Вказ. праця. – С. 154.

⁶⁶⁸ Бажова А.П. Вказ. праця. – С. 154.

⁶⁶⁹ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 2; Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. – С. 424–425.

⁶⁷⁰ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 2; Бажова А.П. Вказ. праця. – С. 154.

⁶⁷¹ Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. – С. 425.

⁶⁷² ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 2–3.

Новомиргородському гарнізоні розглядались за донесенням І. Хорвата на засіданнях Сенату 9 лютого та 3 березня 1760 р. Тоді Сенат схвалив усі дії генерала з приводу покарання заколотників і наказав в подальшому розподіляти чорногорців Новосербського корпусу по різних ротах з метою запобігання повторних виступів.⁶⁷³

У серпні 1760 р. чорногорські прапорщики Н. Андреевич та Г. Богданович підмовили підлеглих їм військовослужбовців до участі у змові проти І. Хорвата, маючи план вбити генерала та кількох штаб-офіцерів, відібрати новосербську казну та документи і розійтись. В результаті розслідування цієї справи було встановлено 69 учасників змови. На винних було накладено штраф і, згідно з рішенням Сенату, розподілено їх по різних ротах.⁶⁷⁴ Неодноразові заворушення чорногорців у Новомиргородському гарнізоні призвели до того, що в лютому 1761 р. І. Хорват заборонив усім військовослужбовцям та іншим новосербським поселенцям стрільбу з рушниць вдень та вночі.⁶⁷⁵

У травні 1761 р. Сенатом було порушено першу слідчу справу проти І. Хорвата, розслідування якої тривало до листопада 1761 р.⁶⁷⁶ Слідчі дії проводив дійсний статський радник Григорій Толстий, який з квітня по серпень 1760 р. перебував на посаді коменданта фортеці Святої Єлисавети⁶⁷⁷ і був лояльним до І. Хорвата. Приводом для відкриття справи стали скарги на зловживання генерала з боку деяких новосербських офіцерів. Так, після втечі у 1759 р. з Нової Сербії прем'єр-майора П. Шмідта, у якого виник конфлікт з І. Хорватом, той через колишнього коменданта фортеці бригадира М. Муравйова доніс до Сенату на незаконну діяльність генерала у сфері фінансів. Навесні 1760 р. до Сенату також надійшла скарга від попереднього коменданта фортеці бригадира М. Муравйова на утиски новосербських

⁶⁷³ Сенатский архив. – Т. 11. – С. 340.

⁶⁷⁴ Кирпичёнок А. И. Вказ. праця. – С. 122.

⁶⁷⁵ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 85 і зв.

⁶⁷⁶ Там само, арк. 97 зв.;

⁶⁷⁷ Там само, арк. 49; Макидонов А.В. Вказ. праця. – С. 38.

волохів та болгар з боку І. Хорвата. Також, за його свідченнями, генерал «не по обов'язку своєму» приймав до новосербських полків представників запорозького козацтва та «з пастухів волоських мужиків старих», не здатних до військової служби. З метою підкупу І. Хорват пропонував М. Муравйову 10 тис. крб і обіцяв зробити його генерал-поручиком через своїх покровителів.⁶⁷⁸ Справа генерала розглядалась на засіданні Сенату 10 травня 1760 р.; І. Хорвата було звинувачено у поданні фальшивих рапортів про стан справ у Новій Сербії та розтраті значних сум державних коштів без необхідних на те документів.⁶⁷⁹

З травня по грудень 1761 р. офіцери новосербських підрозділів подавали до канцелярії Новосербського корпусу численні скарги на І. Хорвата. Так, капітан-лейтенант Новомиргородського гарнізону Арсеній Черноєвич та капітан на прізвище Радкович скаржились на завдані їм «кривди» з боку генерала.⁶⁸⁰ 13 червня 1761 р. прем'єр-майор Гусарського полку Л. Серезлій подав до канцелярії Новосербського корпусу чолобитну щодо вирахування І. Хорватом певної суми коштів з його зарплатні. Також він був невдоволений тим, що генерал заборгував йому гроші за угорське вино. Подібні чолобитні подавали поручик Пандурського полку Симеон Пишчевич⁶⁸¹, підлікар того ж полку Тимофій Барт та капітан-лейтенант Гусарського полку Максим Чорба. Останній скаржився на те, що генерал перевів його з роти в роту й вирахував з його жалування «по розмітці».⁶⁸² У липні 1761 р. писар Пандурського полку Плотников подав чолобитну про

⁶⁷⁸ Записки М. А. Муравьева / Публ. [вступ. ст. и примеч.] Т. Г. Дмитриевой, М. М. Якушкиной, Г. Р. Якушкина // Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.: Альманах. – М.: Студия ТРИТЭ: Рос. Архив, 1994. – Т. V. – С. 47–49; Рудяков П. Переселение сербов в Россию в 18 веке в контексте украинско-сербских исторических связей 18-19 вв. – С. 367.

⁶⁷⁹ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 38.

⁶⁸⁰ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 96–97.

⁶⁸¹ Там само, арк. 98–99; арк. 141 і зв; арк. 163 зв.

⁶⁸² Там само, арк. 97 зв.; Макидонов А.В. Персональный состав административного аппарата Новороссии XVIII века. – С. 36–37.

«використані генерал-поручиком Хорватом з вхідних в Пандурське полкове казначейство на свій стіл гроші»⁶⁸³, що стало ще одним промовистим свідченням про зловживання І. Хорвата у фінансовій сфері.

На незаконне переведення до іншої роти ремствували також поручик Сава Станоєв⁶⁸⁴ та капітан Феофіл Іванович з Пандурського полку. Капітан Попович та поручик Бабин (імена невідомі) з того ж полку теж постраждали від І. Хорвата. Поручик Бабин, зокрема, скаржився на його залучення генералом до партикулярних робіт⁶⁸⁵, а капітана Поповича разом з родиною генерал з невідомих причин наказав утримувати під вартою.⁶⁸⁶ Показово, що Л. Серезлій в листі до своїх родичів на Військовий кордон у 1753 р. писав, що «жоден грек [...] в Російській імперії такої честі не мав і не матиме, як генерал Хорват має»⁶⁸⁷, а М. Чорба був серед тих офіцерів Новосербського корпусу, які ще в лютому 1760 р. на зібранні в Новомиргородському шанці підписувались під «ви роком» на підтримку І. Хорвата, відзначаючи лише позитивні сторони його діяльності.⁶⁸⁸

Посилаючись на свої заслуги по приведенню сербських переселенців до Нової Сербії та зважаючи на дружні відносини з російським канцлером, графом Михайлом Воронцовим, І. Хорват просив того сприяти у скорішому завершенні слідства. Генерал стверджував, що свідчення проти нього генерал-аншефа П. Стрешнева та прем'єр-майора П. Шмідта були сфабриковані, й намагався переконати у своїй невинуватості також і Сенат.⁶⁸⁹ Незважаючи на те, що слідством були також використані свідчення очевидців виступу чорногорців в Новомиргородському шанці, члени Сенату підтримували в цьому питанні генерала, який кваліфікував січневі (1760 р.) події як заколот.⁶⁹⁰

⁶⁸³ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 98 зв.

⁶⁸⁴ Там само, арк. 98.

⁶⁸⁵ Там само, арк. 114 і зв.

⁶⁸⁶ Там само, арк. 204 зв.

⁶⁸⁷ Мільчев В. Вказ. праця. – С. 53–59.

⁶⁸⁸ Арсений, архимандрит. Вказ. праця. – С. 295–301.

⁶⁸⁹ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 196.

⁶⁹⁰ Там само. – С. 122–123.

Для протидії скаргам з боку незадоволених його політикою І. Хорват активно використовував зустрічні донесення. Так, у 1759 р. він подав до Сенату скарги на прем'єр-майора П. Шмідта, а також звинуватив у зраді та інших злочинах його прихильників – коменданта фортеці Святої Єлисавети бригадира М. Муравйова та свого колишнього ад'ютанта, полковника Новослобідського козацького полку М. Адабаша, який був довіреною особою коменданта.⁶⁹¹ При цьому І. Хорват посилався на донесення капітана Гернича з приводу нібито «злочинного наміру» на генерала з боку полковника М. Адабаша, підполковника Д. Перича та прапорщика Мілютиновича.⁶⁹² Однак вже у 1761 р. під час слідства виявилось, що звинувачення лояльних до І. Хорвата капітанів Гернича та Вуїчица проти майора М. Адабаша у «злочинному намірі» того проти І. Хорвата виявились безпідставними.⁶⁹³ М. Муравйов також спростував усі скарги, висловлені генералом проти нього.⁶⁹⁴

Скарги І. Хорвата на донощиків мали певний тимчасовий результат на користь генерала. Так, бригадира М. Муравйова було відсторонено від посади коменданта фортеці Святої Єлисавети⁶⁹⁵, а його звинувачення в бік генерала у постанові Сенату були названі непорядними і гідними осуду. Новосербських офіцерів, які скаржились на І. Хорвата, було піддано критиці; таємному раднику Г. Толстому, який змінив на посаді коменданта фортеці М. Муравйова, Сенат наказав перебувати з І. Хорватом у згоді. Крім того, всі поселення при фортеці (мова йшла про Новослобідський козацький полк, полковим центром якого була фортеця Святої Єлисавети) згодом мали перейти в командування до І. Хорвата.⁶⁹⁶

⁶⁹¹ ІР НБУВ, ф. 42, спр. 267, арк. 16; Там само, арк. 33.

⁶⁹² ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 14 зв.

⁶⁹³ Там само, арк. 84 зв.

⁶⁹⁴ Там само, арк. 183 і зв.

⁶⁹⁵ ІР НБУВ, ф. 42, спр. 267, арк. 16.

⁶⁹⁶ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 38.

Зважаючи на те, що потік скарг на І. Хорвата зростав, російський уряд зацікавився становищем справ у Новій Сербії. Так, постановою Сенату від 30 січня 1761 р. була створена інспекція для огляду новосербських полків, яку очолив полковник М. Спичинський. Йому було наказано виїхати до Нової Сербії і вимагати від командира Новосербського корпусу І. Хорвата іменні списки усіх військовослужбовців з інформацією про їхній вік, освіту, національність, час прибуття до Російської імперії та військові звання. При цьому полковник мав звертати особливу увагу на наявність серед військовослужбовців та денщиків втікачів-українців чи росіян. І. Хорват мав надати інспектору табелі про ситуацію в полках та Новомиргородському гарнізоні – їхню комплектацію, наявність і стан уніформи, амуніції та коней, вказавши джерела походження цього майна та дані про їхню закупівлю (за казенний чи приватний кошт). На полковника М. Спичинського покладалось завдання опитати рядових солдатів та офіцерів про те, чи не зазнають вони утисків від командування і чи задоволені виплатою зарплатні та наданням продовольства й фуражу. Окрім військових формувань, огляду підлягали також новосербські лазарети, шинки, м'ясні та інші крамниці. До складу інспекції у Новій Сербії повинні були увійти офіцери, писарі та солдати Пермського драгунського полку.⁶⁹⁷

Статс-дама російського імператорського двору графиня Катерина Дашкова у своїх мемуарах «*Mon Histoire, Mémoires de la princesse Dachkoff*» писала про слідство над І. Хорватом. Генерал «вкрався в довіру тих чиновників, яким було доручено облаштування нової колонії», внаслідок чого йому було довірено державні кошти. Після того, як балканці прибули до Нової Сербії, І. Хорват привласнив собі фінанси, які виділялись для їхніх потреб і «почав поводитись з переселенцями, як пан зі своїми рабами». Серби скаржились на це імператриці Єлизаветі, «яка відправила князя Мещерського [насправді – полковника М. Спичинського (*Прим. авт.*)] розсудити їх; однак

⁶⁹⁷ ПСЗ. – Т. 15. – С. 638–642.

внаслідок хвороби та швидкої смерті Єлизавети, у зв'язку з іншими перешкодами, справа, перенесена до Сенату, залишилась невирішеною».⁶⁹⁸ Таким чином, здійснення інспекції у Новій Сербії було відкладено на невизначений термін.

Слідство проти І. Хорвата було поновлено адміністрацією імператора Петра III⁶⁹⁹, коли навесні 1762 р. його було викликано до Санкт-Петербурга. У цей час генерал намагався зміцнити своє становище при новому імператорі⁷⁰⁰ й здійснив спробу підкупу наближеного до імператора генерал-ад'ютанта Андрія Гудовича, якому могли бути відомі певні свідчення про стан справ у Новій Сербії. Отримавши від І. Хорвата хабар за сприяння у прихильності імператора Петра III, А. Гудович повідомив про це імператору й надав тому в якості доказу золоті червінці. Петро III, який напередодні через свого камердинера вже дізнався про підкуп генерал-ад'ютанта, був вкрай незадоволений таким вчинком І. Хорвата, через що наказав повернути генералу гроші і виголосити йому публічну догану. Зважаючи на необхідність розслідування мотивів для підкупу, імператор відправив до Нової Сербії заплановану раніше інспекцію на чолі з полковником М. Спічинським.⁷⁰¹

Після прибуття М. Спічинського до Нової Сербії, офіцери Новосербського корпусу почали подавати численні донесення на І. Хорвата про розтрату ним казенних коштів і завдані їм утиски. Інспектор вимагав від І. Хорвата надати рахунки про витрати та відомості щодо асигнованих до Нової Сербії коштів⁷⁰², а також вказував йому за необхідне відшукати тих осіб,

⁶⁹⁸ Записки княгини Е.Р. Дашковой / Россия XVIII столетия в изданиях Вольной русской типографии А.М. Герцена и Н.П. Огарева. – М.: Наука, 1990. – С. 48. – Репринтное воспроизведение.

⁶⁹⁹ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 38.

⁷⁰⁰ Посунько О. В очікуванні удару (про підготовку до можливого татарського наступу на новосербське прикордоння у 1762 р.). – С. 62; Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. – С. 431–432.

⁷⁰¹ Там само. – С. 438–439; Русский Биографический словарь. – Т. 21. – С. 412; Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 196–197.

⁷⁰² Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 38.

які не мають права перебувати на території поселення (зокрема, селян-втікачів з інших українських земель).⁷⁰³ У ході інспекції І. Хорват заперечував усі звинувачення М. Спичинського, який наголошував на відсутності підготовки у новосербських солдатів, запевняючи того в протилежному⁷⁰⁴, а також намагався у відповідь звести наклепи на полковника, неправдиво звинувачуючи того у зраді.⁷⁰⁵

В результаті перевірки полковником М. Спичинським було виявлено в Новій Сербії цілий ряд зловживань та прорахунків у фінансових документах, після чого увага до діяльності командувача Новосербського корпусу та його поселення з боку російської влади ще більше посилилась.⁷⁰⁶ Указом імператора Петра III від 13 березня 1762 р. було створено спеціальну придворну комісію для розгляду скарг на І. Хорвата.⁷⁰⁷ Комісію очолив київський генерал-губернатор І. Глебов, колишній головний командир Новосербського поселення. До складу комісії увійшли також белгородський генерал-губернатор В. Нарішкін, капітан лейб-гвардії Ізмайловського полку князь О. Грузинський⁷⁰⁸, генерал-поручик О. Мельгунов, генерал-поручик князь Г. Мещерський⁷⁰⁹, генерал артилерії О. Вільбоа, генерал-поручик О. Мельгунов та генерал-аншеф З. Чернишов.⁷¹⁰

З 21 березня 1762 р., коли розпочалось нове слідство по справі І. Хорвата,⁷¹¹ його було відсторонено від посади командира Новосербського корпусу та командування Гусарським полком. Однак вже у червні Військова колегія наполягала на тому, щоб І. Хорват повернувся до виконання своїх

⁷⁰³ Посунько О.М. Вказ. праця. – С. 22.

⁷⁰⁴ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 146–147.

⁷⁰⁵ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 1 зв.

⁷⁰⁶ Рудяков П. Вказ. праця. – С. 367.

⁷⁰⁷ Посунько О.М. Вказ. праця. – С. 32.

⁷⁰⁸ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 172 зв.; РГАДА, ф. 10, оп. 3, д. 370, арк. 107–109; Рудяков П. Вказ. праця. – С. 367.

⁷⁰⁹ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 38.

⁷¹⁰ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 197–198.

⁷¹¹ Русский Биографический словарь. – Т. 21. – С. 412.

обов'язків у зв'язку з загрозою нападу кримських татар на землі Нової Сербії. З огляду на нові обставини, за указом імператора Петра III від 22 червня 1762 р. Сенат призначив генерал-поручика князя Г. Мещерського головним командиром Новосербського поселення, посада якого була вакантною з 1756 р. Крім того, у зв'язку з перебуванням І. Хорвата в Санкт-Петербурзі «до завершення заснованої по Новій Сербії комісії», під командування Г. Мещерського перейшло тимчасове керівництво Новосербським корпусом та нагляд за фортецею Святої Єлисавети на чолі з комендантом бригадиром М. Муравйовим, включно з підпорядкованим фортеці «малоросійським поселенням» (Новослобідським козацьким полком)⁷¹²; Г. Мещерський, у свою чергу, підпорядковувався київському генерал-губернатору І. Глебову.⁷¹³ В цей час, перебуваючи під слідством, І. Хорват намагався скористатись з чуток про ймовірний напад кримських татар на землі Нової Сербії, залякуючи новосербських мешканців невідворотністю нападів як з боку татар, так і з боку турків та поляків з метою відведення уваги від своєї справи та залишення на посаді.⁷¹⁴

Княгиня К. Дашкова писала, що імператор Петро III прихильно ставився до І. Хорвата. Так, за її словами, під час свого візиту до Санкт-Петербургу І. Хорват подарував по 2 тис. дукатів «кожному з трьох сановників, близьких до престолу», а саме фавориту імператора, шталмейстеру Л. Нарішкіну, дійсному таємному раднику О. Мельгунову та генерал-прокурору Сенату О. Глебову. Двоє останніх чиновників повідомили про це Петру III, який нібито похвалив їх за чесність, взяв собі частку від коштів, вирушив до Сенату й самостійно вирішив справу на користь І. Хорвата. Дізнавшись, що хабар отримав також Л. Нарішкін і не зізнався у цьому, імператор «відібрав у нього всю суму сповна, привласнивши її собі, у вигляді покарання; задоволений, він

⁷¹² Сенатский архив. – Т. 12. – С. 175–177; Макидонов А.В. Вказ. праця. – С. 33–34.

⁷¹³ РГАДА, ф. 248, оп. 41, кн. 3344, арк. 459 зв.

⁷¹⁴ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 2 і зв.

кілька днів потім глузливо питав Нарішкіна, що він зробив з отриманим хабарем від Хорвата».⁷¹⁵ Свідчення К. Дашкової з великою долею ймовірності є упередженими з огляду на її опозицію до імператора Петра III та участь у перевороті проти нього, тому твердження про підтримку імператором І. Хорвата є неоднозначним.

У результаті дворцевого перевороту 1762 р., імператрицею Російської імперії була проголошена Катерина II. За непідтвердженими даними, в цей період І. Хорват висловив підтримку колишньому імператору Петру III і оголосив, що готовий підтримати його силами Новосербського корпусу.⁷¹⁶ У таких умовах нова влада була зацікавлена в продовженні розслідування справи генерала, тому слідство було пришвидшене. Комісії по розслідуванню зловживань І. Хорвата, яку очолював київський генерал-губернатор І. Глебов, а її діяльність на місці координував генерал-поручик князь Г. Мещерський, у червні 1762 р. були надані нові інструкції щодо прискореного завершення справи.⁷¹⁷

Згідно з доповіддю комісії від 28 червня 1762 р., підготовленою київським генерал-губернатором І. Глебовим та сенатором М. Паніним, генерал-поручика І. Хорвата було визнано винним у фінансових махінаціях, розтраті казенних коштів, протекції на користь окремих осіб та інших зловживаннях. Звинувачення ґрунтувались на даних, отриманих в результаті проведення ревізії Новосербського поселення полковником М. Спичинським. У доповіді зазначалось, що І. Хорват незаконно використав 25 381 крб 32 коп. з державної казни, вирахував з жалування офіцерів та солдатів понад 31 454 крб і позичив у купців 7 900 крб. Казенні, офіцерські та купецькі

⁷¹⁵ Записки княгини Е.Р. Дашковой. – С. 48–49.

⁷¹⁶ Новые сведения, письма и бумаги, касающиеся Екатерины II-й и ее царствования // Осмнадцатый век: Исторический сборник / Изд. П. Бартенев. – М.: Типография Т. Рис, 1869. – С. 355.

⁷¹⁷ Известие о походе Симеона Степановича Пищевича. – С. 440–441; Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 33; Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 38.

кошти генерал використовував для підкупу високопосадовців, надавав у борг новосербським офіцерам або привласнював. Також І. Хорвата звинувачували у поданні до Сенату та колишній російській імператриці Єлизаветі Петрівні неправдивих рапортів, призначенні офіцерами деяких купців та наданні офіцерам вищих чинів «не по старшинству і без жодних заслуг з образою інших». Виявилось, що на території Нової Сербії під виглядом денщиків І. Хорвата та інших новосербських офіцерів на хуторах проживало понад 5 тис. вихідців з Речі Посполитої. Серед солдатів у полках «військової екзерциції деякі навчені не були», а багатьом солдатам не вистачало обмундирування. Крім того, в Новосербському корпусі за документами зарплатню даремно отримували 167 рядових «солдатів», які були нездатні до військової служби через старість, хвороби, сліпоту від народження, глухоту, слабоумство чи дитячий вік. Згідно з восьмим пунктом доповіді комісії, Нову Сербію остаточно переводили під управління Військової колегії.⁷¹⁸ У липні 1762 р. імператриця Катерина II наказала «утримувати під надійним наглядом» новосербського керманіча, однак не кривдити його без потреби.⁷¹⁹

9 серпня 1762 р. Сенат розглядав донесення князя Г. Мещерського про знайдені ним «несправності» у канцелярії Новосербського корпусу.⁷²⁰ Під час слідства стало відомо, що в списках новосербських офіцерів з-поміж підполковників значились сини І. Хорвата – Антон, Йосип та Іван, яким було відповідно 14, 13 та 11 років⁷²¹; усі вони, як й інші «неконфірмовані» обер-офіцери, отримували жалування з казенних коштів.⁷²² Отримання чинів неповнолітніми дітьми генерала стало можливим внаслідок того, що генерал

⁷¹⁸ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы / Сост. Бажова А.П., и др. – С. 264–266; Рудяков П. Вказ. праця. – С. 367.

⁷¹⁹ Новые сведения, письма и бумаги, касающиеся Екатерины II-й и ее царствования. – С. 356.

⁷²⁰ РГАДА, ф. 248, оп. 41, кн. 3344, арк. 459.

⁷²¹ Костяшов Ю.В. Генерал Иван Хорват – сербский авантюрист на русской службе (вторая половина XVIII века). – С. 39.

⁷²² ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 186 зв.

подавав імператриці Єлизаветі Петрівні та до Сенату хибні рапорти про кількість людей у полках.⁷²³ Так, І. Хорват неодноразово рапортував до Санкт-Петербургу про те, що за його коштів з-за кордону до Нової Сербії було приведено і оснащено до тисячі осіб на рік, для яких він вимагав державного утримання. Перевіркою було засвідчено, що насправді одного року таких новоприбулих налічувалось лише 56 осіб, іншого ж року взагалі не було.⁷²⁴

Хоча І. Хорват був відсторонений від керівництва Новосербським корпусом, офіційно він продовжував бути командиром корпусу ще до 11 червня 1763 р. У зв'язку зі смертю призначеного 23 вересня 1762 р. на місце генерала князя Г. Мещерського, 3 вересня того ж року виконувачем обов'язків командира Новосербського корпусу став полковник С. Станіславський.⁷²⁵ Через нього І. Хорват підкупив одного з писарів канцелярії з метою подання неправдивого донесення проти діяльності слідчої комісії та наведення підозр на її членів. Про це стало відомо вже після того, коли писар та полковник самі з'явилися з повинною.⁷²⁶

На утиски, завдані С. Станіславським свідкам зловживань І. Хорвата, а також на матеріальне заохочення полковника з боку останнього скаржився й майор П. Шмідт, в результаті чого Сенат наказав члену комісії князю О. Грузинському розглянути це донесення.⁷²⁷ Згодом полковника С. Станіславського було відсторонено від слідчої комісії над І. Хорватом, про що в листопаді 1762 р. повідомляли підполковник Ф. Чорба та майори Л. Серезлій і П. Шмідт.⁷²⁸ Ймовірно, ці особи були найбільше зацікавлені у

⁷²³ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 1 зв.

⁷²⁴ А[ндрієв]ский А. Сербь в Кіеве // Кіевская старина.— К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1885. — Т. 12. — С. 509.

⁷²⁵ Макидонов А.В. К светской и церковной истории Новороссии (XVIII–XIX вв.). Издание 3-е, исправленное и дополненное. — Запорожье: Просвіта, 2008. — С. 19.

⁷²⁶ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 2 зв.

⁷²⁷ Грибовский В.М. Высший суд и надзор в России в первую половину царствования императрицы Екатерины Второй. — СПб.: Труд, 1901. — С. 119-120.

⁷²⁸ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 146.

тому, аби І. Хорват поніс відповідне покарання, тому сприяли усуненню від слідства С. Станіславського з огляду на його підкуп генералом. З 19 січня по 11 червня 1763 рр. обов'язки командира Новосербського корпусу виконував генерал-поручик В. Нарішкін (по сумісництву, головний командир Новосербського поселення).⁷²⁹

В період правління імператриці Катерини II продовжувалось масове подання скарг на діяльність І. Хорвата від офіцерів Нової Сербії до канцелярії Новосербського корпусу. Так, в жовтні 1762 р. секунд-майор Гусарського полку Мар'янович у своїй чолобитній доповідав про заборговані генералом кошти та вказував на інші кривди, завдані йому з вини І. Хорвата. Серед них були розорення хутірського господарства секунд-майора, невиплата коштів за утримання в його хуторі команди з чорногорських військовослужбовців тощо.⁷³⁰ Восени 1763 р. Мар'яновича було відправлено до слідчої комісії над генералом.⁷³¹

Капітан Й. Олішевський скаржився, що з виведених ним особисто з-за кордону 125-ти пандурів І. Хорват призначив до його роти лише 23 особи.⁷³² 22 квітня 1763 р. до канцелярії Новосербського корпусу надійшло подання від Й. Олішевського, який на той час разом з іншими обер-офіцерами перебував у фортеці Святої Єлисавети «під захистом від завданих [йому] нестерпних пана генерала лейтенанта Хорвата нападів».⁷³³ Влітку 1763 р. новосербський гусар Іван Сегединець скаржився на те, що І. Хорват розжалував його з вахмістрів у рядові.⁷³⁴ Майор П. Шмідт свідчив, що в Новосербській канцелярії під час діяльності слідчої комісії незаконно були присутні свояк І. Хорвата надвірний радник В. Акацатов та наблизений до генерала капітан Г. Булацель, який теж перебував під

⁷²⁹ Макидонов А.В. Вказ. праця. – С. 19.

⁷³⁰ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 144.

⁷³¹ Там само, арк. 180–181.

⁷³² Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 140-141.

⁷³³ ІР НБУВ, ф. IX, спр. 1662, арк. 11–12.

⁷³⁴ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 173–174.

слідством по його справі⁷³⁵ (обидва офіцери у 1757 р. брали участь в організації нападів гусарсько-козацьких загонів з території Нової Сербії на сусідні польські території).

Під час судового процесу над І. Хорватом у вересні 1762 р. крігсцалмейстер Я. Бреїлов свідчив, що в Новій Сербії «на секретні витрати» у невідомому напрямку витрачаються значні кошти. Очевидно, що винуватцем цього був І. Хорват, який витрачав грошові суми на підкупи високопосадовців.⁷³⁶ Члени слідчої комісії у донесеннях імператриці Катерині II також писали про спроби підкупу їх з боку І. Хорвата і натякали на неповажне ставлення новосербського генерала до самої імператриці. Так, у записці Катерині II від 4 червня 1763 р. генерал-майор В. Нарішкін повідомляв про те, що І. Хорват висловлював недовіру комісії, яка діяла, за його словами, проти волі імператриці. Водночас І. Хорват заявляв, що він нібито був присутнім під час підписання Катериною II указу, який засвідчував сприятливе для нього завершення слідства. Імператриця рішуче заперечила існування такого указу та можливість візиту І. Хорвата до неї.⁷³⁷ Через С. Станіславського та Єлисаветградського протопопа І. Орловського генерал підкупував наближених до князя О. Грузинського слуг з метою налагодження з останнім дружніх відносин.⁷³⁸ Так, відомо про певний лист О. Грузинського до І. Хорвата у січні 1764 р., який стосувався справи генерала.⁷³⁹

Голова слідчої комісії, київський генерал-губернатор І. Глебов в процесі слідства над І. Хорватом отримав від імператриці Катерини II доручення рекомендувати генералу визнати свою провину й зізнатись, кому саме з імператорського двору та Сенату той давав хабарі «речами, грішми чи

⁷³⁵ Грибовский В.М. Вказ. праця. – С. 119.

⁷³⁶ ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 1598, арк. 12–15; Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 61–62.

⁷³⁷ Цит. за: Костяшов Ю. Вказ. праця. – С. 39.

⁷³⁸ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 2 зв.

⁷³⁹ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 188.

іншим чим».⁷⁴⁰ Згідно з дослідженням Ю. Костяшова, І. Хорват надав імператриці детальну відомість, в якій серед отримувачів хабарів від нього зазначались два канцлери, три фельдмаршали, генерал-прокурор Сенату, президенти Іноземної та Військової колегій та ще декілька десятків вищих посадовців Російської імперії, а також їхні дружини та члени сімей. Суми, що фігурували у відомості, були значними: від 100-200 червінців до 3–5 тис. крб; окрім підкупу грішми, І. Хорват відправляв урядовцям коней, худобу, золото, дорогі тканини та взуття, угорське вино, каву тощо.⁷⁴¹ Деякі з цих осіб, як-то обер-секретар Сенату І. Єрмолаєв та секретар О. Донський, входили до складу слідчої комісії над генералом. Попри скарги майора П. Шмідта на їхній підкуп І. Хорватом, Сенат не відсторонив їх від участі у комісії, посиляючись на відсутність свідчень проти них як від голови комісії, київського генерал-губернатора І. Глебова, так і від самого І. Хорвата. Таким чином, позиція Сенату з цього питання була упередженою.⁷⁴²

Слідча комісія рекомендувала назавжди усунути І. Хорвата від командування Новою Сербією, призначити замість нього на посаду командира Новосербського корпусу генерала російського походження, і надати тому в допомогу офіцера з сербів, який був би обізнаним з інтересами та особливостями місцевих переселенців.⁷⁴³ 11 червня 1763 р. імператрицею Катериною II було видано іменний указ Сенату про прийняття до Нової Сербії на поселення втікачів з Речі Посполитої українського, російського та іншого походження та про переведення Новосербського корпусу у відомство Військової колегії. Першим пунктом цього указу І. Хорвата було відсторонено від управління Новосербським поселенням та, зокрема, Новосербським корпусом; згідно з другим пунктом указу, на посаду командира корпусу на постійній основі було призначено генерал-поручика О. Мельгунова,

⁷⁴⁰ Цит. за: Рудяков П. Вказ. праця. – С. 367–368.

⁷⁴¹ Цит. за: Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 38.

⁷⁴² Грибовский В.М. Вказ. праця. – С. 119–120.

⁷⁴³ Рудяков П. Вказ. праця. – С. 367.

а його заступником – бригадира М. Зорича⁷⁴⁴, через що в подальшому територія Нової Сербії отримала на певний час неформальну назву «Мельгунівського штату».⁷⁴⁵

Фактично указ Сенату від 11 червня 1763 р. ліквідував ті основи, на яких ґрунтувалось перше сербське поселення в українських землях. Не дивлячись на відносно нейтральну назву, він був значною мірою присвячений І. Хорвату та його справі і остаточно констатував факт здійснення генералом вчинків, протиправних законам Російської імперії та шкідливих для тамтешнього населення.⁷⁴⁶ Разом з тим, у серпні 1763 р. в Новій Сербії ще поширювались чутки та побоювання, що І. Хорват знову повернеться до командування Новосербським корпусом; зокрема, про небезпечні настрої серед чорногорської команди Новомиргородського гарнізону повідомляв до Новосербської канцелярії плац-лейтенант Арсеній Станкович.⁷⁴⁷ І. Хорват, у свою чергу, закидав А. Станковичу підмовляння місцевого духовенства до «збурення тутешнього народу».⁷⁴⁸

Впродовж вересня-листопада 1763 р. І. Хорват подав декілька чолобитних імператриці Катерині II, в яких висловлював незадоволення слідством і просив здійснити суд над ним у Санкт-Петербурзі⁷⁴⁹ (очевидно, сподіваючись на допомогу впливових покровителів при російському дворі). 16 листопада того ж року генерала було переведено з Новомиргородського шанцю під арешт у фортецю Святої Єлисавети. До зустрічі з ним не допускали не лише друзів та родичів, а й будь-яких інших осіб під загрозою штрафу (зокрема, військовослужбовців Новосербського корпусу, окрім вартових та членів слідчої комісії). Того ж місяця за підозрою у таємній

⁷⁴⁴ ПСЗ. – Т. 16. – С. 297–299.

⁷⁴⁵ Примечания Александра Пищевича на Новороссийский край. – С. 115.

⁷⁴⁶ Рудяков П. Вказ. праця. – С. 368.

⁷⁴⁷ Макидонов А.В. Персональный состав административного аппарата Новороссии XVIII века. – С. 35; ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 179.

⁷⁴⁸ Там само, арк. 106 зв.

⁷⁴⁹ РГАДА, ф. 10, оп. 3, д. 370, арк. 107–109.

зустрічі І. Хорвата з капітаном Штеричем на останнього було відкрито справу.⁷⁵⁰ 29 листопада 1763 р. у чолобитній імператриці генерал скаржився на стан свого здоров'я, яке нібито значно погіршилось з моменту його арешту.⁷⁵¹ Також відомо, що під вартою у цей час перебував його будинок в Новомиргородському шанці.⁷⁵²

Як стверджує В. Шишмар'єв, у таких прикордонних місцевостях як Нова Сербія існували усі сприятливі умови для появи свавільних лідерів на кшталт І. Хорвата, які часто вдавались до вкрай непорядних вчинків.⁷⁵³ Разом з тим, попри особистісний чинник у перевищенні генералом службових повноважень необхідно зважати також на його тривалу підтримку з боку Сенату, що свідчило про безвідповідальність та корумпованість російських чиновників.⁷⁵⁴ В процесі слідства над І. Хорватом факти численних зловживань генерала були використані урядом Російської імперії для зміни політичного курсу щодо іноземних переселенців, в результаті чого на керівні посади в Новій Сербії було поставлено росіян.⁷⁵⁵

У грудні 1763 р. було проведено облік населення Нової Сербії та Новослобідського полку, відповідно до результатів якого сукупно в регіоні проживало 50 028 осіб (разом з жінками, дітьми та літніми людьми), з яких українців було 35 640 осіб (71,2 % від загальної кількості тамтешнього населення), волохів – 8321 осіб (16,6%), а сербів – лише 1857 осіб (3,7%).⁷⁵⁶ За таких умов назва військово-адміністративної одиниці не відповідала

⁷⁵⁰ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 184; Посулько О. Матеріали архівосховищ України до історії сербської колонізації середини 18 ст. та її наслідків. – С. 463.

⁷⁵¹ РГАДА, ф. 10, оп. 3, д. 370, арк. 107–109.

⁷⁵² Там само; ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 149–150.

⁷⁵³ Шишмар'єв В.Ф. Вказ. праця. – С. 45.

⁷⁵⁴ Посулько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 34.

⁷⁵⁵ Чорнописький І. Вказ. праця. – С. 355.

⁷⁵⁶ РГАДА, ф. 10, оп. 3, д. 370, арк. 124–125; Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 39.

етнічному складу населення і була змінена в процесі подальшого її реформування.

4.2. Відбування покарання на заслання та останні роки життя

Не пізніше січня 1764 р. діяльність слідчої комісії над І. Хорватом була остаточно завершена. У чолобитній до імператриці Катерини II від 11 січня того ж року генерал скаржився на те, що досі перебуває під арештом і до нього не допускають відвідувачів, а його «бідне майно», попри усі заслуги зі створення та розвитку Нової Сербії, було опломбоване так, що його дітям «нічим буде прохарчуватись, оскільки і [в] жалуванні їм відмовлено». Генерал не визнавав своєї провини і вже вкотре просив імператрицю дозволити йому виїхати до Санкт-Петербургу, сподіваючись на помилування.⁷⁵⁷

2 березня 1764 р. генерал-аншефом Петром Паніним було підготовлено доповідь для імператриці, яка містила пропозиції щодо перейменування Новосербського поселення на «Російську» або «Катерининську» губернію. Перший пункт доповіді констатував висновки слідства над І. Хорватом, яке встановило, що з самого початку існування Нової Сербії на неї було витрачено до 700 тис. крб казенних коштів. Ці витрати були визнані надто обтяжливими і неефективними для державної казни. На підставі доповіді П. Паніна, указом імператриці від 22 березня 1764 р. на місці Нової Сербії та Новослобідського козацького полку було створено Новоросійську губернію, до складу якої увійшли Чорний гусарський, Жовтий гусарський та Єлисаветградський пікінерний полки.⁷⁵⁸ Того ж року Новомиргородський шанець, де розташовувався адміністративний центр Новосербського поселення та резиденція І. Хорвата, було перетворено на торгове місто і засновано в ньому

⁷⁵⁷ РГАДА, ф. 10, оп. 3, спр. 370, арк. 11 і зв.

⁷⁵⁸ ІР НБУВ, ф. V, од. зб. 51, арк. 126–128 і зв.; ПСЗ. – Т. 16. – С. 657–663; Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 39; Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2010. – Т. 7. – С. 479–480.

прикордонне комісарство.⁷⁵⁹ Термін «Нова Сербія» неофіційно використовувався для позначення Єлисаветинської провінції Новоросійської губернії ще впродовж 1760-х рр.⁷⁶⁰

Кінцеві результати слідства над І. Хорватом за його правопорушення у Новій Сербії були сформульовані сенатором М. Паніним та дійсним таємним радником О. Мельгуновим у звіті від 1 травня 1764 р. Діяльність І. Хорвата була оцінена урядовцями виключно негативно, а сам він характеризувався у доповіді як «хитрий, зухвалий, заповзятливий та нелюдинолюбний». У 16-ти пунктах звіту було викладено злочини генерала, серед яких були: використання казенних коштів на видатки, що суперечили указам, привласнення жалування солдатів та офіцерів, заборгування коштів приватним особам, прорахунки у фінансових документах, незаконні побори, жорстоке ставлення до підлеглих військовослужбовців, хибні звинувачення та клеми на деяких офіцерів та чиновників, підкупи високопосадовців, а також подання до Сенату неправдивих рапортів щодо чисельності військовослужбовців у новосербських полках. Доведені загальні обсяги розкрадання коштів, згідно з цими пунктами, склали майже 125 тис. крб.⁷⁶¹

Згідно з доповіддю М. Паніна та О. Мельгунова, підписаною імператрицею Катериною II, 6 травня 1764 р. Військова колегія наказала взяти маєтки І. Хорвата на казенне утримання, «срібний та золотий посуд, діамантові речі, худобу, коней, наявний у селах хліб, двори, млини та крамниці й інше» продати з публічного торгу, а трьох його синів звільнити зі служби.⁷⁶² За рахунок майна генерала було наказано задовольнити його борг

⁷⁵⁹ Патенко С., протоиерей. Город Новомиргород, его храмы и духовное управление // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1880. – № 13. – С. 388.

⁷⁶⁰ [С. Е.] Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербию // Киевская старина. – К., 1883. – Т. 7. – С. 135–198.

⁷⁶¹ Цит. за: Костяшов Ю.В. Генерал Иван Хорват – сербский авантюрист на русской службе (вторая половина XVIII века). – С. 39.

⁷⁶² Цит. за: Мурзакевич Н. Генерал-поручик Иван Самуилович Хорват. – С. 270.

на користь державної казни на суму в 65 тис. крб, які І. Хорват використав «в протилежні до указів витрати».⁷⁶³ Крім того, із зарплатні генерала наказувалось сплатити партикулярні борги тим, хто подавав на нього з цього приводу чолобитні.⁷⁶⁴ Що ж стосувалось боржників самого І. Хорвата, які мали у себе кошти генерала чи які-небудь його речі, то їх було зобов'язано впродовж чотирьох місяців сповістити про це у головні адміністративні установи в різних губерніях Російської імперії; у разі невиконання наказу боржникам загрожувала юридична відповідальність.⁷⁶⁵

Для винесення вироку І. Хорвату імператрицею Катериною II було створено спеціальний суд на чолі з генералом П. Оліцем, який розташовувався у фортеці Святої Єлизавети.⁷⁶⁶ З метою забезпечення судового процесу в якості асесорів до фортеці було відправлено представників вищого офіцерства – генералів та полковників (зокрема, генерал-майора О. Ісакова), а обер-аудитором призначено асесора Г. Пивоварова.⁷⁶⁷

Згідно з дослідженням А. Кірпічонка, І. Хорват не був присутнім на судових засіданнях, зважаючи на хворобу ніг.⁷⁶⁸ Очевидно, що суд був формальним, а рішення щодо долі генерала вже було прийняте на рівні вищих кіл Російської імперії. За рішенням суду, І. Хорвата засудили до смертної кари через повішення, а села, які йому належали, переходили до майна Російської імперії. Також було постановлено повернути з заслання у балтійській фортеці Рогервік двох засуджених рядових Новомиргородського гарнізону (Живковича та Цветковича), які зазнали від І. Хорвата надміру тяжкого й несправедливого покарання внаслідок жорстокого придушення генералом солдатського бунту в Новомиргороді у січні 1760 р. З огляду на те,

⁷⁶³ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 1; Русский Биографический словарь. – Т. 21. – СПб.: Типография В. Безобразова, 1901. – С. 413.

⁷⁶⁴ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 185.

⁷⁶⁵ Мурзакевич Н. Генерал-поручик Иван Самуилович Хорват. – С. 271.

⁷⁶⁶ Костяшов Ю. В. Вказ. праця. – С. 40.

⁷⁶⁷ Мурзакевич Н. Вказ. праця. – С. 270.

⁷⁶⁸ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 200.

що через каліцтво ці солдати були нездатні більше перебувати на військовій службі, суд ухвалив відправити їх на поселення, надавши кошти на прожиття з описаного майна І. Хорвата. У грудні 1764 р. імператриця Катерина II розпорядилась виділити для них землю на території Новоросійської губернії і надати їм грошову допомогу з доходів від маєтків генерала у кількості, однаковій з іншими поселенцями.⁷⁶⁹

Після суду над І. Хорватом за наказом коменданта фортеці Святої Єлисавети М. Муравйова⁷⁷⁰ на квартиру генерала прибув полковник, щоб закути І. Хорвата в кайдани. Згідно з мемуарами О. Пишчевича, під час арешту, помітивши невпевненість офіцера, генерал нібито промовив: «роби, що тобі наказано, мене нічого не здивує від москалів».⁷⁷¹ І. Хорвата було доправлено під варту до Белгородської фортеці. Указом імператриці Катерини II від 1 грудня 1764 р. генерала було звільнено від смертної кари, а покарання замінено пожиттєвим засланням до Вологди під нагляд тамтешнього міського воєводи. Імператриця наказала І. Хорвату жити сумирно та утримуватись від зухвалої поведінки, побоюючись її «найтяжчого гніву». Описану нерухомість генерала вже після того, коли всі його казенні та партикулярні борги будуть відшкодовані, наказано було повернути або йому, або його спадкоємцям. У грудні 1764 р. Військова колегія наказала розіслати імператорський указ в Архангельську губернську та Вологодську провінційну канцелярії, до генерал-поручика О. Мельгунова. Крім того, відповідний указ був надісланий белгородському генерал-губернатору, генерал-поручику В. Нарішкіну, аби той оголосив про милість імператриці І. Хорвату, який на той час перебував у Белгородській фортеці.⁷⁷²

Відповідно до указу Військової колегії від 14 грудня 1764 р., у І. Хорвата забрали патенти на військові чини, після чого його було звільнено

⁷⁶⁹ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 2–3.

⁷⁷⁰ Записки М. А. Муравьева. – С. 50–51.

⁷⁷¹ Примечания Александра Пишчевича на Новороссийский край. – С. 115.

⁷⁷² ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 3–4; Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 34.

з-під варти і разом з родиною під конвоем відправлено до Вологди. Колегія подбала про те, щоб конвой очолив обер-офіцер Белгородського гарнізону з пристойною командою, і звеліла надати конвойним та родині генерала потрібну кількість підвод, а також видати прогонні кошти з наявної канцелярської суми і записати їх на рахунок І. Хорвата. Гарнізонний офіцер повинен був супроводжувати родину генерала аж до місця заслання, а конвойних наказано було постійно змінювати військовими командами, розташованими по дорозі. У Вологді на Хорватів мав чекати тамтешній воєвода з розпискою, згідно з якою він повинен був утримувати І. Хорвата під своїм наглядом.⁷⁷³

Згідно зі сповідними розписами церков Вологди, І. Хорват разом зі своїми синами та дворовими людьми з 1766 р. проживав на території приходу міської Петропавлівської церкви. Церква розташовувалась неподалік від міської лікарні, що підтверджує можливість існування у І. Хорвата певного захворювання⁷⁷⁴, через яке він не був присутнім на судових засіданнях з приводу розгляду своєї справи у фортеці Святої Єлисавети.⁷⁷⁵ У історію вологодського краю І. Хорват увійшов завдяки своїм корисним справам. Так, ще в 1765 р. він став фактичним першовідкривачем мінерального джерела з лікувальними властивостями на території володінь Корнилієво-Комельського монастиря на узбережжі р. Нурми (біля м. Грязовець, Вологодська область). І. Хорват був ініціатором розчистки південно-східного джерельного ключа з метою використання мінеральної води для лікування від його хвороби (ймовірно, подагри або ревматизму), що дало поштовх для подальшого дослідження цього джерела фармацевтами та відкриття пізніше ще одного ключа неподалік монастиря, на р. Талиця.⁷⁷⁶

⁷⁷³ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1324, арк. 4.

⁷⁷⁴ Цит. за: Шигаревская О. Сербский генерал в Вологде // Вологодский лад. – Вологда, 2013. – №2. – С. 195–197.

⁷⁷⁵ Кирпичёнок А.И. Вказ. праця. – С. 200.

⁷⁷⁶ Шюц П. О корнильевских минеральных источниках // Вологодские губернские ведомости. – Вологда, 1856. – 19 мая (№20) – С. 155–157; Заметка

Відповідно до описів справ Сенатського архіву, І. Хорват мешкав на території монастирського двору у Вологді до липня 1771 р.⁷⁷⁷ Тоді Вологодська провінційна канцелярія наказала йому винаймати для проживання приватний будинок або інший масток у власності Корнилієво-Комельського монастиря у Вологді.⁷⁷⁸ На початку XVIII ст. ця обитель мала на території міста два монастирських двори. Розміри першого становили 25 на 17 сажнів (53 на 36 м); тут були три келії, комора, погріб, сім стаєнь та город площею близько 0,16 га. Друге обійстя займало 13 на 10 сажнів (28 на 21 м) та складалося з дерев'яного будинку, сінника, комори й лазні.⁷⁷⁹ Все це дає змогу уявити умови проживання І. Хорвата в той період, адже принаймні в одному з двох міських монастирських володінь він мешкав напевне.

Після того, як колишній генерал-поручик був відсторонений від управління Новою Сербією, численні села, якими він володів, було секвестровано (введено заборону на використання та розпорядження нерухомістю і передано її в управління іншим особам). Наприкінці листопада 1762 р., ще під час слідства над І. Хорватом, для охорони від спустошення лісових угідь генерала в байраках біля його хутора Висі, було відправлено на хутір та розквартировано там шість гусар Новосербського корпусу на чолі з унтер-офіцером.⁷⁸⁰ Слобода Генеральська неподалік Новомиргорода також була секвестрована «по публічній вартості», а для

о сербском генерале Иване Хорвате // Прибавления к Вологодским епархиальным ведомостям. – Вологда, 1884. – 15 июня (№12). – С. 259–260; Токмаков И. Описание Корнилиево-Комельского Введенского мужского монастыря с приложением краткого историко-медико-топографического очерка Корнилиево-Комельских минеральных лечебных источников. – Москва: Печатня А.И. Снегиревой, 1897. – С. 33–34.

⁷⁷⁷ РГАДА, ф. 248, оп. 44, кн. 3914, арк. 4 зв.

⁷⁷⁸ Там само, кн. 3907, арк. 8 зв.

⁷⁷⁹ Суворов Н. Вологда в начале XVIII столетия. Топографический и статистический очерк // Памятная книжка для Вологодской губернии на 1861 год. – Вологда: Типография губернского правления, 1861. – С. 38–41.

⁷⁸⁰ ДАДО, ф. 1684, оп. 2, спр. 122, арк. 147.

захисту тамтешнього хутору від розорення з території Речі Посполитої, на кургані перед новомиргородським мостом був виставлений форпост.⁷⁸¹

За приватним будинком та фруктовим садом І. Хорвата на території Новомиргородського шанцю, що перебували на казенному утриманні, після його арешту та заслання наглядав поручик 1-го батальйону гарнізону фортеці Святої Єлисавети Іван Петров.⁷⁸² 23 травня 1767 р. з метою догляду за садом канцелярія Новоросійської губернії наказала поручику знайти обізнаного у садівництві фахівця, який повинен був отримувати в якості зарплатні половину суми з проданих за літо фруктів. Враховуючи, що охочих спеціалістів на місце садівника не знайшлось, фрукти з врожаю 1767 р. на суму 3 крб. І. Петровим було вирішено продати поручику Чорного гусарського полку Маргажичу.⁷⁸³

Колишня нерухомість І. Хорвата в адміністративному центрі Нової Сербії досить швидко стала непридатною для проживання. Для ремонту казенного будинку, який раніше належав генералу, 2 липня 1767 р. поручиком І. Петровим було укладено контракт з полковими теслями Чорного гусарського полку Лук'яном та Дем'яном Стратієнками. Брати зобов'язувались поклагодити дах на «першій великій хоромній будівлі», а також покрівлю погребу в дворі генерала, і повинні були отримати за роботу 35 крб включно з витратами на транспортування будівельних матеріалів.⁷⁸⁴

Для ремонту вищезгаданих споруд канцелярією Новоросійської губернії було наказано використати будівельні матеріали, що зберігались при інженерному будинку в відомстві прапорщика Костомарова, а саме: 5833 одиниці гонту, 3730 залізних гонтових цвяхів, 116 пиляних дощок (довжиною від одного до понад двох саженив); 330 білих, 138 «поясових» та 45 кутових кахлів, 22 «залізних лопатки» та 14 одиниць «пластиннику дубового». Крім

⁷⁸¹ Ihnatowski I. Dzieło Kommissyi Granicznej między Ukrainą Polską y Nowo Rossyą. – Warszawa: Drukarnia J. K. Mci Nadworna, 1781. – Cz. 2. – S. 52.

⁷⁸² ІР НБУВ, ф. IX, спр. 2436, арк. 7; Там само, спр. 2437, арк. 9.

⁷⁸³ Там само, спр. 2436, арк. 7 і зв.; Там само, спр. 2501, арк. 97 і зв.

⁷⁸⁴ Там само, спр. 2436, арк. 7–8; Там само, спр. 2437, арк. 9 і зв.

того, наказувалось продати з публічного торгу архімандритський та інженерний будинки в Новомиргороді, а кошти з їхнього продажу також використати на ремонт будинку І. Хорвата. З огляду на велику вартість робіт, канцелярія Новоросійської губернії не вбачала потреби у ремонті стасень та засіків, розташованих біля будинку генерала⁷⁸⁵; у контракті також було зазначено, що казенних матеріалів на ремонт стайні та інших будівель немає.⁷⁸⁶ Наведений список будівельних матеріалів дає можливість скласти уявлення про розміри та коштовність будинку, який раніше належав керманичу Нової Сербії.

Заходи, які вживались для збереження майна І. Хорвата на території Новомиргородського шанцю не мали успішних результатів. Згідно зі свідченнями Й.-А. Гільденштедта, вже у 1774 р. дерев'яні будинки генерала, розташовані біля кам'яної та дерев'яної церков на п'ятикутній площі у центрі Новомиргорода, повністю занепали, а поряд збереглись залишки фруктового саду та липової алеї, які були закладені І. Хорватом.⁷⁸⁷

У 1766 р. секвестровані земельні наділи І. Хорвата було розмежовано й видано межові книги капітану геодезії Фонвізіну.⁷⁸⁸ Маєтки відставного генерала в Белгородській губернії станом на січень 1767 р. доглядав підпоручик Вискребенцев зі Старооскільського піхотного полку.⁷⁸⁹ Намісником секвестрованих вотчин І. Хорвата на Смоленщині (село Городище Дорогобужського повіту) було призначено поручика Прокопія Щурова з 3-го батальйону гарнізону фортеці Святої Єлисавети. У 1769 р. мешканці Городища звинувачували П. Щурова у розореннях та грабунках, поборах грішми та хлібом, а також роздачі лісових угідь і пустих земельних наділів «окаянним поміщикам».⁷⁹⁰

⁷⁸⁵ Там само, спр. 2419, арк. 22 і зв.; Там само, спр. 2420, арк. 23–25.

⁷⁸⁶ Там само, спр. 2347, арк. 9 і зв.

⁷⁸⁷ Гільденштедт Й.-А. Вказ. праця. – С. 25.

⁷⁸⁸ ЦДІАК України, ф. 1710, оп. 2, спр. 172, арк. 1–4.

⁷⁸⁹ Там само, ф. 1709, оп. 2, спр. 992, арк. 6 і зв.

⁷⁹⁰ ІР НБУВ, ф. ІХ, спр. 2251, арк. 1–3.

Згідно з імператорським указом від 5 серпня 1773 р. маєтності І. Хорвата були передані в управління його дружині Магдалині Іванівні Хорват та синам.⁷⁹¹ Невдовзі, 31 серпня 1773 р. вийшов указ Військової колегії про сплату боргів колишнього керівника Нової Сербії його дружиною та дітьми у розстрочку.⁷⁹² Того ж 1773 р. І. Хорват та його сини востаннє зустрічаються у вологодських сповідних розписах, однак про дружину за весь період заслання нічого не повідомлялося. За наступний 1774 р. відомості про перебування родини Хорватів у Вологді відсутні, що свідчить про їхнє повернення на територію України.⁷⁹³ Сповідні розписи Успенської церкви слободи Салтова (основне володіння І. Хорвата на Слобожанщині) свідчать, що станом на 1775 р. цей населений пункт вже перебував у власності дружини І. Хорвата та її синів Антона, Йосипа та Івана, які мали звання підполковників.⁷⁹⁴

Попри першопочаткове довічне заслання І. Хорвата, через деякий час його було амністовано імператрицею Катериною II. Після ліквідації Запорозької Січі у 1775 р. генерал-поручик Петро Текелій, будучи другом І. Хорвата, виклопотав у імператриці помилування для останнього. Звістку про своє звільнення з заслання відставний генерал отримав через одного зі своїх синів.⁷⁹⁵ Вже 3 грудня 1775 р. імператриця Катерина II видала указ, за яким І. Хорвату повертались усі його чини і надавався дозвіл мешкати у своїх маєтках на Слобожанщині, куди він міг повернутись наступного року.⁷⁹⁶ Таким чином, перебування генерала на засланні завершилось не пізніше 1776 рр.

Указом Сенату від 7 грудня 1781 р., згідно з рішенням імператриці, І. Хорвата було звільнено від сплати усіх казенних боргів; крім того, «відписні

⁷⁹¹ Цит. за: Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 40.

⁷⁹² ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 7281, арк. 1–2.

⁷⁹³ Шигаревская О. Вказ. праця. – С. 195–197.

⁷⁹⁴ ЦДІАК України, ф. 2003, оп. 1, спр. 9, арк. 88–113 зв.

⁷⁹⁵ Биография Петра Авраамовича Текели, российског генерала. – С. 10–13; Примечания Александра Пишчевича на Новороссийский край. – С. 115–117.

⁷⁹⁶ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 40.

села» остаточно повертались у його володіння.⁷⁹⁷ Що стосується долі маєтків І. Хорвата на території Нової Сербії, це питання залишається невирішеним.

Згідно з даними відомості про населені пункти Харківського намісництва за 1779 р., у слободі Салтів однойменного повіту Чугуївського округу, що перебувала у власності відставного генерал-поручика І. Хорвата, разом з хуторами Березівським та Федорівським проживало 1644 «власницьких підданих», 42 однодвірці, 175 селян та 10 циган, загалом 1871 осіб. У ще одній Хорватовій слободі Салтівського повіту – Писарівці мешкало 913 підданих та один однодворець, усього 914 осіб.⁷⁹⁸ Станом на 1779 р. у слободі Лютівка Золочівського округу, що також перебувала у власності І. Хорвата, проживало 750 «власницьких черкас»⁷⁹⁹ (черкаси – одна з назв для позначення українського населення у Російській імперії). У слободі Спаській Хотмижського повіту (нині – село Головчино Грайворонського району Белгородської області) однойменного округу проживало 1575 черкас, селі Тополі – 269 черкас та 3 однодворці, селі Антонівка (Останівка) – 259 черкас. Крім того, при Топільському млину мешкали ще 46 «економічних черкас».⁸⁰⁰ Таким чином, у семи населених пунктах у власності І. Хорвата на території Харківського намісництва станом на 1779 р. проживало загалом 5687 мешканців.

Станом на 1780 р. у населених пунктах Старий Салтів, Писарівка, Березівка та Федорівка Чугуївського повіту сукупно проживало 2732 особи.⁸⁰¹ За даними 1783 р., І. Хорват мав тут 15 378 десятин (2908 квадратних саженив) відведеної землі; чисельність підданих тільки чоловічої статі становила 3329 осіб⁸⁰² (див. Додаток В).

⁷⁹⁷ РГАДА, ф. 248, оп. 153, кн. 8161, арк. 121.

⁷⁹⁸ Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / Упоряд. В.О. Пірко, О.І. Гуржій. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 141.

⁷⁹⁹ Там само. – С. 144–145.

⁸⁰⁰ Там само. – С. 163.

⁸⁰¹ ЦДІАК України, ф. 1710, оп. 2, спр. 2281, арк. 32 зв.

⁸⁰² Там само, ф. 1892, оп. 1, спр. 297, арк. 89 зв.

У 1776 р. канцелярією Слобідсько-Української губернії І. Хорвату було надано дозвіл на винокуріння в слободі Писарівці⁸⁰³ (інша назва – Стрітенське). У 1780 р. відставний генерал видав домовленість на ведення усіх справ своєму управителю Беркичу.⁸⁰⁴

Після повернення на Слобожанщину І. Хорват присвятив свою діяльність вирішенню земельних суперечок та судовій тяганині з сусідніми поміщиками.⁸⁰⁵ Зокрема, вже у 1778 р., коли було складено план його земельних володінь⁸⁰⁶, генерал захопив землі, що належали поміщиці Молчановій.⁸⁰⁷ У 1780 р. в Чугуївській та Корочанській воєводських канцеляріях розглядалась справа по суперечці І. Хорвата з однодвірцями слободи Молодової (Вовчанський район, Харківська область).⁸⁰⁸ З приводу незаконних вирубок лісу в дачах цієї слободи у 1781 р. через своїх людей у суді він сперечався з землевласником П. Пасеком.⁸⁰⁹ У грудні 1782 р. правління Харківського намісництва повідомляло Харківському та Воронежському генерал-губернатору В. Черткову про заволодіння І. Хорватом землею, що належала однодворцям слободи Старого Салтова.⁸¹⁰ Того ж року генерал скаржився до намісницького правління на неправильне розмежування його земель.⁸¹¹ У вересні 1783 р. на захоплення І. Хорватом землі (лісів, ріллі, сіножатей та водопоїв для худоби) біля р. Хотімля та р. Гнилиця (притоки Сіверського Дінця), що було схвалене Московською межевою канцелярією, нарікав вже поміщик Яків Донець-Захаржевський.⁸¹²

⁸⁰³ ЦДІАК України, ф. 1710, оп. 2, спр. 1452, арк. 1–22.

⁸⁰⁴ Там само, спр. 2161, арк. 1–2.

⁸⁰⁵ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 40.

⁸⁰⁶ ЦДІАК України, ф. 1710, оп. 2, спр. 1690, арк. 1–14.

⁸⁰⁷ Там само, спр. 1806, арк. 1–29.

⁸⁰⁸ Там само, спр. 2133, арк. 1–6.

⁸⁰⁹ Там само, ф. 1631, оп. 1, спр. 3401, арк. 1 і зв.

⁸¹⁰ Там само, ф. 1959, оп. 1, спр. 21, арк. 1–3.

⁸¹¹ Там само, ф. 1709, оп. 2, спр. 3022, арк. 1–2.

⁸¹² Там само, ф. 1959, оп. 1, спр. 27, арк. 2–3.

В останні роки життя І. Хорват продовжував допомагати православним монастирям на своїй батьківщині. Так, у зв'язку з реконструкцією монастиря Бездин біля Араду та значні витрати тамтешньої церковної громади, у 1780 р. він надіслав туди 50 голландських дукатів (211 форинтів) «за здоров'я своє, а особливо його сина полковника Антонія».⁸¹³

Згідно з метричною книгою Вознесенської церкви слободи Старий Салтів Чугуївського округу Белгородської єпархії Харківського намісництва за 1786 р., складеною священиком Мойсеєм Морським, відставний генерал-поручик І. Хорват помер 18 листопада 1786 р. у Старому Салтові у віці 64-х років⁸¹⁴ (див. Додаток Ж). Особа І. Хорвата ще міститься у списку дворян Чугуївського повіту від 13 грудня 1786 р., однак щорічні поміщицькі реєстри, які зазвичай складались наприкінці року, спирались на заздалегідь зібрані дані. Наприкінці 1786 р. у всіх слобожанських володіннях відставного генерал-поручика та його синів, 34-літнього Йосипа і 30-літнього Дмитра, сукупно проживало 9091 осіб. Родина Хорватів мешкала у слободі Старий Салтів.⁸¹⁵

Факт смерті І. Хорвата в листопаді 1786 р. підтверджують документи зі справи про розслідування втечі родини селян Шишових зі слободи Спаської Салтівського повіту (існував у складі Белгородської губернії до 1779 р.). Так, колишній керівник Нової Сербії фігурує як померлий в ордері губерньського прокурора Харківського намісництва М. Чайковського від 10 березня 1787 р., в якому той вимагав від стряпчого Чугуївського округу прапорщика М. Коренєва надіслати постанову про біглих ще в 1756 р. підданих селян І. Хорвата. Генерал також названий померлим і в рапорті М. Коренєва М. Чайковському від 19 березня 1787 р.⁸¹⁶

⁸¹³ Церовић Љ. Вказ. праця. – С. 193.

⁸¹⁴ ЦДІАК України, ф. 2008, оп. 1, спр. 41, арк. 297 зв.

⁸¹⁵ Там само, ф. 1709, оп. 2, спр. 912, арк. 172–173.

⁸¹⁶ Там само, спр. 992, арк. 1–2.

Завдяки клопотанню найвищих осіб Російської імперії – генерал-фельдмаршалів Г. Потьомкіна та П. Рум'янцева-Задунайського, а також генерал-поручика П. Голіцина, сини І. Хорвата були відновлені на військовій службі у колишніх званнях.⁸¹⁷ Після смерті І. Хорвата його маєтками в Чугуївському повіті Харківського намісництва володів його син, бригадир Дмитро Хорват. Вже 1 червня 1787 р. він клопотав про призначення дияконом Вознесенської церкви у своїй слободі Салтові дячка Якова Рогальського зі слободи Писарівки.⁸¹⁸ Дані метричних книг підтверджують, що наприкінці 1787 р. Старий Салтів перебував у власності Д. Хорвата.⁸¹⁹ Сповідні розписи 1788 р. містять аналогічну інформацію по Нижньому Салтову (інша назва тієї ж слободи). Крім того, ці документи свідчать, що разом з Д. Хорватом у маєтку проживала його мати, 59-літня вдова генерала І. Хорвата Магдалина (у тексті джерела названа Марією Іванівною Хорват), а також сім'я управителя маєтку Деспотовича. Родина Хорватів мала 50 дворових селян, з яких 20 чоловічої і 30 жіночої статі.⁸²⁰ Впродовж 1789–1795 рр. тривали судові суперечки Д. Хорвата з родиною поміщика П. Пассека з приводу втечі селян останнього до населених пунктів, що належали Хорватам.⁸²¹

Ліквідація Нової Сербії негативно відбилась лише безпосередньо на долі І. Хорвата. Родичі генерала після його смерті продовжували мешкати в українських землях, просувались по військовій службі, ставали поміщиками, високопосадовцями Російської імперії та керівниками органів місцевого самоврядування, отримуючи різноманітні привілеї та почесті від російських монархів.⁸²² Зокрема, один з синів колишнього керівника Нової Сербії

⁸¹⁷ Костяшов Ю.В. Вказ. праця. – С. 40.

⁸¹⁸ ЦДІАК України, ф. 2009, оп. 1, спр. 1205, арк. 1–2.

⁸¹⁹ Там само, ф. 2008, оп. 1, спр. 43, арк. 139–154.

⁸²⁰ Там само, спр. 48, арк. 23–24.

⁸²¹ Там само, ф. 1631, оп. 1, спр. 3403; Там само, ф. 1709, спр. 231, арк. 36–38.

⁸²² Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи. – Ч. 6. – С. 151; Шевченко С. Вказ. праця. – С. 333; Його ж: Українська доля Нової Сербії. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини. – С. 19–22.

Антон Хорват після 1775 р. очолив Охтирський гусарський полк у званні підполковника.⁸²³ Інший його син Йосип Хорват в 1792–1794 рр. очолював Воронежське, а в 1794–1796 рр. – Катеринославське намісництво.⁸²⁴ Відомості про долю наймолодшого сина генерала, Івана Хорвата, відсутні.

Нащадкам Й. Хорвата до кінця XIX ст. належала дворянська садиба, розташована в селі Головчино (колишня слобода Спаська) Грайворонського повіту Курської губернії. Завдяки зусиллям кількох поколінь власників маєтку, в Головчиному було організовано оркестр та театральну труппу чисельністю до 200 осіб, а також започатковано навчання здібних кріпацьких дітей грамоті й музиці. Останній представник роду – правнук генерала І. Хорвата Микола Іванович Хорват, помер бездітним у 1889 р. Після його смерті місцевими селянами було пограбовано родовий маєток Хорватів і з-поміж іншого майна розкрадено їхній фамільний архів.⁸²⁵

Таким чином, зловживання І. Хорвата, що полягали у численних випадках фінансових махінацій та перевищенні генералом службових повноважень, з початку 1760-х рр. мали несприятливі наслідки як для нього особисто, так і для очолюваного ним Новосербського поселення. У 1764 р. Нова Сербія була ліквідована, оскільки існування цього адміністративно-територіального утворення на Правобережній Україні вимагало значних державних коштів і перестало бути вигідним для російського уряду, стаючи на заваді імперській політиці в регіоні.

У зв'язку з численними звинуваченнями проти І. Хорвата з боку підлеглих йому військовослужбовців Новосербського корпусу, російською

⁸²³ Желтобородов А. Сербь – офицеры Слободских гусарских полков в 60-е и 70-е гг. XVIII в. [Електронний ресурс. Дата відвідування: 25.01.2018] // Режим доступу: <http://www.rastko.rs/rastko/delo/13843>.

⁸²⁴ Гойзман Ш.Р. Курская энциклопедия [Електронний ресурс. Дата відвідування: 25.01.2018] // Режим доступу: <http://www.mke.su/doc/HORVATY.html>.

⁸²⁵ Там само; Горновский И. А. К истории заселения и устройства Екатеринославской губернии // Киевская старина. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1903. – Т. 80. – С. 131–132.

адміністрацією було проведено тривале судове розслідування. Слідча комісія довела факти вчинення І. Хорватом злочинів, після чого його було засуджено до смертної кари. Однак внаслідок втручання покровителів генерала з числа наближених до імператорського двору осіб, вирок, винесений судом колишньому керівникові Нової Сербії, за рішенням імператриці Катерини II було пом'якшено. І. Хорват уникнув смертної кари і був відправлений на заслання до Вологди, де пробув десять років. Близько 1775 р. генерала було помилувано імператрицею і він повернувся у власні маєтки на територію Слобідської України, де й помер у 1786 р.

ВИСНОВКИ

Створення у 1750-х рр. на території колишніх правобережних вольностей Війська Запорозького нової адміністративно-територіальної одиниці, названої Новою Сербією, було складовою частиною урядової політики Російської імперії з колонізації південних степових земель і просування території держави до Чорного моря. Ці події мали вагомі наслідки як для українського козацтва, представники якого мешкали в задніпрських місцях до переселення туди іммігрантів з Балкан, так і загалом для тогочасного українського населення Правобережжя. Лідером переселенців був серб за походженням, колишній полковник австрійської армії на Військовому кордоні І. Хорват, діяльність якого на посаді командира Гусарського полку та Новосербського військового корпусу спричинила ряд суттєвих наслідків для регіону Південної України.

– Проаналізувавши стан наукової розробки питання діяльності І. Хорвата в Новій Сербії, потрібно зазначити, що дослідженню цієї проблеми як в українській, так і в зарубіжній історіографії приділялось недостатньо уваги. Зазначена тема розкривалась переважно у працях з історії заселення та освоєння степових українських земель іноземними колоністами у XVIII ст. і не виокремлювалась з загального контексту історії Нової Сербії. Дослідники здебільшого звертали увагу на військово-адміністративні аспекти керівництва І. Хорвата поселенням та на його відносини з підлеглими військовослужбовцями Новосербського корпусу. Однак в історіографії було недостатньо розкрито вплив І. Хорвата на такі сфери суспільно-господарського життя краю, як торгівля, земельні відносини, церковний устрій, освіта тощо. У публікаціях окремих дослідників також є неточності щодо висвітлення фактів, які передували його керівництву Новою Сербією. Окрім того, поза увагою істориків залишалось дослідження майнового становища генерала, а також детальне вивчення подій, пов'язаних з останнім періодом його життя.

Що стосується джерельної бази дослідження, то вона є різноманітною, однак основну її частину складають архівні та опубліковані документи актового характеру. До них належать, у першу чергу, імператорські та сенатські укази, інші урядові документи та матеріали канцелярії Новосербського корпусу. Заслужовує на увагу ділове листування І. Хорвата з представниками цивільних та військових органів влади, зокрема, київськими генерал-губернаторами та комендантами фортеці Святої Єлисавети, а також переписка керівника Нової Сербії з духовними ієрархами. Вагоме значення для дослідження має мемуарна література сучасників І. Хорвата. Додатково відомості про життя та діяльність генерала містяться у метричних книгах, сповідних розписах, поміщицьких списках тощо. Загалом наявна кількість джерел є цілком достатньою для вивчення даного питання.

– З огляду на брак відомостей про військово-політичну діяльність І. Хорвата на території Австрійської імперії, деякі питання (як-то точна дата та місце його народження) потребують подальшого дослідження. Найімовірніше, що він народився у 1722 р. на території Подунавського чи Помориського Військового кордону, а сербський рід Хорватів походив з македонських земель. Завдяки своєму авторитету в середовищі вищого сербського офіцерства, який пояснюється участю І. Хорвата у військових діях, громадсько-політичному житті та церковним меценатством, він очолив організацію переселення граничарів з території Австрійської імперії в українські землі. Умови для цього були створені урядом Російської імперії, який потребував нових військовослужбовців для охорони південних кордонів держави та освоєння степових територій. Першопочатково сприяння переселенцям також надавали вищі австрійські урядовці, однак пізніше, з огляду на масштаби переселення, їхня позиція змінилась на протидію граничарській еміграції. Разом з тим, перші хвилі переселенців були нечисленними і не відповідали заявленій І. Хорватом кількості готових до переселення граничарів. Значною мірою це було пов'язано з тим, що його діяльність з організації сербської еміграції до Російської імперії не була

позбавлена особистих амбіцій щодо просування по військовій службі та покращення свого фінансового становища.

В українських землях І. Хорват став безпосереднім командиром Гусарського полку, який був одним з підрозділів військово-поселенської території Нова Сербія. Крім того, його влада поширювалась на весь Новосербський військовий корпус, до якого входили також Пандурський полк та Новомиргородський гарнізон, а з 1759 р. – польові гусарські Македонський та Болгарський полки. Отримавши суттєві привілеї від російського уряду, генерал зосередив у своїх руках більшу частину військових та цивільних владних повноважень на території Новосербського поселення (за винятком сфери дипломатичних відносин) і впродовж 1750-х рр. став майже авторитарним його керівником. Передумови для цього були фактично створені Сенатом Російської імперії ще на початку існування Нової Сербії, коли І. Хорвату було надане право на довічне спадкове командування Гусарським полком, а повноваження командира Новосербського корпусу та головного командира Нової Сербії, яким був призначений генерал-майор І. Глебов, залишились нерозмежованими.

Ділове співробітництво І. Хорвата з іншими російськими посадовцями в Новій Сербії та на прилеглих до неї територіях залежало від його особистих стосунків з ними. Якщо співпрацю генерала з головним командиром Новосербського поселення І. Глебовим можна охарактеризувати як вдалу, то його стосунки з комендантами фортеці Святої Єлисавети (передусім, з М. Муравйовим) були напруженими, а часто навіть конфліктними. Також діяльність І. Хорвата викликала невдоволення тих представників сербського офіцера колишнього Військового кордону, яке конкурувало з генералом у справі виведення нових переселенців до Російської імперії (зокрема, командирів Слов'яносербії І. Шевича та Р. Прерадовича).

Згідно з указними документами, функції І. Хорвата по управлінню територією попри помітне їхнє розширення з середини 1750-х рр. все ж залишались обмеженими в деяких питаннях, як-то внаслідок запровадженого

на території Нової Сербії двовладдя чи регулювання київським генерал-губернатором та комендантом фортеці відносин краю з сусідніми державами. На деякий час генерал зміг підпорядкувати собі ряд інституцій та підрозділів (наприклад, канцелярія та грошова комісія Новосербського корпусу, поселення Новослобідського козацького полку) і створив підґрунтя для подальшої можливості перевищення владних повноважень, скориставшись періодом послаблення влади імперських посадовців у регіоні та заступництвом з боку представників вищих урядових кіл.

Хоча відносини І. Хорвата з Кошем Запорозької Січі були зумовлені обов'язком новосербських поселенців та запорозьких козаків разом охороняти південний кордон Російської імперії, між ними існувало чимало суперечностей, пов'язаних з розселенням новосербців на території колишніх січових вольностей та діяльністю непідконтрольних Кошу козацьких загонів. У стосунках з гайдамаками, що активно діяли на території Нової Сербії, І. Хорват здійснював непослідовну політику. Так, з одного боку, він намагався вживати заходів щодо унеможливлення гайдамацьких набігів на новосербські населені пункти, а з іншого – сам співпрацював з окремими загонами та залучав офіцерів і місцеве населення Нової Сербії до організації рейдів на польські території Правобережжя. Найбільш активно таке співробітництво відбувалось у другій половині 1750-х рр., коли влада генерала в Новій Сербії значно посилилась. Новосербський корпус на чолі з І. Хорватом виявився нездатним самотійно перешкоджати гайдамацьким нападам на територію Нової Сербії, внаслідок чого активність гайдамаків на окремих новосербських територіях (наприклад, ліси Чорний та Чута) набула загрозливих масштабів як для самих новосербців, так і для мешканців сусідніх територій Речі Посполитої. Конфлікти І. Хорвата з польськими магнатами, а також губернаторами тамтешніх населених пунктів були пов'язані, здебільшого, з діяльністю гайдамаків у прикордонних володіннях Ф. Браницького, Ф. Потоцького та С. Любомирського, утриманням польською владою балканських мігрантів, що прямували до Нової Сербії, а також

взаємними територіальними претензіями через нерозмежованість новосербсько-польського кордону.

– Адміністративно-територіальне утворення Нова Сербія на чолі з І. Хорватом стало першим організованим військовим поселенням на території Російської імперії. Соціально-економічні зміни в регіоні під керівництвом генерала були спричинені, насамперед, відмінностями у соціальній структурі місцевої та прийшлої спільнот, привілейованим становищем балканських переселенців, а також способом їхнього господарювання. Попри те, що новосербські підрозділи були укомплектовані І. Хорватом не повністю, а загальна чисельність іммігрантів була меншою за обіцяну, переселення представників молдавського, сербського та болгарського народів до Нової Сербії суттєво змінило етнічний склад мешканців колишніх задніпрських місць і привнесло туди нові господарські та культурні традиції, а також значно збільшило частку тамтешнього осілого населення.

Незважаючи на вжиті урядом заходи по виселенню козаків з території Нової Сербії, певна частина мешканців українського походження залишилась проживати там поряд з іноземними переселенцями. Крім того, генерал залучав українців до Новосербського поселення в якості денщиків на господарських роботах новосербських офіцерів, а також до особового складу військових підрозділів під виглядом балканського населення. Як наслідок, такі дії сприяли подальшому землеробському освоєнню регіону, адже господарювання прийшлих граничарів у галузі землеробства не відрізнялось своєю результативністю. Також під керівництвом І. Хорвата було вперше проведено розмежування землі на території Нової Сербії, в тому числі, й на землях Чорного лісу.

Участь генерала у новосербській торгівлі мала, здебільшого, особисті мотиви, тому заробіток від утримання шинків та заїжджих дворів, а також лихварства та перепродажу імпортованих товарів становив значну частину його доходів. Особисті якості І. Хорвата сприяли здійсненню ним фінансових махінацій та стягнення коштів з приватних осіб, що поряд з жорстокістю до

підлеглих військовослужбовців спричинило масове невдоволення його діяльністю з боку місцевого населення. Разом з тим, саме існування Нової Сербії стало поштовхом до розвитку торгівлі в населених пунктах на території краю, зокрема, адміністративного центру поселення Новомиргорода, де розташовувалась також резиденція І. Хорвата.

Майновий стан І. Хорвата в Новій Сербії значно відрізнявся від низького матеріального забезпечення рядових солдатів та родин поселенців, які були обтяжені чималою кількістю утисків і повинностей, а також перевищував статки інших новосербських офіцерів. Окрім високої зарплатні, офіційних виплат і додаткових прибутків з об'єктів торгівлі та оренди, джерелом доходів генерала були незаконні фінансові махінації, які тривалий час залишались поза увагою російських урядовців. Накопичення генералом коштів та об'єктів нерухомої й рухомої приватної власності впродовж 1750-х рр. відбувалось пропорційно до його посилення на посаді командира Новосербського військового корпусу. І. Хорват був великим землевласником, маючи у своєму володінні значні земельні наділи та кілька тисяч кріпаків. На території Нової Сербії йому належало кілька слобід, маєток в Новомиргороді та декілька господарських об'єктів, але більша частина населених пунктів та нерухомості була розташована на території Белгородської та Смоленської губерній. Частину цих маєтків генерал одержав від імператриці Єлизавети, інша ж частина була придбана ним за власні кошти.

Одним з аспектів діяльності І. Хорвата, які найбільше вплинули на розвиток Нової Сербії, є його внесок у облаштування церковного та освітнього життя новоприбулих поселенців, зокрема, спроби заснувати окрему єпископську кафедру та розвивати народне шкільництво на території краю. У зв'язку з цим привертають увагу відносини І. Хорвата з православним духовенством, зокрема, його клопотання перед Київським митрополитом за новоприбулих сербських священиків, прагнення залучати до Нової Сербії випускників навчальних закладів Києва у якості вчителів, а також питання будівництва на цих теренах нових церков, що сприяло розвитку новосербських

населених пунктів як центрів духовного життя. Водночас І. Хорват діяв з власних інтересів і не підтримував не вигідні для себе проекти, про що свідчать його конфлікти з духовенством. Особливу увагу генерал приділяв питанням організації церковного устрою. Згідно з його новаторськими пропозиціями, не реалізованими повністю, церковнослужителі в Новій Сербії повинні були отримати досить широкі права, земельні наділи та матеріальне забезпечення, щоправда, церковний устрій у новосербських шанцях залишався залежним від військового характеру поселення. Вперше в регіоні І. Хорватом було здійснено спробу регламентувати платню священнослужителям за здійснення ними християнських обрядів, а також офіційно визначено обов'язки ктиторів.

– Розслідування кримінальної справи І. Хорвата розпочалось після численних звинувачень проти генерала з боку підлеглих йому офіцерів Новосербського корпусу і тривало з 1761 по 1764 рр. за імператорського правління Єлизавети, Петра III та Катерини II. Затяжний характер слідства у цій справі пояснюється заходами, яких генерал вживав з метою уникнення покарання, а також корумпованістю російських урядовців. Зокрема, І. Хорватом здійснювалось затягування слідства та численні підкупи як тих високопосадовців, що безпосередньо входили до складу слідчих комісій, так і найбільш впливових осіб Російської імперії. Засудження генерала відбувалось в умовах апогею посилення його влади в Новій Сербії наприкінці 1750-х – на початку 1760-х рр., що на той час вже загрожувало імперській політиці в регіоні Південної України. Хоча існування Нової Сербії у цей період вже не відповідало інтересам Російської імперії, зловживання І. Хорвата, що завдали значних збитків державній казні, фактично пришвидшили ліквідацію цієї військово-поселенської території та сприяли створенню на її землях Новоросійської губернії у березні 1764 р.

Рішення про заміну смертної кари для І. Хорвата на довічне заслання було прийняте імператрицею Катериною II на прохання наближених до неї осіб, які були покровителями генерала. Після нетривалого арешту І. Хорвата в Белгородській фортеці, його було відправлено на поселення до Вологди.

З огляду на суворість кримінального законодавства доби російського абсолютизму XVIII ст., таке покарання для генерала було незначним, враховуючи серйозні перевищення ним службових повноважень та масштабність казнокрадства під час його керівництва Новосербським поселенням. І. Хорват провів близько десяти років на засланні на території Вологодщини, де проживав разом з родиною у сприятливих умовах та можливістю лікування при монастирі. Маєтки І. Хорвата за його відсутності доглядали спочатку намісники з російських офіцерів, а наприкінці заслання – дружина, яка разом з синами виплачувала борги відставного генерала. Після помилування імператрицею і повернення до Слобідської України І. Хорват не втручався в державно-політичні справи і займався поміщицькою діяльністю, вирішуючи конфлікти з сусідніми землевласниками. У листопаді 1786 р. він помер у одному зі своїх володінь на території сучасної Харківської області – слободі Старий Салтів, яка разом з околицями перейшла у спадок його синові, Дмитру Хорвату.

Отже, адміністративна та господарська діяльність І. Хорвата під час керівництва Новою Сербією на посаді командира Гусарського полку та Новосербського військового корпусу визначала розвиток значної території Правобережжя в 1750-х рр. Ця діяльність мала наслідки як для політичної, так і для соціально-економічної історії регіону (передусім, території сучасної Кіровоградщини). Ліквідація Нової Сербії, а пізніше й Запорозької Січі, призвела до активізації колонізаційної політики Російської імперії в степових територіях та подальшої зовнішньої експансії держави у напрямку Чорного моря в останній третині XVIII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Архівні документи

Архив Војводине (г. Нови Сад)

Илирска дворска депутација.

Фасц. 4Б

1. Бр. 11. Извештај барона Кристијана Хелфрајха, краљевског комесара, о Народном Сабору у (Сремским) Карловцима, избору митрополита Павла Ненадовића, уз похвале на коректном држању владика и официра: пуковника Рашковића, потпуковника Секуле Витковића, потпуковника Вука Исаковича, потпуковника Хорвата и потпуковника Продановића. 1749 година. – 27 л.

Бачко-Бодрошка жупанија.

VIII/2. Каталог одабраних регеста

2. Бр. 17. Demetrije Horvath, ruski kapetan, ranije pomoriški graničar, drži tajne sastanke sa srpskim sveštenstvom u Neoplanti. 1755 godina. – 2 l.

Российский государственных архив древних актов (РГАДА, г. Москва)

Ф. 10. Кабинет Екатерины II и его продолжение.

Оп. 3

3. Д. 370. Следственное дело о злоупотреблениях генерал-поручика Ивана Хорвата. 1763–1644 гг. – арк. 118–122.

Ф. 248. Сенат и его учреждения.

Оп. 40

4. Кн. 3086. Опись дел Канцелярии Правительствующего Сената. 1757 р. – 625 арк.

Оп. 41

5. Кн. 3344. Опись дел Канцелярии Правительствующего Сената.
1761-1762 pp. – 1068 арк.

Оп. 44

6. Кн. 3907. Реестр решенных дел Святейшего Синода и Коллегии эконومیи синодального правления. 1771 г. – 17 арк.
7. Кн. 3914. Реестр журналов и протоколов 1-го департамента Сената.
1771 г. – 18 арк.

Оп. 153

8. Кн. 8161. Опись меморий о слушании дел в 1-м департаменте Сената. –
1781 г. – 822 арк.

**Российский государственный исторический архив
(РГИА, г. Санкт-Петербург)**

Ф. 796. Канцелярия Синода.***Оп. 36.***

9. Д. 274. Дело Канцелярии по ведению Сената о пожаловании генералу Хорвату деревень в Белгородской губернии. 1755 г.

Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО, м. Дніпро)

Ф. 1684. Державний архів Дніпропетровської області***Оп. 2***

10. Спр. 122. Опись архива Главной канцелярии Новосербского Корпуса.
1754–1764 pp. – 206 арк.

Державний архів Одеської області (ДАОО, м. Одеса)

Ф. 37. Херсонська духовна консисторія.

Оп. 1

11. Спр. 557. Дело о смерти священнослужителей Елисаветградского уезда. 1797 р. – 57 арк.

**Центральний державний історичний архів України в м. Києві
(ЦДІАК України)**

Ф. 51. Генеральна військова канцелярія.**Оп. 1**

12. Спр. 638. Дело о захвате имущества архангелогородских жителей, потраве их пасек и принуждении отбывать барщину генерал-майором Хорватом. 1752 р. – 5 арк.

Оп. 3

13. Спр. 12070. Про складання умови між генерал-майором Хорватом і архітектором Стефаном Стобанським на будівництва церкви у фортеці Новомиргороді. 1752–1754 рр. – 25 арк.

Ф. 59. Київська губернська канцелярія.**Оп. 1**

14. Спр. 1805. Дело о выделении команд казаков для розыска гайдамаков, действующих в Заднепровье, допросы гайдамаков и др. 1750 р. – Т. 1. – 141 арк.
15. Спр. 2146. Рапорт генерала Хорвата о прибытии пополнения в его полк. 1752 р. – 1 арк.
16. Спр. 2192. Дело о представлении квартиры в г. Киеве и выплате жалованья сербскому священнику Вани, едущему из Австрии в Новую Сербию для встречи с генерал-майором Хорватом и др. 1752 р. – 18 арк.

17. Спр. 2418. Письма неустановленного лица генерал-майору Хорвату о возвращении в канцелярию денежного долга поручиками Фоншмейцелем, Морваем и Ковачем. 1753 р. – 3 арк.
18. Спр. 2631. Переписка с комендантом крепости Св. Елизаветы Глебовым, генерал-майором Хорватом и др. о выплате жалования сербам и венграм, принявшим русское подданство и вступившим на службу в гусарские полки, формирующиеся в г. Киеве, о пересылке почты и др. 1755 р. – 70 арк.
19. Спр. 2817. Переписка киевского вице-губернатора с Сенатом, генерал-лейтенантом Хорватом и др. о наборе гусар в гусарские полки и именной список иностранных подданных, зачисленных в эти полки. 1756 р. – 14 арк.
20. Спр. 3953. Дело о выделении денежных сумм, снабжении провиантом и фуражом Македонского и Славяно-Сербского гусарских полков, возвратившихся в Россию после русско-прусской войны. 1761-1762 рр. – 27 арк.
21. Спр. 7281. Указ Военной коллегии об уплате в расрочку долгов умершего генерала Хорвата его женой и детьми. 1773 р. – 2 арк.

Ф. 64. Сотенне правління Лівобережної України.

Он. 1

22. Спр. 447. Доношение жителей слободы Новый Миргород об отсрочке переселения на другую территорию (ниже Черного леса) в связи с уничтожением посевов саранчей и бедственным положением. – 1 арк.

Ф. 127. Київська духовна консисторія.

Он. 1020

23. Спр. 1820. О постройке церквей в Киевской епархии. Т. 2. 1751 р. – 80 арк.
24. Спр. 2209. Дело о невозможности исповедать лиц православного вероисповедания, не владеющих русским языком. 1752 р. – 3 арк.

25. Спр. 2136. Дело об отказе в присвоении протоиерея священнику гусарского полка, расположенного в Новой Сербии Петру Буличу. 1752 р. – 4 арк.
26. Спр. 2159. Дело о разрешении возобновить службу в походной церкви армии генерал-майора Ивана Хорвата. 1752 р. – 2 арк.
27. Спр. 2472. Дело об отправке миссионеров в Новую Сербию. 1754 р. – 5 арк.
28. Спр. 2563. Настольный реестр входящих в духовную консисторию дел 1754 года. – 51 арк.

Оп. 1024

29. Спр. 632. О присвоении сана и назначении священников в церкви Киевской епархии. 1754 р. – 73 арк.

Ф. 229. Архів Коша Нової Запорізької Січі.

Оп. 1

30. Спр. 44. Розпорядження Коша щодо розшуку гайдамаків і злочинців. 1757 р. – 95 арк.

Ф. 269. Канцелярія гетьмана Розумовського.

Оп. 1

31. Спр. 1355. Дело о заселении, снабжении и устройстве Новой Сербии, о находящихся там казаках, постройке укреплений и др. 1753 р. – 99 арк.

Ф. 759. Військово-похідна канцелярія генерал-аншефа Петра Івановича Стрешньова.

Оп. 1

32. Спр. 93. Донесення коменданта фортеці Святої Єлисавети М. Муравйова виконувачу обов'язків київського генерал-губернатора П. Стрешньову

щодо претензій генерал-лейтенанта І. Хорвата на території Чорного лісу.
1761 р. – 4 арк.

Ф. 1631. Пассек Василь Васильович.

33. Спр. 3401. Объяснение управителя генерала Петра Богдановича Пассека Рязанова о порубке леса у генерала Хорвата однодворцами слободы Новоспасской. Без датування. – 1 арк.
34. Спр. 1403. Объявление слободы Спасской от земской полиции о бегстве крестьянина с женою и детьми в вотчину генерала Хорвата к родственникам его. Без датування. – 1 арк.

Ф. 990. Переяславо-Бориспільська духовна консисторія.

Оп. 1

35. Спр. 332. Дело о назначении священников и церковнослужителей в церкви Переяславско-Бориспольской епархии. 1761 р. – 30 арк.

Ф. 1709. Харківське намісничє правління.

Оп. 2

36. Спр. 132. Рапорт Чугуевского уездного суда о прошении помещика Пассека П.Б. взыскать с помещиков Хорватов пожилые за прием и передержание его беглых крестьян. 1789 р. – 38 арк.
37. Спр. 912. Рапорты уездных и нижних земских судов, дворянских опеков и городничих о выборах совестных судей. 1786 р. – 235 арк.
38. Спр. 992. Дело о бегстве крестьян с. Спасской Салтовского уезда Шишковых от помещика Хорвата. 1787 р. – 7 арк.
39. Спр. 3022. Указ о разборе жалобы помещика Хорвата на неправильное размежевание его земель. 1782 р. – 2 арк.

Ф. 1710. Слобідсько-українська губернська канцелярія.

Он. 2

40. Спр. 172. Дело о размежевании секвестрованных имений генерала Хорвата и о выдаче межевых книг капитану геодезии Фонвизину. 1766 р. – 4 арк.
41. Спр. 1452. Дело о выдаче помещику Хорвату разрешения на производство винокурения в сл. Писаревке. 1776 р. – 22 арк.
42. Спр. 1690. Дело о снятии плана с земель генерала Хорвата и др. помещиков Салтовского уезда. 1778 р. – 14 арк.
43. Спр. 1806. Дело о захвате имения помещицы Молчановой помещиком Хорватом. 1778–1779 рр. – 29 арк.
44. Спр. 2133. Доношение Чугуевской воеводской канцелярии, рапорты о передаче дела помещика Хорвата с однодворцами с. Молодого в Короченскую воеводскую канцелярию. 1780 р. – 6 арк.
45. Спр. 2161. Сообщение генерала Хорвата о выдаче договоренности на ведение всех дел своему управителю Беркичу. 1780 р. – 2 арк.
46. Спр. 2281. Ведомости о населенных пунктах и числе жителей, входящих в округа уездных судов. 1780 р. – 71 арк.

Ф. 1892. Харківський верхній земський суд.

Он. 1

47. Спр. 297. Ведомости о помещиках, владеющих селами, находящимися на землях слободских полков. 1783 р. – 209 арк.

Ф. 1959. Канцелярія харківського і воронезького генерал-губернатора.

Он. 1

48. Спр. 21. Сообщение Харьковского наместничего правления о захвате земли однодворцев с. Старо-Салтова помещиком Хорватом. 1782 р. – 3 арк.

49. Спр. 27. Доношение помещика Донца-Захаржевского о захвате его земли помещиком Хорватом. 1783 р. – 9 арк.

Ф. 2003. Салтівське духовне правління.

Оп. 1

50. Спр. 9. Роспись города Салтова и местечка Хотомли об исповедающихся. 1775 р. – 407 арк.

Ф. 2008. Чугуївське духовне правління.

Оп. 1

51. Спр. 43. Метрические книги сл. Тимофеевки о родившихся, бракосочетавшихся и умерших, также других сел и слобод. 1787 р. – 160 с.
52. Спр. 48. Іменний сповідальний розпис слобід Тимофіївки та Нижнього Салтова. 1788 р. – 48 с.

Ф. 2009. Бєлгородська духовна консисторія.

Оп. 1

53. Спр. 1205. Дело о переводе дьякона сл. Писаревки Рогальского в сл. Нижне-Салтовскую. 1787 р. – 8 с.

**Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського
(ІР НБУВ, м. Київ)**

Ф. І (63). Збірка Лазаревського.

54. Од. зб. 59303–59347. Указы Елизаветы Петровны и универсалы гетмана Разумовского об устройстве покидающих свои страны сербов и представителей других народов и переходящих на русскую службу и подданство на территории украинских полков, об отводе других земель в заднепрянской стороне, универсалы о пожаловании старшине земли, купчие крепости 1684-1752 гг. – 122 арк.

Ф. II. Колекція Антоновича.

55. Од. зб. 5844 (а). Ордер генерала Хорвата з Нової Сербії до запорозького військового осаула Калнишевського з дозволом з приводу відсутності харчу людям і коням вернутися на Запоріжжя команді. 1757 р. – 2 арк.

Ф. V. Архив Одесского общества истории и древностей.

56. Од. зб. 1–103. Привилей Владислава IV; выписи из Курских отказных книг; императорские указы Новороссийским генерал-губернаторам, Черноморскому низовому казачеству; доклады Панина, Вильбоа, Чернышова и Мельгунова о Новой Сербии, штате полков, украинской линии; записка о расположении генеральной атаки Очакова; о положении пограничной комиссии на границе с Брацлавским воеводством; мнение о крепостях днепровской линии; инструкции, наставления и положения директору таможен и застав, карантинам по управлению пограничной страней в Новороссийской и Азовской губерниях; ордера кошевого атамана Петра Калнышевского; описание Бреславльского лагеря 1766 г.; аттестаты о службе командного состава; подорожные козацкой старшины и военнослужащих и др. документы. 1646–1793 pp. – 262 арк.

Ф. VIII. Колекція університету Святого Володимира.

57. Од. зб. 1324. Указ государственной военной коллегии о преступлениях генерал-поручика Хорвата и о приговоре над ним, присланный Румянцеву П.А. для сведения. 1764 р. – 4 арк.

Ф. IX. Фортеця Святої Єлисавети.

58. Спр. 132–214. Переписка коменданта крепости Св. Елисаветы генерала Глебова с киевским генерал-губернатором, русским резидентом в Константинополе Обресковым, турецким пашой, молдавским господарем Гикой, переводчиком султана Стефановичем и агентурные сведения о

состоянии Турции, об убийстве двух казаков и другим вопросам. 1754-1755 pp. – 150 арк.

59. Спр. 238–243. Ордера и отношения Ивана Хорвата о нападении гайдамаков на жителей новопоселенных слобод, воровстве и угоне лошадей с приказом командам усилить с ними борьбу. 1755 p. – 13 арк.
60. Спр. 244–250. Рапорты о изготовлении лафетов для 11 морских пушек, присланных в крепость; ведомость о наличии артиллерии в крепости; ведомости о церковных деньгах, выданных под проценты. 1756-1766 pp. – 38 арк.
61. Спр. 367–419. Рапорты командиров отрядов из числа тысячной казачей команды о расквартировании со сведениями о передвижении гайдамацких групп. 1758 p. – 71 арк.
62. Спр. 457–498. Ордера комендантской канцелярии крепости Св. Елизаветы и рапорты сотников о возврате долга и о выделении команд для поимки гайдамак. 1758–1759 pp. – 67 арк.
63. Спр. 723–731. Указы гарнизонной канцелярии крепости Св. Елизаветы и рапорты о розыске бежавших из новосербских полков рядовых. 1759 p. – 14 арк.
64. Спр. 732–733. Указ Сената об ассигновании средств на содержание Новосербского корпуса. 1759 p. – 7 арк.
65. Спр. 1597–1598. Ведомость кригсцалмейстера Браилова о расходе денег за майскую треть. 1762 p. – 36 арк.
66. Спр. 1658–1669. Доношения капитана Пандурского полка Олешовского о жестоком обращении поручика Карачуна с подчиненными и о нанесении оскорбления ему и его жене, ордера Мельгунова о разборе этого дела и приговор. 1762 p. – 23 арк.
67. Спр. 2251–2267. Следственное дело о подпоручике Щурове за разорения его командой совершенные в селе Городище и в получение взяток от жителей. 1765–1774 pp. – 36 арк.

68. Спр. 2407–2426. Указы Новороссийской губернской канцелярии, ордера, известия и рапорты о зимних квартирах Козловского пехотного полка; о проведении следствия по делу об убийстве гусара козаком Миргородского полка и др. вопросам. 1767 р. – 26 арк.
69. Спр. 2431–2502. Ордера коменданта крепости Св. Елизаветы командирам батальонов и команд и их рапорты ему о заготовке сена на зиму, о расходе стройматериалов и денег на строительство и ремонт и др. вопросам. – 1767 р. – 98 арк.

Ф. Х. Архів історико-філологічного відділу АН УРСР, журнал «Україна».

70. Спр. 18207. Степанів І. Рецензія на роботу Н. Василенкової «З історії останніх часів Запоріжжя. Остання боротьба Запоріжжя за його вільності», надрукованому в «Записках історико-філологічного відділу УАН», книга IX, 1926 р. 1928 р. – 8 арк.
71. Спр. 18258–18259. Ткаченко Микола. Утворення Нової Сербії на запорізьких землях в 1752 р. Розвідка. 1920-ті рр. – 63 арк.

Ф. 42. Архів Н. Полонської-Василенко.

72. Спр. 30. Полонська-Василенко Н.Д. Наслідки чужоземної колонізації. Без датування. – 26 арк.
73. Спр. 267. Полонська-Василенко Н.Д. Адміністрація Нової Сербії. Монографія з історії Новоросії. 1937 р. – 51 арк.

Ф. 160. Київська духовна академія.

74. Спр. 1066. Дело об оставлении священником Данилом Левицким прихода в связи с отказом присягнуть унии и о назначении его священником в гусарский полк Ивана Хорвата. 1752–1755 рр. – 17 арк.
75. Спр. 1101. Доношение иеромонаха Арсения Сергиевича митрополиту Киевскому Тимофею Щербацкому об определении его под начало генералу Хорвату для отправления службы для выходцев из Венгрии. 1752 г. – 2 арк.

**Музейна кімната Новомиргородської міської ради
(м. Новомиргород, Кіровоградська обл.)**

76. Од. зб. 1. Свинцева закладна табличка церкви Архістратиґа Михаїла в Новомиргородському шанці, 1761 р.

Публікації джерел

77. Абросимова С.В., Чумак О.М. До історії Нової Сербії (документи з архіву канцелярії Новосербського корпусу) // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ: Південна Україна XVIII – XIX століття. – Вип. 2. – Запоріжжя: РА «Тандем – У», 1996. – С. 19–27.
78. Андреевский А. Дела, касающиеся запорожцев, с 1715–1774 г. / А. Андреевский // ЗООИД. – Одесса: Типография А. Шульце, 1910. – Т. 14. – С. 283–718.
79. Архив князя Воронцова. Кн. 6. Царствование Елизаветы Петровны. – М.: Типография В. Готье, 1873. – 532 с.
80. Архив князя Воронцова. Кн. 7. Бумаги государственного канцлера графа Михаила Ларионовича Воронцова. – М.: Типография Готье, 1875. – 688 с.
81. Архив князя Воронцова. Кн. 25. Бумаги государственного канцлера графа Михаила Ларионовича Воронцова. – М.: Университетская типография, 1882. – 514 с.
82. Баранов П. Опись высочайшим указам и повелениям, хранящимся в Санкт-Петербургском Сенатском Архиве за XVIII век. Т. 3. 1740–1762 / П. Баранов. – СПб.: Типография Правительствующего Сената, 1878. – 513 с.
83. Воспоминания декабриста Александра Семеновича Гангеблова. – М.: Университетская типография, 1888. – 282 с.
84. Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. Збірник документів / Упоряд. І. Л. Бутич та ін. – К.: Наукова думка, 1970. – 660 с.
85. Гільденштедт Й.-А. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року / Упоряд. Пивовар А.В. – К.: Академперіодика, 2005. – 50 с.

86. [С. Е.] Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербию // Киевская старина. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1883. – Т. 7. – С. 135–198.
87. Записки княгини Е.Р. Дашковой / Россия XVIII столетия в изданиях Вольной русской типографии А.М. Герцена и Н.П. Огарева. – М.: Наука, 1990. – 528 с. – Репринтное воспроизведение.
88. Записки М. А. Муравьева / Публ. [вступ. ст. и примеч.] Т. Г. Дмитриевой, М. М. Якушкиной, Г. Р. Якушкина // Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.: Альманах. – М.: Студия ТРИТЭ: Рос. Архив, 1994. – Т. V. – С. 7–81.
89. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича (1731-1785) / Под ред. Н. Попова. – М.: Университетская типография, 1884. – 561 с.
90. Канцелярія Новосербського корпусу / Упоряд.: В. Мільчев, О. Посунько // Джерела з історії Південної України. Т. 7. – Запоріжжя, 2005. – 442 с.
91. Мільчев В. Світоглядні імперативи військових поселенців Нової Сербії (згідно матеріалів епістолярної спадщини) / В. Мільчев // Студії з історії Степової України. Вип. 1. – Запоріжжя, 2003. – С. 53-59.
92. Мурзакевич Н. Генерал-поручик Иван Самуилович Хорват / Н. Мурзакевич // ЗООИД. – Одесса: Типография Х. Алексомати, 1872. – Т. 8. – С. 267–271.
93. Новые сведения, письма и бумаги, касающиеся Екатерины II-й и ее царствования // Осмнадцатый век: Исторический сборник / Изд. П. Бартенев. – М.: Типография Т. Рис, 1869. – С. 355–390.
94. Пивовар А.В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття / А.В. Пивовар. – К.: Академперіодика, 2003. – 336 с.
95. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.: Документы / Сост. Бажова А.П., и др. – М.: Наука, 1984. – 428 с.

96. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание первое: с 1649 по 12 декабря 1825 года. – СПб.: Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. 13: 1749–1753. – 957 с.
97. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание первое: с 1649 по 12 декабря 1825 года. – СПб.: Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. 14: 1754–1757. – 862 с.
98. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание первое: с 1649 по 12 декабря 1825 года. – СПб.: Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. 15: 1758–1762. – 1050 с.
99. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание первое: с 1649 по 12 декабря 1825 года. – СПб.: Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. 16: 1762–1765. – 1018 с.
100. Примечания Александра Пищевича на Новороссийский край // Киевская старина. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1884. – Т. 8. – С. 111–134.
101. Румянцев П.А. Сборник документов и материалов / Под ред. П.К. Фортунатова. – М.: Воениздат, 1953. – Т. 1. – 688 с.
102. Сафонов В. Записка о сербском деле 1752 года / В. Сафонов // ЗООИД. – Одесса: Городская типография, 1858. – Т. 4. – С. 355–358.
103. Сборник Гавриила, архиепископа Екатеринославского, Херсонского и Таврического // ЗООИД. – Одесса: Типография Х. Алексомати, 1868. – Т. 7. – С. 305–320.
104. Сенатский архив. – СПб: Сенатская типография, 1897. – Т. 8. – 746 с.
105. Сенатский архив. – СПб: Сенатская типография, 1901. – Т. 9. – 712 с.
106. Сенатский архив. – СПб: Сенатская типография, 1903. – Т. 10. – 612 с.
107. Сенатский архив. – СПб: Сенатская типография, 1904. – Т. 11. – 483 с.
108. Сенатский архив. – СПб: Сенатская типография, 1907. – Т. 12. – 706 с.
109. Скальковский А. Несколько документов к истории гайдамачины / А. Скальковский // Киевская старина. – К., 1885. – Т. 13. – С. 277–318.

110. Українські народні думи та історичні пісні / За ред. М.Т. Рильського. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1955. – 658 с.
111. Ястребов В. Архив крепости Св. Елисаветы / В. Ястребов // ЗООИД. – Одесса: Типография А. Шульце, 1889. – Т. 15. – С. 548–593.
112. Ihnatowski I. Dzieło Kommissyi Granicznej między Ukrainą Polską y Nowo Rossyą / I. Ihnatowski. – Warszawa: Drukarnia J. K. Mci Nadworna, 1781. – Cz. 2. – 99 s.

Картографічні джерела

113. Borders of historical New Serbia (1752–1764) compared with borders of modern Kirovohrad Oblast of Ukraine [Електронний ресурс. Дата відвідування: 25.01.2018] // Режим доступу: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:New_serbia_location_map.png. – Назва з екрану.
114. Rizzi Zannoni G.A. Carte des Frontieres de Pologne et de Russie, contenant la Partie Meridionale de l'Ukraine et le cours du Dnieper depuis Kiovie jusqu'a la Samara [Електронний ресурс. Дата відвідування: 25.01.2018] / G.A. Rizzi Zannoni // Режим доступу: <http://igrek.amzp.pl/11767753>.

Література

115. Азбучный указатель имен русских деятелей, имеющих быть помещенными в Биографический словарь, издаваемый Императорским Русским историческим обществом. Часть II // Сборник императорского русского исторического общества. Т. 62. – СПб, 1888. – С. 406–407.
116. Андриевский А. Исторические материалы из архива Киевского губернского правления / А. Андриевский. – К.: Типография губернского правления, 1883. – 223 с.
117. А[ндриев]ский А. Сербы в Киеве / А. А[ндриев]ский // Киевская старина. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1885. – Т. 12. – С. 505–511.

118. Арсений, архимандрит. Софроний Добрашевич, архимандрит Новой Сербии / Архимандрит Арсений // Киевская старина. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1884. – Т. 10. – С. 276–304.
119. Багалеи Д. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1889. – 115 с.
120. Бажова А.П. Русско-югославянские отношения во второй половине XVIII в. / А.П. Бажова. – М.: Наука, 1982. – 288 с.
121. Барановський О.А. Розгортання запорізького гайдамацтва на Новосербському напрямку (1752-1764 рр.): джерелознавчий аналіз // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. – К.: Інститут історії України, 2011. – Число 18. – С. 17–20.
122. Бачко А. Белешке о везама између Срба и Руске Империје / А. Бачко // Зборник за српску етнографију и историју. Књ. 7. – Београд, 2015. – 209 с.
123. Белова Е.В. Границы Новой Сербии: южнославянская колонизация России в 1740–1760-е гг. / Е.В. Белова // Вестник РУДН. Серия: История России. – М., 2008. – № 1. – С. 82–94.
124. Белова Е.В. Из прошлого Новороссии: сербы на охране российских границ (1750-1760-е гг.) / Е.В. Белова // Новый исторический вестник. – М., 2008. – № 17. – С. 39–49.
125. Беляева Ю.Д. «Мемуары» Симеона Пищевича / Ю.Д. Беляева // Русско-сербские литературные связи XVIII – начала XIX века. Отв. ред. Ю.Д. Беляева. – М.: Наука, 1989. – 232 с.
126. Биография Петра Авраамовича Текели, российског генерала // Летопись Матицы сербской. Год. IX. – Будим, 1833. – Ч. 2 (33). – С. 1–19.
127. Брокгауз Ф., Ефрон И. Энциклопедический словарь / Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб: Типография акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1898. – Т. 24 (а). – 958 с.
128. Брокгауз Ф., Ефрон И. Энциклопедический словарь / Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб: Типография акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 37 (а). – 962 с.

129. Брокгауз Ф., Ефрон И. Энциклопедический словарь / Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб: Типография акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1903. – Том 39. – 480 с.
130. Вейдемейер А. Царствование Елисаветы Петровны / А. Вейдемейер. – СПб.: Типография Департамента внешней торговли, 1834. – Ч. 1. – 143 с.
131. Верменич Я.В. Південна Україна на цивілізаційному пограниччі / Я.В. Верменич. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – 482 с.
132. Военный энциклопедический лексикон, издаваемый обществом военных и литераторов. Издание второе. – СПб, 1857. – Т. 13. – 672 с.
133. Гавриил [Розанов], архиепископ. Отрывок повествования о Новороссийском крае, из оригинальных источников почерпнутый // ЗООИД. – Одесса: Городская типография, 1853. – Т. 3. – С. 79–129.
134. Гавриил [Розанов], архиепископ. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // ЗООИД. – Одесса: Городская типография, 1848. – Т. 2. – С. 140–210.
135. Ганул А.М. Адміністративні повноваження Івана Хорвата у Новій Сербії (1752–1762) / А.М. Ганул // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Вип. 130. – К., 2016. – С. 18–23.
136. Ганул А.М. Діяльність Івана Хорвата щодо гайдамацьких набігів на території Нової Сербії (1755–1761 рр.) // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського): матеріали IX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених (Київ, 21 квітня 2016 р.) / Редкол.: проф. І.К. Патриляк (голова), ас. І.Г. Адамська (заст. голови), О.Р. Магдич (відп. редактор) – К., 2016. – С. 333–337.
137. Ганул А.М. До питання про заслання новосербського генерала Івана Хорвата до Вологди та слобожанський період його діяльності (1764–1786 рр.) / А.М. Ганул // Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць. – К., 2015. – Вип. 47. – С. 34–39.
138. Ганул А.М. Документи фондів Харківського намісницького та Чугуївського духовного правління (1786–1787 рр.) як джерело з датування

смерті Івана Хорвата / А.М. Ганул // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали II міжнародної наукової конференції (Суми, 24-25 березня 2016 р.). У 2-х частинах. Частина II / За ред. В.С. Бугрія. – Суми: ФОП Цьома С.П., 2016. – С. 63–66.

139. Ганул А.М. Іван Хорват як очільник Нової Сербії у сучасній британській та американській історіографії / А.М. Ганул // Славістична збірка. – Вип. III: Збірка за матеріалами Третього Міжнародного Славістичного колоквиуму. До 90-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, професора Павла Степановича Соханя (1926–2013). До 25-річчя заснування Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (м. Київ, 18 листопада 2016 р.) / За ред. Д. Гордієнка та В. Корнієнка. – К., 2017. – С. 204–214.

140. Ганул А.М. Майновий стан Івана Хорвата в Новій Сербії / А.М. Ганул // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2016. – Вип. 45. – С. 70–74.

141. Ганул А.М. Матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві як джерело з дослідження діяльності Івана Хорвата на українських землях (1752–1786) / А.М. Ганул // Сімнадцять джерелознавчі читання, присвячені 150-річчю з дня народження Михайла Грушевського: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Київ, 16 листопада 2016 р.) / Редкол.: проф. Щербак М. Г. (голова), проф. Калакура Я. С., проф. Палієнко М. Г., доц. Павленко С. Ф., асист. Коломієць Н. А. (секретар). – К., 2016. – С. 157-159.

142. Ганул А.М. Походження сербського полковника Івана Хорвата та його діяльність до переселення на територію України / А.М. Ганул // Шевченківська весна – 2015: Історія: матеріали XIII Міжнародної наукової конференції молодих учених. / Редкол.: проф. І. К. Патриляк (голова), доц. А. О. Руккас (заст. голови), О. Р. Магдич (відп. редактор). – К.: Логос, 2015. – С. 447–449.

143. Ганул А.М. Церковна та освітня політика Івана Хорвата в Новій Сербії / А.М. Ганул // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів

Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Т. 28. – К., 2014. – С. 143–153.

144. Гарабедян А., Комсалова Р. Переселение болгар и сербов в Россию во время Петра Великого и его наследников / А. Гарабедян, Р. Комсалова // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 146–163.

145. Гнатюк В. Зносини українців з сербами / В. Гнатюк // Науковий збірник, присвячений професорові Михайлові Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894-1904). – Львів: Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1906. – С. 373–408.

146. Гойзман Ш.Р. Курская энциклопедия / Ш.Р. Гойзман [Електронний ресурс. Дата відвідування: 25.01.2018] // Режим доступу:

<http://www.mke.su/doc/HORVATY.html>

147. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734-1775 / В.О. Голобуцький. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 415 с.

148. Горновский И.А. К истории заселения и устройства Екатеринославской губернии / И.А. Горновский // Киевская старина. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1903. – Т. 80. – С. 131–135.

149. Греков В. Краткая история Новосербского корпуса // Канцелярія Новосербського корпусу / Упоряд.: В. Мільчев, О. Посулько // Джерела з історії Південної України. Т. 7. – Запоріжжя, 2005. – С. 112.

150. Грибовский В.М. Высший суд и надзор в России в первую половину царствования императрицы Екатерины Второй. – СПб.: Труд, 1901. – 345 с.

151. Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна / О.І. Гуржій, Т.В. Чухліб / Україна крізь віки. У 13-ти тт. – Т. 8. – К.: Альтернативи, 1999. – 304 с.

152. Денисон Дж. История конницы. – М.: «Издательство АСТ», 2001. – 480 с.

153. Дідик С.С. Дві моделі колонізації півдня України (з історії Нової Сербії і Новослобідського козацького полку) / С.С. Дідик // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2006. – Вип. XX. – С. 35-40.

154. Дідик С.С. Доля населення Новослобідського козацького полку після заснування 1-ї Новоросійської губернії / С.С. Дідик // Січеславський альманах: Збірник наукових праць з історії українського козацтва. – Дніпропетровськ, 2011. – № 6. – С. 66–74.
155. Дідик С.С. Запорожці і новослобожани – співучасники по гайдамацьких справах / С.С. Дідик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2015. – Вип. 44. – Т. 1. – С. 68–71.
156. Дідик С.С. Зносини адміністрації Нової Сербії і Новослобідського козацького полку з іноземними урядовцями / С. Дідик // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових статей. – Київ: ХІК, Часи козацькі, 2007. – Вип. 16. – С. 269–275.
157. Дідик С.С. Микола Степанович Адабаш – полковник Новослобідського полку (1757–1764 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – Вип. XXI. – С. 35–38.
158. Дідик С.С. Новослобідський козацький полк (1753–1764 рр.) [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Дідик Сергій Сергійович; Запорізький національний ун-т. – Запоріжжя, 2009. – 279 с.
159. Д-ский В. Сербские выходцы в Новороссии и их духовенство / В. Д-ский // Киевская старина. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1904. – Т. 84. – Отд. II. – С. 106–107.
160. Дмитрієв В. Серби в Україні / В. Дмитрієв // Політичні, соціально-економічні та етнонаціональні процеси у південному регіоні України. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції // Сучасна українська політика. – Київ–Миколаїв, 2004. – Вип. 5.
161. Дружинина Е.И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года (его подготовка и заключение). – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1955. – 368 с.
162. Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2004. – Т. 2. – 528 с.
163. Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2010. – Т. 7. – 728 с.

164. Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2011. – Т. 8. – 520 с.
165. Єременко М., Лиман І. Військове духовенство на півдні України (1734-1853 рр.) / М. Єременко, І. Лиман. – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2014. – 436 с.
166. Желтобородов А. Сербь – офицеры Слободских гусарских полков в 60-е и 70-е гг. XVIII в. [Електронний ресурс. Дата відвідування: 25.01.2018] // Режим доступу: <http://www.rastko.rs/rastko/delo/13843>.
167. Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. / П.М. Жолтовський. – К.: Наукова думка, 1983. – 180 с.
168. Загоровский Е. Славянская колонизация Новороссии в XVIII веке / Е. Загоровский. – К., 1913. – 59 с.
169. Загоровский Е. Очерки по истории славянской колонизации в Новороссии в XVIII веке / Е. Загоровский // Военно-исторический вестник. – К., 1912. – № 4. – С. 125–148.
170. Заметка о сербском генерале Иване Хорвате // Прибавления к Вологодским епархиальным ведомостям. – Вологда, 1884. – 15 июня (№12). – С. 259–260.
171. Записки, собранные по повелению императора Павла I о начале регулярного войска, о ново и славяно-сербских поселениях, о полках гусарских и пандурских и о военных школах // Сборник военно-исторических материалов. – СПб.: Военная типография, 1904. – Вып. 16. – 169 с.
172. Здравева М. Пересельници из Македоније у Руско Царство средином 18. века / М. Здравева // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 135–145.
173. Иванов П.А. Обзорение состава и устройства регулярной русской кавалерии от Петра Великого и до наших дней / П.А. Иванов. – СПб.: Типография Н. Тиблена, 1864. – 317 с.
174. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича 1731-1783. Под ред. Н.А. Попова. – Москва: Университетская типография, 1884. – 561 с.

175. История Югославии / Под ред. Бромлея Ю.В., и др. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т.1. – 753 с.
176. Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX века / В.М. Кабузан. – М.: Наука, 1976. – 307 с.
177. Кандаурова Т.Н. Военные поселения в Европе и России XVIII–XIX веков / Т.Н. Кандаурова // Новая и новейшая история. – М., 2010. – № 5. – С. 84–109.
178. Кандаурова Т.Н. Военные поселения как цивилизующие практики развития отдельных территорий: опыт австрийской Военной границы и России // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Історичні науки. – Чернігів, 2015. – № 134. – С. 165–172.
179. Карпенко Ю.А. Инославянские компоненты в топонимической системе юга Украины / Ю.А. Карпенко, Ф.П. Сергеев, А.К. Смольская, В.А. Колесник // Слов'янське мовознавство: Доповіді XI Міжнародного з'їзду славістів (31 серпня – 7 вересня 1993 р., Братислава, Словаччина). – К.: Наукова думка, 1993. – С. 185–200.
180. Кащенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. Коротка історія Війська запорозького з малюнками, картами й планами / А. Кащенко. – К.: Веселка, 1992. – 270 с.
181. Кеппен П. Хронологический указатель материалов для истории инородцев Европейской России / П. Кеппен. – СПб.: Типография Императорской академии наук, 1861. – 510 с.
182. Кирпичёнок А.И. К выходу книги «Сербские поселения на Украине в середине XVIII в.» / А.И. Кирпичёнок // Петербургская библиотечная школа. – СПб.: Альфарет, 2006. – № 1–2. – С. 114–120.
183. Кирпичёнок А.И. Сербские поселения на Украине в середине XVIII века / А.И. Кирпичёнок. – СПб: Нестор, 2007. – 222 с.
184. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России / А. Клаус. – СПб.: Типография В. Нусвальта, 1869. – Вып. 1. – 455 с.

185. Костић М. Нова Србија и Славеносрбија / М. Костић. – Нови Сад: Српско-украјинско друштво, 2001. – 192 с.
186. Костић М. Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија / М. Костић // Насеља и порекло становништва по архивским документима. Уред. Јован Цвијић. Књ. 14. – Српски етнографски зборник. Књ. 26. – Београд: Српска краљевска академија: Штампарија «Родољуб», 1923. – 139 с.
187. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей в 2-х книгах / Н.И. Костомаров. – М.: СВАРОГ, 1994. – Кн. 2. – 816 с.
188. Костяшов Ю.В. Генерал Иван Хорват – сербский авантюрист на русской службе (вторая половина XVIII века) / Ю.В. Костяшов // Славяноведение. – М.: Институт славяноведения РАН, 2012. – № 2. – С. 34-41.
189. Костяшов Ю.В. Сербь в Австрийской монархии в XVIII веке / Ю.В. Костяшов. – Калининград, 1997. – 220 с.
190. Крип'якевич І. та ін. Історія українського війська. – Львів: Видання Івана Тиктора, 1936. – Кн. 1. – 288 с. – Репринтне видання: К.: Україна, 1993.
191. Лалић С. Срби – штаб-офицери и генерали у руској војсци у 18. веку / С. Лалић // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 271-287.
192. Лаліч С. Срби – офіцери і генерали російської армії (XVIII ст.) / С. Лаліч // Украс: українсько-сербський збірник. – К., 2006. – Вип. 1. – С. 27-50.
193. Лещиловская И.И. Славянские народы Юго-Восточной Европы и Россия / И.И. Лещиловская. – М.: Наука, 2003. – 315 с.
194. Лиштенан Ф. Елизавета Петровна. Императрица, не похожая на других [Пер. с фр.] / Ф. Лиштенан. – М.: Астрель, 2012. – 635 с.
195. Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря / Авт. кол.: О. Бачинська, Т. Вінцовський, В. Грибовський, Н. Діанова, А. Домановський, М. Майоров, В. Маслійчук, Б. Черкас, О. Шишко; Упоряд. К. Галушко. – Харків: КСД, 2016. – 352 с.
196. Макаревский Ф. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии: Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия /

- Ф. Макаревский. – Екатеринослав: Типография Я.М. Чаусского, 1880. – Вып. 1. – 573 с. – Репринтне видання: Дніпропетровськ, 2000. – 1070 с.
197. Макидонов А.В. К светской и церковной истории Новороссии (XVII-XIX вв.) / А.В. Макидонов. – Запорожье: Просвіта, 2008. – 140 с.
198. Макидонов А.В. Персональный состав административного аппарата Новороссии XVIII века. – Запорожье: Просвіта, 2011. – 336 с.
199. Малий словник історії України / Відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Либідь, 1997. – 464 с.
200. Матковски А. Македонскиот полк во Украина / А. Матковски. – Скопје: Мисла, 1985. – 288 с.
201. Микитенко О. Фольклорні згадки про переселення сербів в Україну у XVIII столітті / О. Микитенко // Під одним небом. Фольклор етносів України. – К., 1996. – С. 140–156.
202. Мільчев В.І. Запорозьке гайдамацтво XVIII століття як традиційний здобичницький промисел козацтва / В.І. Мільчев // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXIV. – С. 40-50.
203. Мокрицький О.В. Історія Новомиргородського району. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2004. – 202 с.
204. Мордвінцев В.М. Селяни київських монастирів і переселення південних слов'ян в Україну в середині XVIII століття // Вісник Київського університету. Історія. – К.: РВЦ «Київський університет», 1998. – Вип. 37. – С. 58–60.
205. Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи, начатый в 1797 году. – СПб., 1801. – Ч. 6. – С. 150–151.
206. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст: Описово-статистичні джерела / АН УРСР. Археограф, комісія та ін. Упоряд. В.О. Пірко, О.І. Гуржій; Редкол. П.С. Сохань (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1991. – 224 с.
207. Орфелин З. Житие и славные дела государя императора Петра Великого самодержца всероссийского: С предположением краткой географической и

- политической истории о Российском царстве / З. Орфелин. – Венеция: Типография Дмитрия Феодозия, 1772. – Ч. 1. – 400 с.
208. Павлюченко О. Сербби та черногорці в Україні (XIX – поч. XX ст.): Біографічний словник / О. Павлюченко. – К.: КЖД «Софія», 2009. – 178 с.
209. Панащенко В. Адміністративний устрій Південної України XVIII ст. / В. Панащенко // Історія, історіографія, джерелознавство. Історичний збірник. – К.: Інтел, 1996. – С. 81–100.
210. Патенко С., протоиерей. Город Новомиргород, его храмы и духовное управление / Протоиерей С. Патенко // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1880. – № 13. – С. 387–403.
211. Патенко С., протоиерей. Город Новомиргород, его храмы и духовное управление / Протоиерей С. Патенко // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1880. – № 15. – С. 455–463.
212. Патенко С., протоиерей. Сведения о новомиргородском Николаевском соборе / Протоиерей С. Патенко // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1866. – № 24. – С. 63–73.
213. Пашутин А.Н. Исторический очерк г. Елисаветграда / А.Н. Пашутин. – Елисаветград: Лито-типография Бр. Шполянских, 1897. – 311 с.
214. Пащенко Є. Сто років з Подунав'ї. Українсько-сербські зв'язки доби бароко / Є. Пащенко. – К.: Центр «Українське бароко», 1995. – 351 с.
215. Петров Н.И. Воспитанники Киевской Академии из Сербов с начала синодального периода и до царствования Екатерины II (1721–1762 гг.) / Н.И. Петров // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – СПб., 1904. – Т. IX., Кн. 4. – С. 1–16.
216. Пеунов В. Сербская линия / В. Пеунов // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 504–508.
217. Писаревский Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. (по неизданным архивным документам) / Г. Писаревский. – М.: Печатня А.И. Снегиревой, 1909. – 340 с.

218. Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI–XVIII ст. / В.О. Пірко. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 224 с.
219. Покровский И.М. Русские епархии в XVI–XIX вв., их открытие, состав и пределы. Опыт церковно-исторического, статистического и географического исследования / И.М. Покровский. – Казань, 1913. – Т. 2. – 892 с.
220. Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII століття та його спадщина / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1965. – Т.1. – 397 с.
221. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734–1775) / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен: Український вільний університет, 1960. – Ч. 1. – 222 с.
222. Попов Н. Военные поселения сербов в Австрии и России / Н. Попов // Вестник Европы. – СПб., 1870. – Кн. 6. – С. 584–614.
223. Поповић Д. Срби у Војводини / Д. Поповић. – Нови Сад: Штампарија «Будућност», 1959. – Књ. 2. – 484 с.
224. Посунько О.М. Матеріали архівосховищ України до історії сербської колонізації середини 18 ст. та її наслідків / О.М. Посунько // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 461–472.
225. Посунько О.М. Сербські колоністи Південної України середини XVIII ст.: збереження національної самобутності vs асиміляція / О.М. Посунько // Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ, 2015. – № 1-2. – С. 82–88.
226. Посунько О.М. «Такова Россия для бродяг...» (взаємовідносини запорізького козацтва з сербськими колоністами у середині XVIII ст. у контексті урядової політики) / О.М. Посунько // Січеславський альманах: Збірник наукових праць з історії українського козацтва. – Дніпропетровськ, 2005. – № 1. – С. 154–166.
227. Посунько О.М. В очікуванні удару (про підготовку до можливого татарського наступу на новосербське прикордоння у 1762 р.) / О.М. Посунько // Украс: українсько-сербський збірник. – К.: Темпора, 2011. – Вип. 6. – С. 18–30.

228. Посунько О.М. Взаємовідносини Запорозької Січі з Новою Сербією та Слов'яносербією / О.М. Посунько // Південна Україна XVIII–XIX ст. Записки науково-дослідної лабораторії ЗДУ. – Запоріжжя, 1995. – Вип. 1. – С. 21–26.
229. Посунько О.М. Запорозька Січ і Гайдамащина у 50-ті на початку 60-х рр. XVIII ст. / О.М. Посунько // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ.: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2010. – Вип. 8. – С. 248–259.
230. Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії / О.М. Посунько. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1998. – 80 с.
231. Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії (1751-1764 рр.) [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Посунько Ольга Миколаївна; Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1997. – 212 с.
232. Посунько О.М. Російсько-польські порубіжні стосунки на кордонах Нової Сербії / О.М. Посунько // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ.: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2006. – Вип. 4. – С. 26–38.
233. Рамач Ј. Исељавање срба у Јужну Русију/Україну средином 18. века и досељавање русина из Североисточне Угарске у Бачку – додирне тачке и разлике / Ј. Рамач // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 377–384.
234. Распопович Р. Владика Василій III Петрович / Р. Распопович // Український історичний журнал. – К., 2012. – Вип. 1. – С. 67–78.
235. Рачуница А. Разлози сеобе срба из Далмације у Руско Царство током 18. вијека / А. Рачуница // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 52–65.
236. Рудяков П. «В службу и вечное подданство...»: Сербские поселения Новая Сербия и Славяносербия на украинских землях (1751-1764) / П. Рудяков. – К.: АртЕк, 2001. – 122 с.

237. Рудяков П. Переселение сербов в Россию в 18 веке в контексте украинско-сербских исторических связей 18-19 вв. / П. Рудяков // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 359–376.
238. Русский биографический словарь / Изд. под наблюдением председателя Императорского Русского Исторического Общества А. А. Половцова. – СПб.: Типография В. Безобразова, 1901. – Т. 21. – 521 с.
239. Січова О.В. Ставлення гетьманського уряду К. Розумовського до створення Нової Сербії / О.В. Січова // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 124–134.
240. Скальковский А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае / А. Скальковский. – Одесса: Типография Т. Неймана, 1848. – 156 с.
241. Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского / А. Скальковский. – Одесса: Городская типография, 1846. – Ч. 2. – 367 с.
242. Скальковский А. Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии. 1733–1768. – Одесса: Городская типография. – 1845. – 230 с.
243. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края / А. Скальковский. – Одесса: Типография Л. Нитче, 1850. – Ч. 1. – 364 с.
244. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1731–1823. – Одесса: Городская типография, 1836. – Ч.1. – 289 с.
245. Соколов Г. Историческая и статистическая записка о военном городе Елисаветграде / Г. Соколов // ЗООИД. – Одесса: Городская типография, 1848. – Т. 2. – С. 384–401.
246. Соловьёв С.М. История России с древнейших времен. Кн. 5 / С.М. Соловьёв. – СПб.: Товарищество «Общественная польза», 1896. – Т. 24. – 1544 с.
247. Соловьев Ю.П. «Старый» Брянский полк. Страницы истории / Ю.П. Соловьев. – Брянск, 2015. – 432 с.
248. Степанова О. Серб по фамилии Хорват / О. Степанова // Украина-Центр. – Кировоград, 2014. – №46 (1091). – С. 12–13.

249. Стојчев В. Воена историја на Македонија / В. Стојчев. – Скопје: Сојуз на друштвата на историчарите на Република Македонија: Воена академија “Михаило Апостолски”, 2000. – 841 с.
250. Суворов Н. Вологда в начале XVIII столетия. Топографический и статистический очерк // Памятная книжка для Вологодской губернии на 1861 год. – Вологда: Типография губернского правления, 1861. – С. 38–41.
251. Сухих Л. Заснування сербських військово-поселенських колоній на території України / Л. Сухих // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 196-212.
252. Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь / Отв. ред. А.О. Чубарьян. – М.: Аквилон, 2014. – 576 с.
253. Тимофеенко В.И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века // В.И. Тимофеенко. – К.: Наукова думка, 1984. – 218 с.
254. Ткаченко М. Утворення Нової Сербії на запорізьких землях в 1752 р. / М. Ткаченко // Україна. – К., 1926. – № 2–3. – С. 146–159.
255. Токмаков И. Описание Корнилиево-Комельского Введенского мужского монастыря с приложением краткого историко-медико-топографического очерка Корнилиево-Комельских минеральных лечебных источников. – Москва: Печатня А.И. Снегиревой, 1897. – С. 33-34.
256. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 6. Біографічна частина: Н–Я / Відп. ред. М.М. Варварцев. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. – С. 294–296.
257. Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] / Гол. ред. М. П. Бажан. – 2-ге вид. – Т. 12. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1985. – 568 с.
258. Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. 4. – Х.: Университетская типография, 1857. – 462 с.
259. Церовић Љ. Јован Хорват – вођ прве сеобе срба у Руско царство Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 183–195.
260. Церовић Љ. Срби у Украјини / Љ. Церовић. – Нови Сад: Српско-украјинско друштво, 2002. – 416 с.

261. Цвижба Л. Картографические документы по истории Новой Сербии в фондах Российского государственного военно-исторического архива / Л. Цвижба // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 449–460.
262. Церович Л. Йован Хорват – ватажок першого переселення сербів до Російської імперії / Л. Церович // Украс: українсько-сербський збірник. – К., 2006. – Вип. 1. – С. 11–26.
263. Чепіга Г.Г. Слов'яносербія та її роль в заселенні Південно-Східної України: історіографія проблеми / Г.Г. Чепіга // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк: Наука і освіта, 2009. – С. 158–166.
264. Черногорцы в России / Отв. ред. К.В. Никифоров. – М.: Индрик, 2011. – 360 с.
265. Чиркович С.М. История сербов. [Пер. с серб.] / С.М. Чиркович. – М.: Весь Мир, 2009. – 448 с.
266. Чорнописький І. Причини асиміляції сербів в релігійно та мовно спорідненому середовищі / І. Чорнописький // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 346–358.
267. Чумак О. До історії діяльності канцелярії Новосербського корпусу // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 265–270.
268. Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина й Лизаветчина) / С. Шамрай // Записки історико-філологічного відділу. – К., 1929. – Кн. 24. – С. 207–302.
269. Шевченко С. Долі балканців та їх нащадків після ліквідації Нової Сербії / С. Шевченко // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 333–345.
270. Шевченко С. Українська доля Нової Сербії. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини (Кіровоградщина в українсько-сербських зв'язках (1752–2002) / С. Шевченко. – Кіровоград: ПВЦ «Мавік», 2004. – 168 с.
271. Шепелев Л.Е. Чиновный мир России: XVIII – начало XX в. / Л.Е. Шепелев. – СПб.: «Искусство-СПб», 1999. – 479 с.

272. Шигаревская О. Сербский генерал в Вологде / О. Шигаревская // Вологодский лад. – Вологда, 2013. – №2. – С. 190–199.
273. Шигаревская О. Что связывает сербского генерала Хорвата с Вологдой? // Красный Север. – Вологда, 2013. – 16 сентября (№ 170). – С. 4.
274. Шишмарёв В.Ф. Романские поселения на юге России: Научное наследие / Отв. ред.: В.М. Жирмунский, Б.В. Левшин // Труды Архива Академии Наук СССР. Вып. 26. – Ленинград: Наука, 1975. – 244 с.
275. Шляховий К. Архімандрит Софроній Добрашевич та Новосербський монастир / К. Шляховий // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 288–296.
276. Шляховий К. Нова Сербія в топонімах Кіровоградщини // Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века. – Нови Сад, 2005. – С. 322–332.
277. Шмидт А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния / А. Шмидт. – СПб.: Типография Калиновского, 1863. – Ч. 1. – 601 с.
278. Шмидт А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния / А. Шмидт. – СПб.: Типография Калиновского, 1863. – Ч. 2. – 874 с.
279. Шпитальов Г. Українська ландміліція. – К., 2013. – 152 с.
280. Шюц П. О корнильевских минеральных источниках // Вологодские губернские ведомости. – Вологда, 1856. – 19 мая (№20) – С. 155–157.
281. Энциклопедия военных и морских наук / Под ред. Леера Г. А. – СПб.: Типография В. Безобразова, 1897. – Т. 8. – 1897. – 472 с.
282. Ястребов В.Н. Дополнение к родословной Хорватов / В.Н. Ястребов // Труды VI археологического съезда. – Одесса, 1889. – Т. IV. – С. 87–90.
283. Alexander J.T. Catherine the Great: life and legend / J.T. Alexander. – Oxford: Oxford University Press, 1989. – 460 p.
284. Amburger E. Militärsiedlungen in Rußland im 18. und 19. Jahrhundert und ihr Einfluß auf Siedlungsbild und Ortsnamen / E. Amburger // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge, 1993. – № 41. – Н. 1. – pp. 23–43.

285. Bartlett R.P. Human capital: The settlement of foreigners in Russia, 1762-1804 / R.P. Bartlett. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – 358 p.
286. Čota Rekettye A. Lemeš u osimu plemenitog ravničarskog drača / A. Čota Rekettye // Klasje naših ravni. Časopis za književnost, umjetnost i znanost. – Subotica, 2011. – № 3-4. – S. 93–101.
287. Davies B. Empire and Military Revolution in Eastern Europe: Russia's Turkish Wars in the Eighteenth Century / B. Davies. – London & New York: Continuum International Publishing Group, 2011. – 376 p.
288. Dudás G. A bácskai nemes családok / G. Dudás // A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve. – Zombor, 1893. – É. IX. – L. 51–154.
289. Dyck H.L. New Serbia and the Origins of the Eastern Question, 1751–55: A Habsburg Perspective / H.L. Dyck // Russian Review. – Vol. 40, No. 1 (Jan., 1981). – Lawrence: Wiley-Blackwell, 1981. – pp. 1–19.
290. Florinsky M.T. Russia: A History and an Interpretation / M.T. Florinsky. – New York: Macmillan, 1953. – Vol. 1. – 1511 p.
291. Hanul A. The life of a serbian general Ivan Horvat from rise to fall (1722-1786) / A. Hanul // Српске студије. – Београд: Службени гласник, 2016. – Књ. 7. – С. 116–132.
292. LeDonne J. The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831 / J. LeDonne. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 261 p.
293. Mandich D.R., Placek J.A. Russian Heraldry and Nobility / D.R. Mandich, J.A. Placek. – Boynton Beach: Dramco Publishers, 1992. – 700 p.
294. McNeill W.H. Europe's Steppe Frontier, 1500–1800 / W.H. McNeill. – Chicago & London: University of Chicago Press, 1964. – 264 p.
295. Stojcev V. Military history of Macedonia / V. Stojcev. – Skopje: Military Academy "Mihajlo Apostolski", 2004 – Vol. 1. – 777 p.
296. Sunderland W. Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe / W. Sunderland. – Ithaca: Cornell University Press, 2004. – 239 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні наукові результати дисертації:

1. Ганул А.М. Церковна та освітня політика Івана Хорвата в Новій Сербії / А.М. Ганул // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Т. 28. – К., 2014. – С. 143–153.
2. Ганул А.М. До питання про заслання новосербського генерала Івана Хорвата до Вологди та слобожанський період його діяльності (1764-1786 рр.) / А.М. Ганул // Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць. – К., 2015. – Вип. 47. – С. 34–39.
3. Ганул А.М. Майновий стан Івана Хорвата в Новій Сербії / А.М. Ганул // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2016. – Вип. 45. – С. 70–74.
4. Hanul A. The life of a serbian general Ivan Horvat from rise to fall (1722-1786) / A. Hanul // Српске студије. – Београд: Службени гласник, 2016. – Књ. 7. – С. 116–132.
5. Ганул А.М. Адміністративні повноваження Івана Хорвата у Новій Сербії (1752-1762) / А.М. Ганул // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Вип. 130. – К., 2016. – С. 18-23.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів та додатково відображають наукові результати дисертації:

6. Ганул А.М. Походження сербського полковника Івана Хорвата та його діяльність до переселення на територію України / А.М. Ганул // Шевченківська весна – 2015: історія: матеріали XIII Міжнародної наукової конференції молодих учених / Редкол.: проф. І. К. Патриляк

(голова), доц. А. О. Руккас (заст. голови), О. Р. Магдич (відп. редактор). – К.: Логос, 2015. – С. 447–449.

7. Ганул А.М. Документи фондів Харківського намісницького та Чугуївського духовного правління (1786-1787 рр.) як джерело з датування смерті Івана Хорвата / А.М. Ганул // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації : матеріали II міжнародної наукової конференції (Суми, 24-25 березня 2016 року). У 2-х частинах. Частина II / за ред. В.С. Бугрія. – Суми: ФОП Цьома С.П., 2016. – С. 63–66.

8. Ганул А.М. Діяльність Івана Хорвата щодо гайдамацьких набігів на території Нової Сербії (1755–1761 рр.) / А.М. Ганул // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського): матеріали IX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених (Київ, 21 квітня 2016 року) / Редкол.: проф. І.К. Патриляк (голова), ас. І.Г. Адамська (заст. голови), О.Р. Магдич (відп. редактор) – К., 2016. – С. 333–337.

9. Ганул А.М. Матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві як джерело з дослідження діяльності Івана Хорвата на українських землях (1752-1786) / А.М. Ганул // Сімнадцять джерелознавчі читання, присвячені 150-річчю з дня народження Михайла Грушевського: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Київ, 16 листопада 2016 р.) / Редкол.: проф. Щербак М. Г. (голова), проф. Калакура Я. С., проф. Палієнко М. Г., доц. Павленко С. Ф., асист. Коломієць Н. А. (секретар). – К., 2016. – С. 157–159.

10. Ганул А.М. Іван Хорват як очільник Нової Сербії у сучасній британській та американській історіографії / А.М. Ганул // Славістична збірка. – Вип. III: Збірка за матеріалами Третього Міжнародного Славістичного колоквиуму. До 90-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, професора Павла Степановича Соханя (1926–2013). До 25-річчя заснування Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського

НАН України (м. Київ, 18 листопада 2016 р.) / За ред. Д. Гордієнка та В. Корнієнка. – К., 2017. – С. 204–214.

Додаток Б

Чисельність особового складу підрозділів Новосербського військового корпусу станом на 1762 р. (чол.)*

	Консиліум за рапортом І. Хорвата	Комісія П. Мещерського	Дані Н. Полонської- Василенко
Гусарський полк	1066	1844	1123
Пандурський полк	397	412	425
Новомиргородський гарнізон	329	345	131
Болгарський полк	–	270	–
Македонський полк	–	–	–
Всього	1792	2871	1679

* Таблиця складена автором за даними джерел: Абросимова С.В., Чумак О.М. До історії Нової Сербії (документи з архіву канцелярії Новосербського корпусу) // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ: Південна Україна XVIII – XIX століття. – Запоріжжя: РА «Тандем –У», 1996. – Вип. 2. – С. 24; Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НБУВ, ф. 42, спр. 30, арк. 13.

Додаток В

Чисельність підданих у володіннях Івана Хорвата на території Слобідської України в 1753-1786 рр. (чол.)*

	1753 р.	1779 р.	1780 р.	1783 р.	1786 р.
Старий (Нижній) Салтів	79	1871 (2785 ¹)	2732 ¹	3329 ¹	5127 ¹
Писарівка та інші поселення	—	914	—	—	—
Верхній Салтів та інші поселення	—	—	—	—	1132
Спаська (Головчино)	—	1575 (2106 ²)	—	—	2055 ²
Антонівка	—	259	—	—	—
Тополі	—	272	—	—	—
Топільський млин	—	46	—	—	—
Лютівка	—	750	—	—	777
Всього	79	5687	2732	3329	9091

¹ Разом з селами Писарівка (Стрітенське), Березівка та Федорівка

² Разом з селами Антонівка та Тополі

* Таблиця складена автором за даними джерел: Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 1709, оп. 2, спр. 992, арк. 4–7; Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / Упоряд. В.О. Пірко, О.І. Гуржій. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 141–145; Там само. – С. 163; ЦДІАК України, ф. 1710, оп. 2, спр. 2281, арк. 32 зв.; Там само, ф. 1892, оп. 1, спр. 297, арк. 89 зв.

Додаток Г

Портрет І. Хорвата. Автор гравюри Б. А. Пуц.

Джерело: Пашутин А.Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. —
Елисаветград: Лито-типография Бр. Шполянских, 1897. — 311 с.

Додаток Д

Герб роду Хорватів

У щиті на золотому полі зображений пелікан на гнізді, що стоїть з розкритими крилами і годує власною кров'ю трьох пташенят. Щит увінчаний дворянським шоломом та короною, над якою розташована рука в латах з мечем. Напет на щиті золотий та срібний, знизу підбитий червоним та блакитним.

Джерело: Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи, начатый в 1797 году. – СПб., 1801. – Ч. 6. – С. 150–151.

Додаток Е

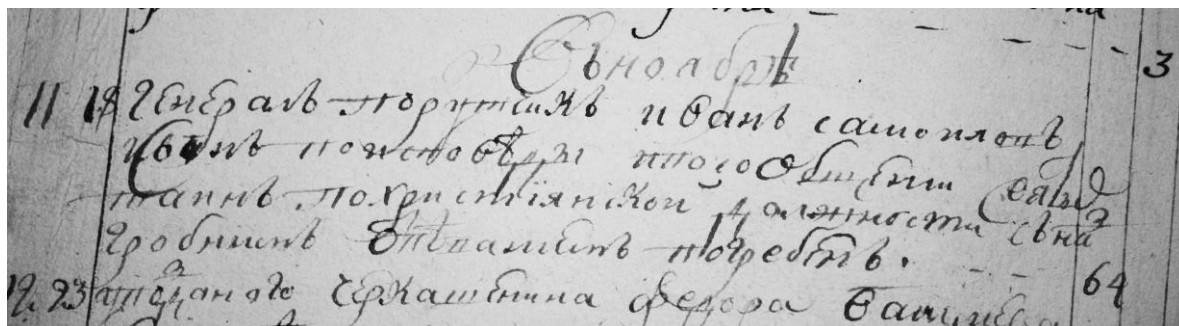
Автограф І. Хорвата

A handwritten signature in cursive script, likely of the name 'Ivan Horvath', written in dark ink on a light background. The signature is fluid and stylized, with a long horizontal stroke at the end.

Джерело: Канцелярія Новосербського корпусу / Упоряд.: В. Мільчев, О. Посулько // Джерела з історії Південної України. Т. 7. – Запоріжжя, 2005. – С. 64.

Додаток Ж

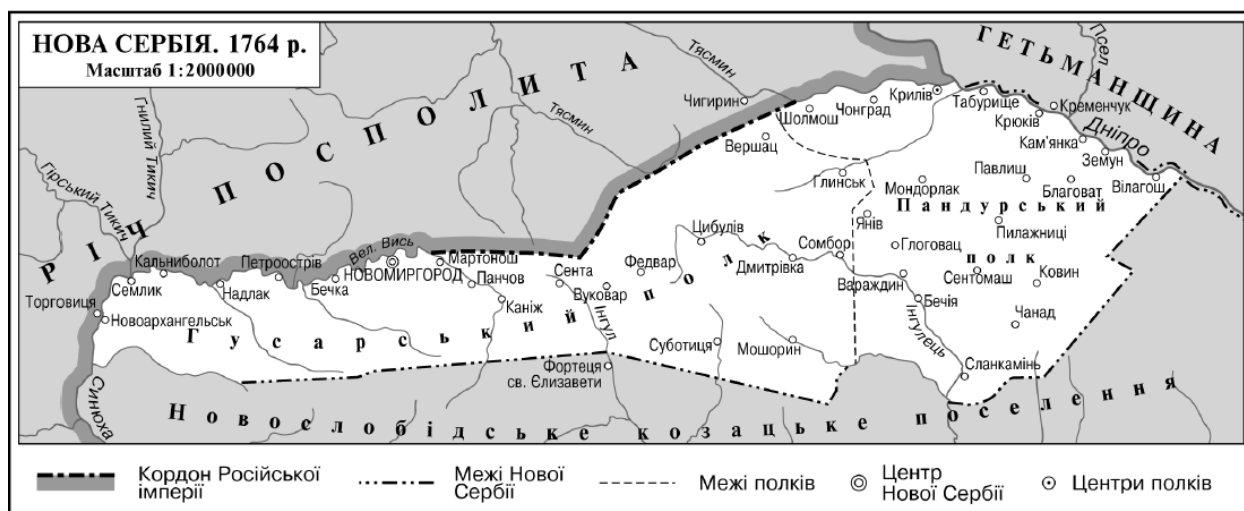
Запис про смерть І. Хорвата у метричній книзі
Вознесенської церкви с. Старий Салтів (18 листопада 1786 р.)

Джерело: Центральний державний історичний архів України в м. Києві,
ф. 2008, оп. 1, спр. 41, арк. 297 зв.

Додаток 3

Карта Нової Сербії з позначенням полків та шанців (1764 р.)

Джерело: Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2010. – Т. 7. – С. 436.

Додаток II

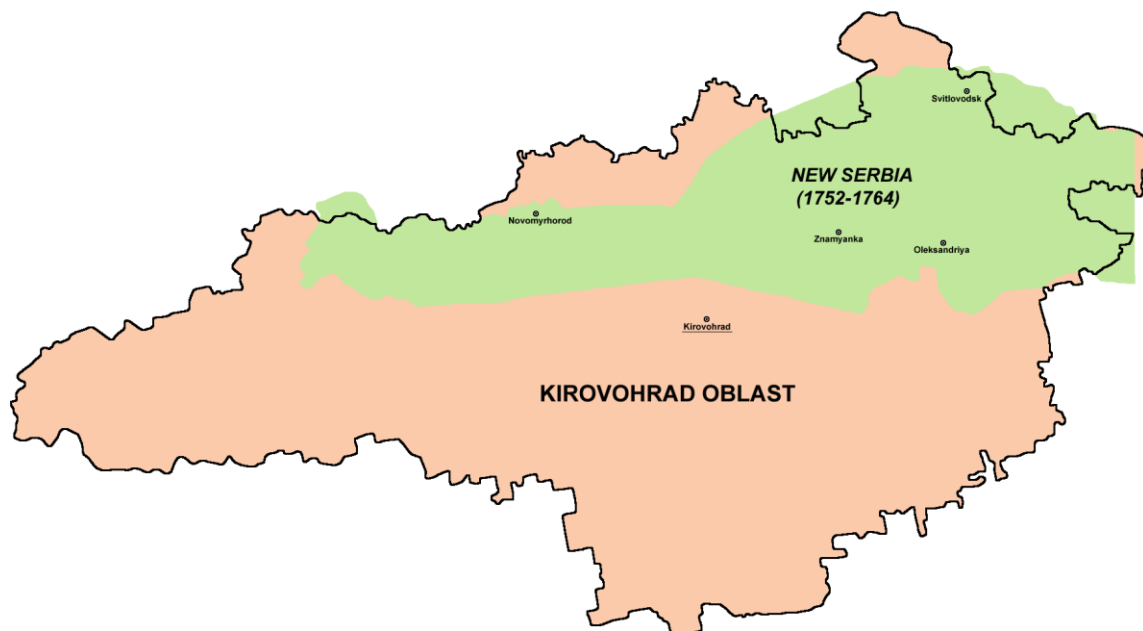
Фрагмент карти Нової Сербії з «Атласу Польщі та Литви» італійського картографа Дж. Ріцці Дзанноні (1772 р.)

Джерело: Rizzi Zannoni G.A. Carte des Frontieres de Pologne et de Russie, contenant la Partie Meridionale de l'Ukraine et le cours du Dnieper depuis Kiovie jusqu'a la Samara // Режим доступу: <http://igrek.amzp.pl/11767753>. [Електронний ресурс. Дата відвідування: 25.01.2018]

Додаток К

Кордони Нової Сербії порівняно з межами сучасної
Кіровоградської області

Джерело: Borders of historical New Serbia (1752–1764) compared with borders of modern Kirovohrad Oblast of Ukraine [Електронний ресурс. Дата відвідування: 25.01.2018] // Режим доступу:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:New_serbia_location_map.png. –

Назва з екрану.